

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

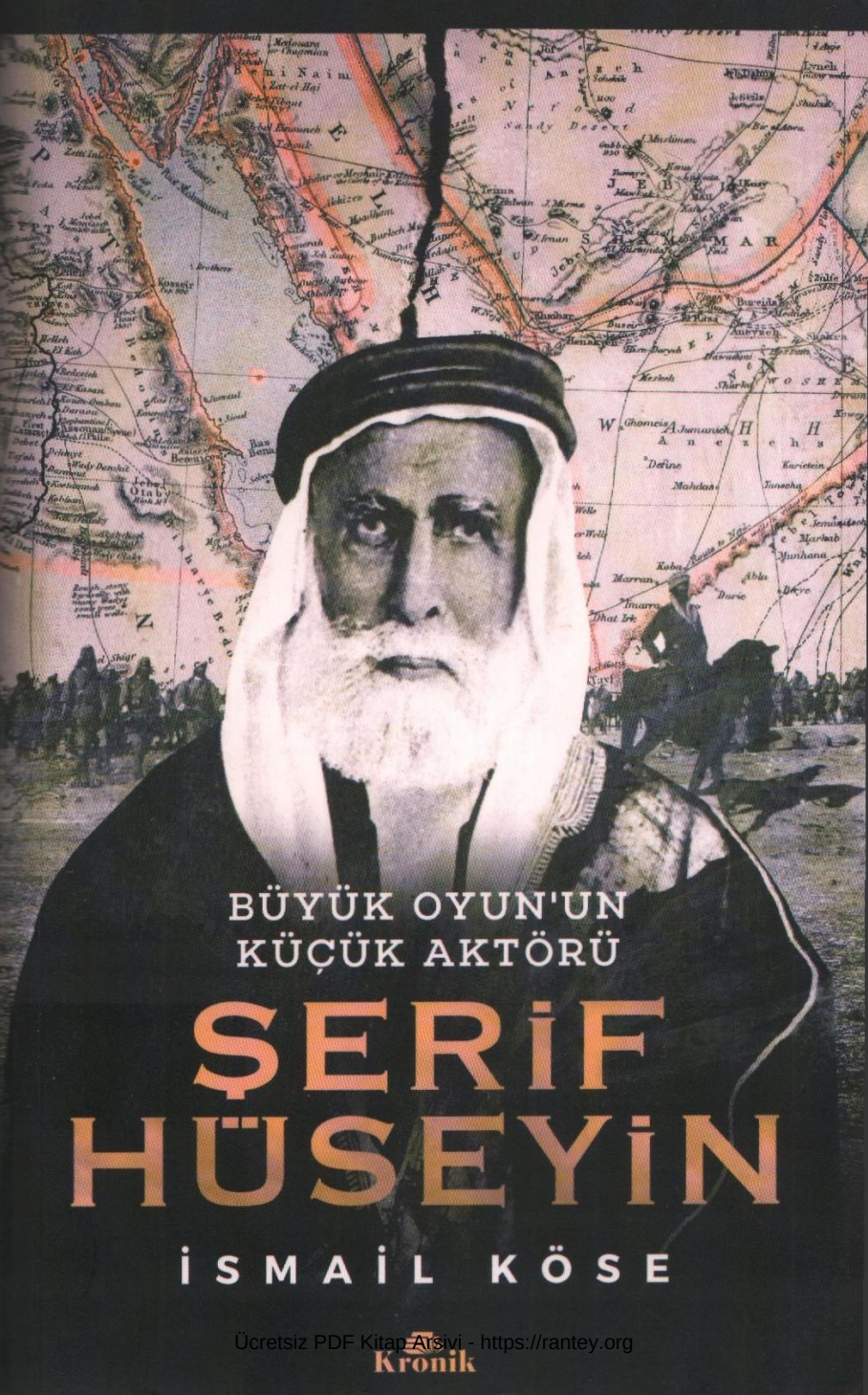
RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

BÜYÜK OYUN'UN
KÜÇÜK AKTÖRÜ

ŞERİF HÜSEYİN

İSMAİL KÖSE

ŞERİF HÜSEYİN
Büyük Oyun'un Küçük Aktörü

—
İSMAİL KÖSE

KRONİK KİTAP: 81
Ortadoğu Tarihi Dizisi: 4

YAYIN YÖNETMENİ
Adem Koçal

EDİTÖR
Erhan Çifci

KAPAK TASARIMI
Kuran Ural

MİZANPAJ
Kronik Kitap

1. Baskı, Kasım 2018, İstanbul

ISBN
978-975-2430-81-5

KRONİK KİTAP
Balçık Sk. N°6, Gümüşsuyu
İstanbul - 34327 - Türkiye
Telefon: (0212) 243 13 23
Faks: (0212) 243 13 28
kronik@kronikkitap.com

Kültür Bakanlığı Yayıncılık
Sertifika No: 34569

www.kronikkitap.com
   kronikkitap

BASKI VE CİLT
Optimum Basım
Tevfikbey Mah. Dr. Ali Demir Cad. No: 51/1
34295 K. Çekmece / İstanbul
Telefon: (0212) 463 71 25
Matbaa Sertifika No: 41707

YAYIN HAKLARI
Bu kitabın tüm yayın hakları saklıdır.
Tanıtım amacıyla, kaynak göstermek şartıyla yapılacak
kısır alıntılar dışında yayınevinden izin alınmadan
çöğaltılamaz, yayımlanamaz ve dağıtılamaz.

BÜYÜK OYUN'UN
KÜÇÜK AKTÖRÜ

ŞERİF HÜSEYİN

İ S M A İ L K Ö S E

Kronik

İSMAİL KÖSE

1975 yılında Trabzon'da doğdu. Yakın Doğu Üniversitesi'nde devlet burslu olarak 1994 yılında başladığı Uluslararası İlişkiler lisans eğitimini 1999 yılı içerisinde Yüksek Onur derecesi ile tamamladı. Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde 2002 yılında Yüksek Lisans eğitimini tamamladı. Karadeniz Teknik Üniversitesi Tarih Bölümü'nden 2013 yılında "Cumhuriyet Tarihi Doktoru" unvanı ile mezun oldu. Aynı yıl Erciyes Üniversitesi İİBF Uluslararası İlişkiler Bölümü Siyasi Tarih Anabilim Dalında Yrd. Doç. Dr. olarak göreve başladı. 2016 yılı başında naklen Karadeniz Teknik Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü'ne atandı. 2017 yılında Doçent oldu. Halen Karadeniz Teknik Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde görev yapmaktadır. İyi derecede İngilizce bilmektedir. Evli; Ahmet Yasir, Abdullah Efe, Akif Emre ve Ahsen Bilge adlarında dört çocuk babasıdır. Siyasi Tarih, Avrupa Tarihi, Türk-Amerikan İlişkileri, Türk Dış Politikası derslerini vermektedir. Siyasi Tarih alanında kitap, kitap bölümü ve makale çalışmaları devam etmektedir.

Yayınlarımızdaki diğer eserleri:

Arap İsyanı

*I. Dünya Savaşı'nın
yokluk ve ihanetle örülü karanlık günlerinde;
Medine'de, Mekke'de, Yemen'de, Filistin'de,
Suriye'de, Sarıkamışta, Çanakkale'de
vatan toprağını kanları pahasına savunan
Mehmetçięin Aziz Hatırası'na...*

I. Dünya Savaşı Başında
Osmanlı Devleti ve
Kabileler;
Great Britain.
War Office General Staff
Geographical Section,
Intelligence Division,
"Sketch Map of
Turkish Empire,
GSGS 2851."

British Library:
Ministry of Defense Maps,
Primary Source Media, 1917.

İÇİNDEKİLER

<i>KRONOLOJİ</i>	11
<i>ÖNSÖZ</i>	17
1. İngiltere ve Arap Yarımadası	x
2. Hicaz Emirliği	x
3. Emirlik Görevi	x
4. Arap Yarımadası'nda Güç Mücadelesi	x
5. Şerif Hüseyin'in Hicaz Cep Krallığı	x
6. Suud İşgali: Hicaz Krallığı'nın Sonu	x
7. Şerif Hüseyin'in Sürgün Yılları	x
<i>DEĞERLENDİRME</i>	x
<i>KAYNAKÇA</i>	x
<i>İNDEKS</i>	x

KRONOLOJİ

- 661 Hz. Ali Haricîler tarafından katledildi.
Dört Halife Dönemi bitti.
- 931 Karamitiler Mekke'yi işgal ederek Hacer-ül Esved
Taşı'nı Ahsa'ya götürdüler.
- 951 Hacer-ül Esved Mekke'deki eski yerine konuldu.
Hicaz Şerifler ya da Seyyidler tarafından idare edil-
meye başlandı.
- 1071 Malazgirt Zaferi.
- 1096 İlk Haçlı Seferi.
- 1413-1421 Çelebi Mehmet Dönemi, Hicaz'a *surre* gönderilmesi
geleneği başladı.
- 1517 Arap Yarımadası Osmanlı kontrolüne girdi.
- 1583 İlk İngiliz tacirler Arap Yarımadası'nda.
- 1672, 9 Nisan Evliya Çelebi Mekke'ye ulaştı.
- 1803-1813 Vahhabi Suudlar Mekke'yi işgal etti.
- 1848 (1852?) Şerif Hüseyin Mekke'de doğdu (İstanbul?).
- 1858 Şerif Hüseyin, ilk defa İstanbul'a geldi.
- 1861 Babası ölen Şerif Hüseyin Mekke'ye geri döndü.
- 1869 Süveyş Kanalı açıldı.
- 1875 İlk Arap milliyetçi örgütleri kurulmaya başladı.
- 1879 Osmanlı bayrağı Hicaz'daki kalelere de çekildi.

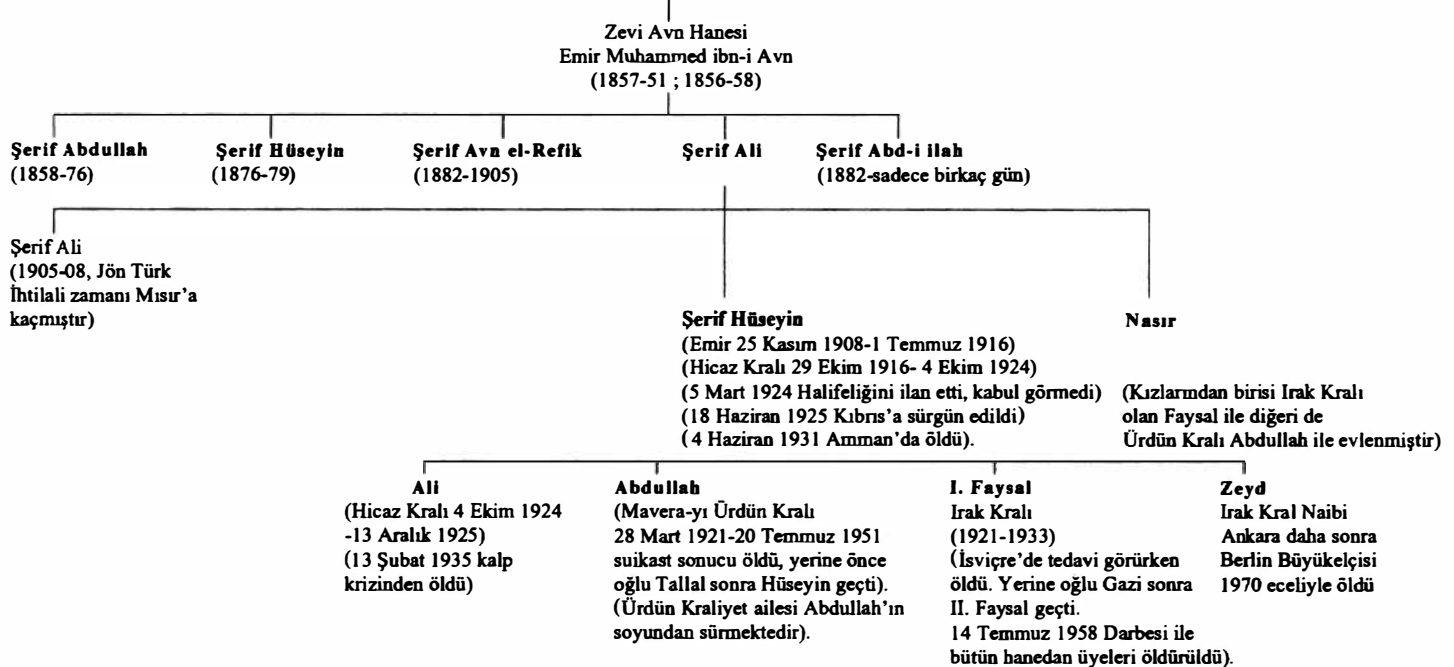
- 1883 (1892?)-1908 Şerif Hüseyin II. Abdülhamid tarafından İstanbul'da ikamete mecbur tutuldu.
- 1902, 15 Ocak Vahhabiler Riyad'ı tekrar ele geçirdiler.
- 1908, 24 Temmuz II. Meşrutiyet ilan edildi; İttihat Terakki yönetime dâhil oldu.
- 1908, 25 Kasım Şerif Hüseyin Hicaz Emiri olarak atandı.
- 1909, 13 Nisan II. Abdülhamid İttihat Terakki tarafından tahttan indirildi (31 Mart Vakası).
- 1913, Mayıs İlk İhvan hareketi Vahhabi Suudlar tarafından kuruldu.
- 1913, 29 Temmuz İngiliz-Osmanlı Antlaşması, İngiltere Arap Yarımadası'ndaki Osmanlı egemenliğine saygı göstermeyi kabul etti.
- 1914, 5 Şubat Abdullah, babası Şerif Hüseyin'in izniyle isyan için Kahire'de Lord Kitchener ile görüştü.
- 1914, 15 Mayıs Vahhabi Suudların bir anlaşma ile Osmanlı Devleti'ne sadakat sözü vermesi (bu söz hiçbir şekilde tutulmamıştır).
- 1914, 28 Temmuz I. Dünya Savaşı başladı.
- 1914, 29 Ekim Osmanlı Devleti savaşa dâhil oldu.
- 1915, 14 Temmuz Şerif Hüseyin, isyan için ilk mektubu McMahon'a gönderdi.
- 1916, 18 Şubat Şerif Hüseyin tarafından McMahon'a gönderilen son mektup.
- 1916, 10 Haziran Arap İsyanı Mekke'de Şerif Hüseyin tarafından başlatıldı.
- 1916, 1 Temmuz Şerif Ali Haydar Hicaz Emiri olarak atandı (isyan nedeniyle görevine başlayamadı).
- 1916, 26 Haziran Lith Şerif Hüseyin emrindeki asiler tarafından işgal edildi.
- 1916, 4-14 Temmuz Mekke, Şerif Hüseyin emrindeki asiler tarafından işgal edildi.
Kunfida İngilizler tarafından işgal edildi.

- 1916, Temmuz Hicaz Demiryolu'na sistematik saldırılar başladı (demir yolu 1918 yılı Mayıs ayına kadar çalışır halde tutulacaktır).
- 1916, 22 Eylül Taif, Şerif Hüseyin emrindeki asiler tarafından işgal edildi.
- 1916, 29 Ekim Şerif Hüseyin kendisini Arabistan Kralı ilan etti, Halifelik iddialarını yüksek sesle dillendirmeye başladı.
- 1918, 30 Ekim Mondoros Ateşkes Antlaşması imzalandı.
- 1919, 13 Ocak Son Kale Medine, Fahrettin Paşa'nın teslim olmasıyla işgal edildi.
- 1919, 25 Mayıs Şerif Hüseyin Suud bölgesi Turaba'ya saldırdı.
- 1919 Vahhabi Suudlar ile Şerif Hüseyin arasındaki savaş tekrar başladı.
- Suudların hac için Mekke'ye gelmesine izin verilmedi.
- 1919, Ekim İngiliz Temsilci Albay Vickery ile Şerif Hüseyin anlaşmazlıkları çözmek için Taif'te görüştü. Görüşmelerden sonuç alınamadı.
- 1920, Şubat İngiliz Albay Dickson ile İbni Suud Hassa'da bir araya geldi. Yarımada'nın geleceği ele alındı.
- 1920 Şerif Hüseyin, Mustafa Kemal Paşa'yı İngilizlere karşı kullanabilmek için teşebbüse geçti, girişim başarısız oldu.
- 1920, Haziran Vahhabi İbni Suud, Arabistan'ın sultanı olma isteğini İngilizlere ilettiler.
- Bir Siyonist olan Herbert Samuel Yahudilere ulusal yurt kurabilmek için Filistin Manda İdaresi'ne Yüksek Komiser olarak atandı.
- 1920, 3 Temmuz Şerif Hüseyin Londra'ya mesaj göndererek Arap Yarımadası'nın kendi krallığı altına girmesini istedi.
- 1920, 10 Ağustos Sevr imzalandı, Şerif Hüseyin "Hicaz Kralı" olarak Sevr'i onayladı.
- 1921, 28 Mart Abdullah Ürdün Manda İdaresi Emiri oldu.
- 1921, 3 Eylül Şerif Hüseyin Lawrence'ı istifa ile tehdit etti, Lawrence istifayı kabul edince geri adım attı.

- 1921, Ocak Şerif Hüseyin ile Filistin İşgal Ordusu Komutanı General Allenby Şerif ile görüştü, Şerif Hüseyin Suud ile Ciddé'de bir araya gelmeyi kabul etti.
- 1921, 8 Aralık Şerif Hüseyin ile İngiltere arasında bir dostluk anlaşması imzalandı. İngiliz çıkarlarını garantileyen anlaşma daha sonra Şerif tarafından onaylanmadı.
- 1921, Aralık İbni Suud, İbni Reşit'in bölgesini işgal ederek Hicaz'ı kısmen kuşattı.
- 1922, Temmuz Şerif Hüseyin Hicaz'daki demir yolu ve maden imtiyazlarını İngilizlere verdi.
- 1923, 15 Ocak Sultan Vahdettin Şerif Hüseyin'in misafiri olarak Hicaz'a geldi.
- 1923 Şerif Hüseyin ile İngilizler arasında yeni bir anlaşma için müzakereler başladı.
- 1923, 2 Mayıs Şerif'in ihtiraslarını fark eden Vahdettin Hicaz'dan ayrıldı.
- 1923, 24 Kasım Şerif Hüseyin ile İngiltere arasında anlaşma imzalandı.
- 1923, Kasım İngiltere Suudlar ile Şerif Hüseyin'in uzlaştırmak için Kuveyt'te bir konferans toplamaya karar verdi. Girişimler başarısızlıkla sonuçlandı.
- 1924, 13 Ocak Şerif Hüseyin Ürdün Emiri Abdullah'ı ziyaret için Amman'a gitti. Şerif Hüseyin Amman'da Herbert Samuel ile göstermelik olarak iki kez görüştü, Şerif ve oğulları Yahudi Ulusal Yurdu'nu daha önce kabul etmişlerdi.
- 1924, 3 Mart TBMM tarafından Halifelik kaldırıldı.
- 1924, 5 Mart Şerif Hüseyin Halifeliğini ilan etti.
- 1924, Mart Şerif Hüseyin Maan'ı topraklarına kattı.
- 1924, 29 Mart Şerif Hüseyin Halife olarak Hicaz'a geri döndü.
- 1924, 8 Ağustos Vahhabi Suudlar Hicaz'ı işgal için harekete geçtiler.
- 1924, 5 Eylül Taif Suudlar tarafından işgal edildi, şehirde büyük bir katliam yaşandı.

- 1924, 4 Ekim Şerif Hüseyin tahttan çekildi, yerine büyük oğlu Ali geçti.
- 1924, 12 Ekim Ali, Mekke'yi boşalttı.
- 1924, 14 Ekim Suudlar Mekke'yi işgal etti.
Şerif Hüseyin bir daha dönmek üzere Hicaz'dan ayrıldı.
- 1924, 17 Ekim Şerif Hüseyin Akabe'ye ulaştı, burada geçici bir kargâh kurdu.
- 1924, 5 Aralık İbni Suud Mekke'ye gelerek zaferini kutladı.
- 1925, 13 Haziran Şerif Hüseyin'e Kıbrıs'a sürgün edileceği söylendi.
- 1925, 18 Haziran Şerif Hüseyin Kıbrıs'a gitmek üzere Akabe'den ayrıldı.
- 1925, Ağustos Suud idaresine karşı Mekke'de başlatılan başkaldırı başarısız oldu.
- 1925, 11 Aralık Suudlar Medine'yi işgal etti.
- 1925, 13 Aralık Ali, Hicaz'dan ayrılmayı kabul etti.
- 1925, 22 Aralık Ali, Hicaz'dan ayrıldı, Vahhabi Suudlar Cidde dâhil bütün Hicaz'ı işgal etti.
- 1929, Temmuz Şerif'in sağlığı bozuldu, Abdullah ile Faysal Şerif'i Lefkoşa'da ziyaret etti. Şerif'in Kıbrıs'tan ayrılmasına izin verilmedi.
- 1930, 26 Kasım Şerif Hüseyin Londra'nın izniyle Kıbrıs'tan ayrıldı. Hastalığı nedeniyle Amman'a nakledildi.
- 1931, 4 Haziran Şerif Hüseyin Amman'da öldü. Aynı gün Kudüs'te, Mescid-i Aksa'da defnedildi.

Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa'nın müdahalesiyle Emaret görevi verilmeye başlanan Zevi Avn Kabilesi

ÖNSÖZ

OSMANLI TARİHİNDE bir seferde yaşanan en büyük toprak kaybı 1916 yılı Haziran ayında Şerif Hüseyin'in elebaşılığını yaptığı Arap İsyanı ile gerçekleşmiş, isyan sonucunda Arap Yarımadası Osmanlı Devleti'nden bir bütün olarak kopmuştur. Bu dramatik olay sadece Yarımada'yı Türk idaresinden ayırmamış, beraberinde bir dizi felaketi ve sonu belirsiz savrulmayı da getirmiştir. İsyan, İngilizlerle iş birliği yapan Şerif Hüseyin, dört oğlu ve merkez karargâhları Şam'da bulunan Arap milliyetçileri tarafından örgütlenmiştir.

Arap İsyanı'nın 102; I. Dünya Savaşı'nın sona ermesinin 100. yıldönümünde olmamıza rağmen; gerek asilerin elebaşı Şerif Hüseyin ile isyanının gelişimi ve gerçekleşme süreciyle ilgili, gerekse isyanın kapsamı hakkında tartışmalar halen devam etmektedir. Toplum bilgilendirip, bilinmeyen konular hakkında aydınlatma iddiasındaki araştırmacılar ve bilim insanları için tarafsızlık, objektif yaklaşım, ideolojik, skolastik düşünce kalıplarından uzak durmak bir araştırmanın güvenilirliğiyle sıhhati için olmazsa olmaz ön şartlardır. Araştırmacıların amacı tarihte yaşanmış, kendi şartları içinde taraftar ya da muhalif toplamış bir görüşü, vakayı ya da gelişmeyi haklı ya da haksız çıkarmak değil; elde edilebilen veriler doğrultusunda gerçekleri ortaya koymaktır. Orta Çağ hastalığı olup maalesef günümüzde de görülebilen cemaat asabiyetiyle örülü skolastik, ideolojik yaklaşımlar; kendi gibi düşünmeyenleri aşağılayacak ifade ve kalıplar bilimsel terbiyeye, akademik etiğe

Şerif Hüseyin

aykırı olduklarından konjonktürel parlamalar sonrasında tarihin zaman değirmeninde iz bırakmadan yok olup giderler.

Arap İsyanı'nın gelişimini irdeleyen *İngiliz Arşiv Belgelerinde Arap İsyanı*¹ adlı çalışmada, Arap ayaklanma hareketinin gelişimi ve neden bu şekilde adlandırılması gerektiği açıkça ortaya konulmuş, elebaşı Şerif Hüseyin hakkında bilgi verilmişti. İsmi bu rada zikretmenin bilimsel anlamda bir değeri olmayıp, topluma tarih dikte etme amacındaki bazı şahıslar söz konusu keyfiyeti anlayamamış olacaklar ki; yukarıda dile getirilen ön yargılarla isyanın "Hicaz İsyanı/Şerif Hüseyin İsyanı" şeklinde isimlendirilmesinin gerekliliğini tarihî gerçekleri zorlayacak biçimde ileri sürmektedirler. Hatta bu savlarını destekleyebilmek için isyanın hemen bütün kabahatini İttihat Terakki Yönetimi'ne (İTC) yıkmakta, İTC yöneticilerinin Mason olduğu iddiasıyla asi Şerif Hüseyin'i haklı çıkarmaya çalışmaktadırlar. Bahse konu savlar o kadar yanlı bir asabiyetle kurgulanmaktadır ki; Şerif Hüseyin

1 İsmail Köse, *İngiliz Arşiv Belgelerinde Arap İsyanı*, Kronik Kitap: İstanbul, 2018.

bu beyzadelerin nezdinde gördüğü itibarı Arap Yarımadası'nda iktidar yılları dâhil hiçbir dönemde görememiştir. Ayrıca, arşiv vesikalarının değerini anlamaktan aciz söz konusu şahıslar, araştırmalarda ikincil kaynakların kullanılmamış olmasını eksiklik kabul etmektedirler. Oysa bir araştırmanın sıhhati birincil kaynakları kullanma yoğunluğuyla doğru orantılıdır.

Arap İsyanı ile ilgili diğer bir absürt iddia da isyanın bir ihanet değil ihtilal olduğu şeklindedir. Tarih ilminde “fetih”, “işgal”, “ihtilal”, “isyan”, “ihanet”, “vatanseverlik” gibi kavramlar bakılan yere göre değişiklik gösterir. Örneğin, Haçlı Seferleri Batı tarih yazınında Doğu'ya yönelik büyük keşif misyonları olarak görülürken; Osmanlı literatüründe Haçlı Seferleri başıbozuk istila orduları olarak kabul edilir. Nitekim yakın tarihimizde gerçekleşen 27 Mayıs 1960 Darbesi halen sol yazında darbe değil ihtilal şeklinde değerlendirilir. Bu tür örnekleri çoğaltmak mümkündür. Buna karşın Arap İsyanı'nın olgusal ve kavramsal olarak bir ihtilal şeklinde tanımlanması mümkün değildir. Zira ihtilal sonucunda, harekete geçen halklar öncekinden daha iyi bir idare şekline ve yaşam standardına kavuşurlar. Arap İsyanı sonrasında Arap halklar mevcuttan çok daha kötü şartlarda yaşamaya mahkûm edilmişler, toprakları parçalanmış, işgal edilmiş, sömürgeleştirilmiş; geleceğe yönelik ümitleri ellerinden alınmıştır. Arap İsyanı sonrasında, Arap Yarımadası'nda ulus devletler kurulabilseydi, özgür, demokratik, temel insan hak ve hürriyetlerini garanti eden hukuk sistemleri oluşturulabilseydi, Osmanlı idaresinden ileri olan bu gelişmeler sayesinde isyanı ihtilal şeklinde nitelemek mümkün olurdu. Maalesef isyan ve sonrasındaki gelişmeler yukarıdaki belirleyici faktörlerin aksi yönde gelişmiş, halklar öğretilmiş çaresizlikle kaderlerine boyun eğmek zorunda kalmıştır.

Arap İsyanı elbette, bütün Arap halkların bir seferde katıldığı bir ayaklanma dalgası değildir. Nitekim Osmanlı Devleti'nin son yüzyılında yaşanan Sırp İsyanı, Yunan İsyanı, Ermeni İsyanı, Mora İsyanı, Girit İsyanı da sırasıyla bütün Sırpların, Yunanların,

Ermenilerin, Mora ve Girit sakinlerinin toplu halde ortak aksiyonla dâhil oldukları ayaklanmalar değildir. Fakat hepsi, bütün halkları kapsayacak şekilde isimlendirilmiş, bu yaklaşıma itiraz edilmemiştir. Kendi inancından/görüşünden/ideolojisinden olanın isyanını meşrulaştırıp; olmayanı gayrimeşru kabul edip, bütün halka mal etmek bilim değil olsa olsa ideolojik/skolastik kayırmacılık olur.

Arap İsyanı'na evrilen süreçte İTC idarecilerinden kaynaklı hatalar zincirinin, kötü yönetimin, zayıflayan devlet otoritesinin ve idari eksikliklerin etkili olduğu inkâr edilemez. Hatta bazı İTC üyelerinin Selanik'teki Mason teşkilatlarıyla yakın ilişkide bulunduğu da tarihsel bir realitedir. Buna karşın, İbni Suud, Seyit İdrisi, Şerif Hüseyin ve oğulları ile Arap coğrafyasında faaliyet gösteren çok sayıda dinî otoritenin ya da kabile şefinin İngiliz iş birlikçisi; Faysal ve Abdullah'ın milliyetçi fikirlerinin olgunlaşmasında belirleyici role sahip ünlü teologlar Muhammed Reşid Rıza ve Cemalettin Afgani'nin serbest Mason locası üyesi oldukları unutulmamalıdır.² Muhammed Abduh'un öğrencisi olan Reşid Rıza, Şerif Hüseyin ile İngilizler arasında isyan öncesinde ve sonrasında aracılık yapmıştır.³ Zikredilen açık gerçeklere rağmen bilimsellik adına kabul edilemeyecek yargılarla İTC ile ilgili olumsuzluklar her fırsatta kalın harflerle yüksek sesle dile getirilirken; Arap kabile şefleri ve iş birlikçi teologlarla ilgili gerçeklikler görmezden gelinip halk hafızasından silinmeye çalışılmaktadır. Beyzadeler İTC ve Orta Doğu'yu çok iyi bildiklerini iddia etmektedirler. Aslında ikisini de bilmemektedirler.

Cemaat aidiyeti duygusuyla İTC'yi yerden yere vurup, asileri haklı çıkarmaya çalışanlara; malınızı, makamlarınızı, ailenizi ve çocuklarınızı, İstanbul'daki lüks yaşamınızı geride bırakıp bugün “*hadî Doğu Türkistan'a gidelim, Çin'e karşı Türkistan'daki mazlum halkın mücadelesine omuz verelim*” dense; İTC ve Enver Paşa'ya her türlü hakarete bulunma hakkını fütursuzca kendinde gören

2 Arab Bulletin, No. 23, Secret, Savoy Hotel, Cairo, September 29, 1916.

3 The Arab Bulletin, explanatory notes, 1916. s. 8.

beyzadeler gitmemek için bin dereden su getirecektir. Oysa Enver Paşa ve Tiflis'te Taşnakçılar tarafından katledilen Cemal Paşa, Almanya'da rahat bir yaşam sürebilecekken, her şeyi arkalarında bırakıp, bir bilinmeze, hatta ölüme bile bile giderek metodu doğru ya da yanlış vatansever bir imanla Türkistan davasının bayraktarlığını yapmışlardır. Nitekim, İTC ve Enver Paşa'yı bilimsel metodolojinin gerektirdiği akademik terbiyenin ötesinde yargılayabilmek için en az onların onda biri kadar vatansever olmak, özveride bulunabilmek gerekir. Hataları ve başarılarıyla İTC, Türk tarihinde bir cüzdür; elbette eleştirilebilirler fakat tarihsel olaylar tersyüz edilerek birilerinin hıyanetini meşrulaştırmak için aşağılanmaları en hafif deyimiyse en azından tarih ilmine ihanettir.

Ayrıca II. Mahmut, I. Abdülmecit, II. Abdülhamid'in de İmparatorluğun son yüzyılında yaşanan isyanlarda idari hatalarının varlığı tarihsel bir keyfiyettir. Fakat bu durum söz konusu isyanları meşrulaştırmamaktadır. İmparatorluk için ölüm kalım meselesi olan bir savaşın en zorlu, en kanlı aşamasında; bu dönemdeki en güçlü düşman İngiltere ile iş birliği içinde ısrarla dikte ettirilmeye çalışılan skolastik görüşün aksine Suudlar dâhil Arap Yarımadası'nın hemen her bölgesinde gerçekleştirilen isyanın Hicaz'a ve sadece Şerif Hüseyin'e indirgenmesi tarihsel akışla hiçbir şekilde uyumlu değildir. *Arap İsyanı*⁴ adlı eserde ve bu çalışmanın ilerleyen sayfalarında isyanın gelişimiyle Yarımada'ya yayılması söz konusu keyfiyeti sebep-sonuç ilişkisi içerisinde bütün çıplaklığıyla ortaya koymaktadır.

Asya Kıtası topraklarının en güney ucunda bulunan Arap Yarımadası'ndaki 400 yıllık Osmanlı varlığını bitirecek Arap İsyanı'nın fitili, Haşimoğulları soyundan geldiğini ileri süren Şerif Hüseyin; yaş sırasına göre; Ali (d. 1879/Mekke?), Abdullah (d. 1880/Mekke), Faysal (d. 1883/Mekke) ve Zeyd (d. 1898/İstanbul) adlarında dört oğlu tarafından ateşlenmiştir. Şerif'in dört oğlu da

4 Bkz. Köse, *age.*, *passim*.

İstanbul'da doğan üç kız kardeşleriyle birlikte eğitimlerini İstanbul'da almışlar, Şerif emir olarak atanınca isyan esnasında göreve hazır hale getirilebilmek için Hicaz'da Bedevi geleneklerine göre yetiştirilmişlerdir. Açıkça görüldüğü üzere Şerif Hüseyin, Emarete atandıktan hemen sonra oğullarını hazırlamak dâhil isyan için gerekli altyapı çalışmalarını gizlice uygulamaya koymuştur.⁵ Şerif ile oğullarının isyan esnasında ve sonrasında yaşam çizgisi dikkatle irdelenmeye değecek yaşanmışlıklarla doludur. İsyân esnasında asilerin işledikleri cürümler biri yekdiğerini tetikleyen felaketler zincirini harekete geçirmiş, hıyanet bir tür lanete dönüşmüştür. İsyânın elebaşları Şerif Hüseyin ve ailesi söz konusu lanetten payını fazlasıyla almıştır.

En büyük oğul Ali, 1919 yılı Ocak ayında Fahrettin Paşa'nın teslim olması sonrasında Medine düşüp Şerif Hüseyin kuvvetleri tarafından işgal edilmesinin ardından babası tarafından Medine Emiri olarak atanmıştır. Fahrettin Paşa'yı teslim alan Asi Birliği'ne Ali komuta etmişti. Ali, 1924 yılı Ekim ayında babasının yerine Hicaz Kralı olarak tahta geçmiş, bir yıl sonra Cidde'nin işgaliyle 1925 yılı Aralık ayında Suudlar tarafından Hicaz'dan kovulmuştur. Arap Yarımadası Vahhabi Suudların idaresine geçtiği için burada barınma olanağı kalmamıştır. Mecburen kardeşi Faysal'ın yanına sığınmıştır. Suriye'ye kral olabilmek için 1933 yılında bir süre Fransızlara kur yapmış, bu çabaları sonuç vermemiştir. Ali, 13 Şubat 1935 tarihinde 56 yaşında Bağdat'ta kalp krizi geçirerek ölmüştür.

Şerif'in Ali'den sonraki ikinci oğlu Abdullah, isyan sürecinde Lawrence'ın en yakın adamıydı. Abdullah ve yaşamı süresince İngiliz çıkarlarına sadakatle hizmet etmiştir. Bu alicenaplığının ödülünü 1921 yılında İngilizler tarafından Filistin'deki Yahudi yerleşimini korumak için oluşturulan tampon Maveray-ı Ürdün Devleti'nin önce Emiri daha sonra da Kralı yapılarak almıştır. Abdullah, 20 Temmuz 1951 Cuma günü Kudüs'te Mescid-i Ak-sa'nın merdivenlerini çıkarken 21 yaşındaki Filistinli bir genç

5 *Arab Bulletin*, No. 32, November 26, 1916.

tarafından Filistin davasına ihanet ettiği için 69 yaşında öldürülmüştür. Yerine gelen oğlu Tallal, bir süre sonra delirerek babasının isyan ettiği Türkiye’de akıl hastanesine yatmak zorunda kalmıştır. Tallal, İstanbul’da tedavisi sürerken ölmüştür.

Üçüncü oğul Faysal, önce isyancı komitelerine elebaşılık yaptığı Suriye Kralı olmayı denemiştir. Fakat Sykes-Picot Antlaşması ile iki yıl önce Suriye Fransızlara verildiği için bu isteği gerçekleşmeyip Fransızlar tarafından Suriye’den kovulmuştur. İngilizlere yaranabilmek amacıyla tereddüt etmeden Siyonistler ile Yahudilerin Filistin’de Ulusal bir Yurt elde edebilmesi için anlaşmış, ağabeyi Abdullah ile aynı yılda (1921) İngilizler tarafından Irak Kralı yapılmıştır. Faysal 1933 yılında 48 yaşında tedavi olduğu İsviçre’nin Bern şehrinde ölmüştür. Yerini oğlu Gazi almıştır.

Şerif’in küçük oğlu Zeyd ihanet sonrası dağıtılan iktidardan pay alamayan fakat en uzun süre hayatta kalıp, normal şartlarda ölen tek aile üyesidir. Annesi Türk’tür, 1900 yılında İstanbul’da doğmuştur. Annesi Sadrazam Reşit Paşa’nın torunu olup, isyan başladığında Zeyd 16 yaşındaydı. Çok genç olduğu için ufak tefek işler gördürülen Zeyd, bir dönem Faysal’ın kral naibi sonrasındaysa Irak’ın Ankara Elçisi daha sonra Berlin Elçisi görevlerinde bulunmuştur. Zeyd, 1970 yılında 72 yaşında eceliyle ölmüştür. Şerif Hüseyin soyundan Ürdün’deki krallık hanedanı halen devam etmektedir. Irak Krallığı ise 14 Temmuz 1958 tarihinde yaşanan darbe ile çocuklar dâhil bütün hanedan üyelerinin katledilmesiyle son bulmuştur. Kıbrıs sürgünü yıllarında Arap İsyanı’na önderlik yaptığına pişman olduğunu söyleyen Şerif Hüseyin, oğul ve torunlarının başına gelenleri göremeden 1931 yılında, 83 yaşındayken zillet içerisinde ölmüştür.

İngiliz kayıtlarına göre 1848 yılında; diğer kaynakların çoğunluğuna göre 1852 yılında Mekke’de doğmuş olup Hicaz Emirliği görevini yürüttüğü için isyana önderlik yapan Şerif Hüseyin; nevroitik, tutarsız, düalist yapıda bir karakter taşıyordu. Konuşmayı, karşısındakinin düşüncelerini öğrenmeyi severdi. Gençlik

döneminde aldığı eğitim ve gittiği okullar hakkında bazı veriler varsa bile detaylı bilgi mevcut değildir. Çocukluk döneminde eğitimini Mekke'de almış, 10 yaşındayken İstanbul'a gelmiş, 13 yaşına kadar İstanbul'da kalmış; delikanlılık döneminde eğitimini Mekke'de devam ettirmiştir. Bu ziyaret Şerif Hüseyin'in İstanbul ile ilk tanışmasıdır.

Şerif Hüseyin; özünde, kurnaz, ihtiraslı, sert, gaddar, acımasız ve güvenilmez bir kişiliğe sahip olmasına rağmen; baskın karakteristik özelliğini gizleme konusunda üstün bir yeteneği sahipti. Bu nedenle kendisini tanıyanlar arasında alt karakter özelliğini bilenlerin sayısı çok azdır. Düalist karakter özelliği sayesinde İttihat Terakki liderleri gibi her biri gizli teşkilatçılık ve komitacılarla zorlu mücadeleden gelen bir kadroyu aldatmayı, Osmanlı subaylarının gözü önünde geniş çaplı bir isyan örgütlemeyi başarmıştır.

Şerif Hüseyin'in güvenilmez düalist karakterini, açığa çıkmadan önce tespit edebilen kişilerin başında II. Abdülhamid ve İngiliz istihbarat elemanları gelir. Bunun da etkisiyle İngilizler, savaş sonrasında Arap Yarımadası'nın idaresine Şerif Hüseyin'i değil; kendilerine daha sadık olan Suudları getirmeyi yeğlemişlerdir. Şerif Hüseyin yıkılması için büyük bir şevkle çalıştığı Osmanlı İmparatorluğu'nun enkazı altında kalarak her şeyini kaybetmiştir. Bundan sonra da katkıda bulunduğu enkaza değil kaybettiklerine hayıflanarak ömrünü tamamlamıştır. İsyân ettikten altı ay sonra, 11-12 Aralık 1916 tarihinde Ronald Storrs ile Cidde'de yaptığı görüşmede Storrs'un isteğiyle bir fotoğraf çekirmiştir.⁶ Kitap kapağında yer alan İngiliz arşivlerindeki fotoğraf bu görüşme esnasında çekirilmiş olmalıdır.

Şerif Hüseyin tarafından örgütlenen Arap İsyanı süreci ile isyanın gelişimi bir önceki çalışmada ele alınmıştı.⁷ Bu çalışmada isyanın baş aktörü Şerif Hüseyin'in hayatı monografik bir perspektifle incelenecektir. Şerif Hüseyin'in hayatıyla ilgili çok sayıda

6 *Arab Bulletin*, No. 36, November 26, 1916.

7 Bkz. Köse, *age*, *passim*.

kaynakta; hatta internette bölüm parça bilgi bulunabilmektedir. Buna karşın sadece Şerif Hüseyin'i ele alan derli toplu monografik bir çalışma mevcut değildir. İngiliz Hükûmeti gerek Hicaz'daki cep krallığı gerekse Kıbrıs sürgünü sonrasında da Şerif Hüseyin'i takip etmeyi sürdürmüştür. Bu nedenle Şerif Hüseyin ile ilgili en temel kaynakların başında yine İngiliz arşiv vesikaları gelir. Ek olarak Türkçe literatür ile erişilebilen Arapça kaynaklar da bu çalışmada irdelenerek objektif bir eser oluşturulmaya çalışılmıştır.

Bu çalışma, daha önce yayınlanan *İngiliz Arşiv Belgeleri'nde Arap İsyanı* adlı eserin devamıdır.⁸ Şerif Hüseyin'in 1908 yılında Mekke Emiri olduktan sonra gerçekleştirdiği faaliyetlerle; I. Dünya Savaşı'nın en zor anında tabi olduğu Osmanlı Devleti'ne ihanet etmek suretiyle İngiltere ile iş birliği yapması ilk çalışmada detaylı olarak ele alınmıştı. Önceki bilgilerin tekrarından kaçınılarak; bu çalışmada I. Dünya Savaşı'nın bitiminden sonra Arap Yarımadası'ndaki güç mücadelesi, kabile şefleri arasındaki çatışmalar, Şerif Hüseyin'in iktidar hırsı için çevirdiği entrikalar, İngilizlerin pragmatist bir dış politikayla Şerif Hüseyin'den diğer kabile şefi İbni Suud delaletiyle kurtulmaları, Şerif Hüseyin'in Hicaz'da 10 yıl süren krallık idaresi, zorba, tamahkâr, güç zehirlenmesinin esiri olmuş yönetim şekli, Şerif'in Kıbrıs'taki beş yıllık zorunlu ikameti, Ürdün'e nakli ve ölümüne kadar geçen süredeki faaliyetleri dönemin olay örgüsüyle birlikte incelenmiştir.

Bireysel tutum ve tercihler içinde bulunulan tarihî gelişme ve şartlardan bağımsız değerlendiremeyeceğinden Şerif Hüseyin'in olgusal odak olduğu çalışmada dönemin tarihî olayları, İngiltere'nin bölgedeki ileriye yönelik planlarıyla birlikte Arap Yarımadası özelinde irdelenerek, arşiv vesikaları ışığında bilim dünyasının hizmetine sunulmaya çalışılmıştır. Araştırmada ilk olarak İngiltere'nin Arap Yarımadası'na yönelik ilgisi; Hicaz Emirlik Müessesesi; Şerif Hüseyin'in Emir olarak Hicaz'a atanması; Şerif'in I. Dünya Savaşı esnasındaki ilk çalışmada değinilmeyen faaliyetleriyle Arap

8 Bkz. *age.*, *passim*.

Yarımadası'nın geleceğinin yeni savrulmalar yaşayacağı dönem olan Vahhabi Suudların Hicaz'ı işgali; Şerif Hüseyin'in tahttan düşüşü ve sürgün yılları ele alınmaktadır.

Şerif Hüseyin'in yaşamı entrika, gaddarlık ve kurnazlıklarla örülmüştür. Buna karşın hayatının son dönemi tarihî derslerle doludur. Nitekim büyük, kurumsal bir devletin küçük aktörlerin hırs, tamah ve açgözlülüklerini nasıl kendi çıkarları doğrultusunda ustalıkla kullanabildiği Şerif Hüseyin ile İngiltere arasındaki ilişkiler yumağında açıkça görülür. Sözü daha fazla uzatmaya gerek yoktur, zira Şerif Hüseyin'in büyük hırslarla başlayıp kendisi ve destekçilerinin öngörmekten aciz kaldığı çok daha büyük bir hüsrarla biten yaşam öyküsü bütün çıplaklığıyla ilerleyen sayfalarda yer almaktadır.

Bu çalışmaya bilerek ya da bilmeyerek çok sayıda meslektaşım katkı yapmıştır. Osmanlıca belgelerin okunmasındaki desteği için Bölüm Hocalarımız Süleyman Erkan'a ve Arapça belgelerin değerlendirilmesindeki katkısı için Muhammet Arafat'a, Tarih Bölümü Hocamız Necmettin Alkan'a; editör okuması ve metne yerinde müdahaleleri için Erhan Cıfci'ye, titizliğiyle çalışmanın olgunlaşmasını sağlayan Adem Koçal'a ve isimleri buraya sığmayan diğer katkı sahiplerine, teşekkür etmeden kitaba başlamak bir hakkın teslim edilmemesi olacaktır.

İsmail Köse
Trabzon, Kasım 2018

İNGİLTERE VE ARAP YARIMADASI

TARİHTE “Arabistan” şeklinde adlandırılan Arap Yarımadası; doğusunda Basra Körfezi, batısında Kızıldeniz; güneyinde ise Hint Denizi ile çevrilidir. Tarih boyunca, Orta Asya ile Çin’den gelen ticaretin geçiş güzergâhı olan Yarımada, gerek Yahudiler ve Hristiyanlar için Kudüs’e; gerekse İslamiyet’in doğuşu sonrasında Kudüs’e ek olarak Mekke ve Medine’nin bulunduğu Kutsal Yerler’e ev sahipliği yapması nedeniyle önem kazanmıştı. Sanayi Devrimi sonrasında fosil yakıtlara artan ihtiyaç Yarımada’nın önemini fazlasıyla arttırdı. Böylece ticari ve semavi öneme sahip olan yarımada bir de fosil yakıtların merkezî olarak iktisadi bir değer kazandı.

Barındırdığı, her biri vazgeçilmez; ikisi hemen hemen ikame edilemez kendine özgü karakterdeki özelliklerine rağmen Yarımada’da İslamiyet’in doğuşu öncesinde kabileler arası bitmeyen savaşlar eşliğinde putperest cahiliye dönemi yaşanmaktaydı. İslamiyet sonrasında, Hz. Muhammed tarafından kavmiyetçiliğin yasaklanıp, Mekke’nin 630 yılında fethiyle kurulan birlik, Hz. Peygamber’in 632 yılındaki ölümü sonrasında önemli sarsıntılar geçirdi. İslam tarihçileri tarafından “Asr-ı Saadet” olarak adlandırılan 30 yıllık Hulefa-i Raşidin (Dört Halife) dönemi 661 yılında Hz. Ali’nin katledilmesiyle sona ererek, kabile savaşlarına bir de mezhepsel ayrılıklar eklendi. Muaviye’nin 661 yılında başlayıp 750 yılında sona eren mutlakiyetçi, Emevi dikta idare dönemi dâhil İslamiyet’ten sonra da tarihin hiçbir döneminde Arap Yarımadası’nda ulusal birlik kurulamadı.

Türkler, Arap Yarımadasıyla ilk olarak, anayurtlarından zorla kopartılıp satılmak için götürüldükleri köle pazarlarında tanıştılar. Dönemin hemen her milleti tarafından gerçekleştirilen en kârlı ticaret köle satışıydı. Emeviler döneminde anayurt Orta Asya'dan zorla alınarak Arap Yarımadası'nın köle pazarlarında satılan Türkler ile diğer Orta Asya ırkları bu insanlık dışı uygulama esnasında Yarımada'yı ve kendilerine uzak denizleri tanıma fırsatı elde ettiler. Köle Türkler zamanla devlet idare erkini ele geçirerek ya da Abbasilerde olduğu gibi rakip tarafların ordularında yer alarak yönetimlerde söz sahibi olmaya başladılar. Bu dönem Türklerin, günümüzde "Orta Asya" şeklinde isimlendirilen Türkistan'a yönelik Arap akınları sonrasında, Selçuklular ile Osmanlı idaresi öncesinde Arap Yarımadası ve İslamiyet ile ilk kitlesel tanışmasıdır.

Selçuklu Türkleri Haçlı Seferleri'nin hemen öncesinde, 1071 yılında, Anadolu'ya yerleşmeye başladılar. Türklerin Anadolu'da yurt tutmasından 25 yıl sonra, 1096 yılında başlayan Haçlı istilası esnasında, Arap Yarımadası Cahiliye dönemine benzer şekilde yine kabile savaşları ve iç anlaşmazlıklarla meşguldü. Kuzeyde Selçuklular Haçlı istilasını karşılayıp Haçlı işgalinin gücünü kırmasaydı; yaklaşık bir asır sonra güneyde ise Selahattin Eyyubi liderliğindeki kararlı mücadele gerçekleştirilmeseydi Haçlılar, yüzyıl gibi kısa bir sürede bir bütün halinde Arap Yarımadası'nı kolaylıkla istila edebileceklerdi. Haçlılar tarafından 1096 yılında gerçekleştirilemeyen bu istila, 820 yıl sonra; 1916 yılındaki Arap İsyanı sonrasında bizzat yerel kabile şeflerinin emperyalistlerle iş birliği yapmaları sayesinde gerçekleştirilebilecektir.

İngiltere'nin Arap Yarımadası'na ilk ilgisi ticari faaliyetler delaletiyle gelişmiştir. İngiliz Levant Kumpanyası İstanbul ve Halep'teki dağıtım merkezleri vasıtasıyla Anadolu'dan doğuya, Arap Yarımadası'nda ise güneye, Basra Körfezi'ne doğru genişleyen bir ticari ağ kurmuşlardı. Bu dönemde deniz rotaları büyük oranda Portekiz hâkimiyetinde olduğu için İngiliz tüccarlar Hindistan'a ulaşp, Portekiz denetimindeki kara yolunu by-pass edebilecek kara rotaları

araştırmaktaydılar. Halep'ten Hürmüz Boğazı'na ulaşmış buradan Hindistan'a doğru kara yoluyla gitmeye çalışan İngiliz tacirlerin başında 1583-1591 yılları arasındaki araştırma seyahatiyle Ralph Fitch gelir. Özellikle 1600 yılından itibaren artan sayıda İngiliz tüccar Fitch'in izinden giderek İran'a ulaşmış, İran Şahı'ndan ticari imtiyazlar kopartılabilmesi için çokça girişimde bulunulmuştur.¹

İngiliz tüccarların doğuya açılmaları esnasında Arap Yarımadası, Kızıldeniz, Basra Körfezi'nin önemli bir kısmı; Arap Denizi dâhil Yemen'in güneyindeki sahalar Osmanlı egemenliğindeydi. İngilizler önce İran ile iş birliği yaparak Basra Körfezi ile Hint Denizi'ndeki Portekiz varlığını zayıflattılar. Bu esnada İngiliz tacirler Filistin dâhil Arap Yarımadası'nda sahayı tanımaya yönelik keşif misyonları gerçekleştirdiler.² Bölgedeki kara yolları Osmanlı Devleti'nin sıkı kontrolü altında olduğundan İngiltere'nin Yarımada'daki karasal etkisi sınırlı kaldı. Napolyon'un İngiltere'yi zora düşürmek için Mısır'ı işgali, sonrasında 1869 yılında Süveyş Kanalı'nın açılması, 1877-1878 Savaşı'nda (93 Harbi) Osmanlı Devleti'nin Rusya'ya ağır şekilde mağlup olması Doğu Akdeniz, Basra Körfezi ve Arap Yarımadası'ndaki kurulu dengeyi altüst etti. Ticaret yollarının güvenliği ile İngiliz çıkarlarının korunabilmesi için bir üs olarak 1878 yılında önce Kıbrıs, dört yıl sonra da Mısır İngiltere tarafından işgal edildi.

İtalya'nın 1911'de Trablusgarp'ı işgale başlamasından önce Arap vilayetlerinde karmaşa hüküm sürmekteydi. Trablusgarp'ta Senusiler başta olmak üzere, Arap ahali halen İstanbul'a sadıktı; fakat ne yazık ki Donanma II. Abdülhamid devrinde Haliç'te bekletilip ihmal edildiğinden Devlet'in bu insanları koruyabilecek kudrette deniz gücü yoktu. İmam Yahya Yemen'de ayaklanmış, isyan 1911 yılı Mayıs ayında sona ermişti. Asir bölgesinde Seyid İdrisi İtalyanlarla iş birliği yapmaktaydı. İdrisi, Trablusgarp

1 M. V. Seton Williams, *Britain and The Arab States*, Luzac & Company Ltd.: London, 1948. s. 1-2.

2 Seton, *age.*, s. 2.

Savaşı esnasında da İtalyanlara etkin yardım sağlamıştır.³ İtalyanlar İdrisi'ye rüşvet vererek Osmanlılar hakkında istihbarat elde ediyorlardı. Yarımada'daki Arap ahalinin büyük çoğunluğu devlet hizmetlerinden azami düzeyde yararlanmak fakat savaş döneminde askere alınmak gibi yurttaşlığın gerektirdiği temel pozitif haklardan müstesna olmak istiyordu.⁴ Bütün bu karmaşa içinde planlı ve programlı bir çalışmayla Yarımada'yı Osmanlı Devleti'nden koparmak için bütün imkânlarını seferber eden devletin İngiltere olduğu görülür. İngiltere'nin Yarımada'ya bir bütün olarak hâkimiyet teşebbüsü kabile şeflerinin iş birliğiyle I. Dünya Savaşı esnasında gerçekleşmiştir.

İngiltere, 1916 yılı öncesinde Arap Yarımadası'nın çeşitli bölgelerinde yerel iş birlikçiler bulmuş, Yarımada'da Osmanlı varlığını bitirecek bir ayaklanma çıkarmış, bu esnada Yarımada'yı Siyonistler, Fransa, Rusya ve Arap kabile şefleri arasında paylaşmış, arkasında kaos, kan, gözyaşı bırakan bu sürece "*Arap özgürleştirme*" hareketi adını vermiştir. Dönemin en büyük kolonyal devletinin kendi çıkarları doğrultusunda faydacı bir politika güdüp, kolonyal çıkarlarını "özgürlük" gibi meşru, kulağa hoş gelen sevimli adlar altında gizlemesi çok tuhaf bir durum değildir. Buna karşın asıl tuhaflık Arap entelektüellerinin, devlet adamlarının önemli bir kısmının bu propagandanın sözcülüğünü yapmalarıdır.

İngilizlere göre; Osmanlı Devleti döneminde Arap Yarımadası bir tür baskı idaresi altındaydı. Oysa, Osmanlı Devleti idaresi olmasaydı Yarımada çok daha önce Portekiz başta olmak üzere, Avrupalı sömürgeciler tarafından istila edilecekti. Ayrıca, 1916 yılı sonrasında İngiltere tarafından Arap Yarımadası'nda barış, huzur ve demokratik, halkların refahını önceleyen idareler kurulduğunu söylemek de olanaksızdır. Arap Yarımadası, Osmanlı döneminde baskı altındaysa bu baskı Osmanlı sonrasında birkaç kat artarak devam etmiştir. Arap halkların savaşın hemen

3 Hale Şıvgın, *Trablusgarp Savaşı ve 1911-1912 Türk-İtalyan İlişkileri*, Atatürk Araştırma Merkezi: Ankara, 2006. s. 16.

4 *Ağm.*, s. 17.

sonrasında yaptıklarından pişman olarak Osmanlı yönetimini geri istemeleri bu durumun en güzel kanıtıdır.

Arap Yarımadası'nı ele geçirmekten daha zor olan, orayı kontrol edebilmektir. Nitekim tarih boyunca Yarımada'da güç mücadelesi ve kanlı çarpışmalar hiç bitmemiştir. İngiliz politikalarının uygulanabilmesinin en kolay yolu Yarımada ve diğer İngiliz sömürgelerindeki dinî hassasiyetlerin kullanılabilmesiydi. Bunun için gerilemesine rağmen halen etkili bir güç olan Osmanlı Devleti'nden ve bu Devlet'in temsil ettiği İslami liderlik rolünden kurtulmak gerekiyordu. İngiltere, Osmanlı Devleti'nin parçalanıp, Halifeliğin ekonomik ve askerî olarak kendilerinin desteğine muhtaç, Orta Doğu'da İngiliz etkinliğinin bayraktarlığını yapacak, dünyevi gücü olmayıp bir tür ruhanî papa gibi hareket edecek, ihtirasları muhakeme gücünü yok etmiş bir figüran peşindeydi. Şerif Hüseyin'in bu tür bir görev için biçilmiş kaftan olduğu İstanbul'daki sürgünlüğü esnasındaki faaliyetlerinden biliniyordu. Londra'da söz konusu planlamalar yapılırken beklenen fırsat Şerif Hüseyin tarafından 1915 yılı Temmuz ayında yazılan ilk mektupla Kahire Müstemleke İdaresi'ne altın tepside sunulmuştur.

Arap Yarımadası'nın kaderini Hicaz Emiri Şerif Hüseyin'in Kahire Müstemleke İdaresi Yüksek Komiseri Henry McMahon ile yaptığı mektuplaşmalar şekillendirmiştir. Mektuplar, İngiltere tarafından sır olarak saklanmışlar, İkinci Dünya Savaşı başlamadan birkaç ay önce, 1939 yılı Şubat ayında Avam Kamarası'nda McMahon-Şerif Hüseyin mektuplarının kamuoyuna açıklanması istenmiştir. Beyaz Kitap'ın açıklanmasına rağmen mektuplar, ulusal çıkar bahanesiyle bu yıla kadar kamuoyunun bilgisine açılmamıştır. Filistin sorununun çözüm arayışlarının da etkisiyle mektuplar İngiliz Dışişleri Bakanlığı tarafından 1939 yılında yayınlanmıştır.⁵

Birinci Dünya Savaşı'nın bitiminden sonra İtilaf kuvvetleri, Ürdün'de kendilerine bağlı bir yönetim kurmuşlardır. İngilizlerin Filistin'de bir Yahudi Ulusal Yurdu kurmaya çalışması Şerif

5 *The Times*, "The McMahon-Hussein Letters", February 15, 1939. s. 6.

Hüseyin'i kızdırmıştır. Abdullah'ın 1921 yılında Ürdün Emiri, diğer oğul Faysal'ın da Irak Kralı yapılması Şerif Hüseyin'in Arap dünyasındaki otoritesini iyice sarsmıştır. Faysal, Irak Kralı olduktan hemen sonra, 10 Ekim 1922 tarihinde İngiltere ile 18 maddelik bir ittifak antlaşması imzalayarak Irak'ın idaresini, 14 Mart 1925 tarihinde Turkish Petroleum Company'ye tanıdığı imtiyazlar ile de petrol alanlarının denetimini İngiltere'ye vermiştir.⁶

Şerif Hüseyin Mart 1924'te, Türkiye'de Halifeliğin kaldırılmasından sonra kendisini Halife ilan ettiyse de Mekke'yi kuşatan İbni Suud bin Abdülaziz tarafından krallığına ve Halifelik iddialarına son verilmiştir. Şerif Hüseyin 1931 yılı başına kadar Kıbrıs'ta sürgün hayatı yaşamıştır. Bundan sonra, Ürdün Emiri olan oğlu Abdullah'ın yanına gitmiş, birkaç ay sonra da Amman'da ölmüştür. Osmanlı Devleti'ne en zor anında hıyanet edip binlerce Anadolu evladının çölün kumlarına gömülmesine neden olan Şerif ve ailesi ilahi cezalandırmadan kurtulamayarak, ya zillet içinde ya da çeşitli suikastlarda can vermişlerdir.

6 IOR:L/P&S/18/B348.

HİCAZ EMİRLİĞİ

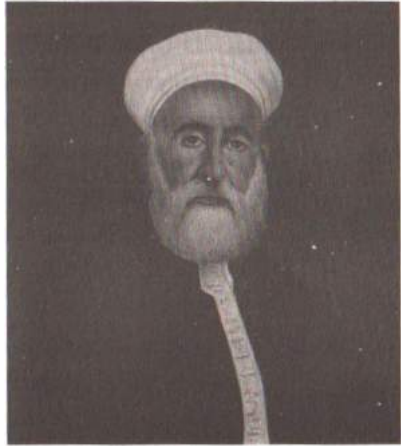
TAM ADI “Şerif Hüseyin bin Ali bin Muhammed el-Haseni bin Abdül Muin bin Avn el-Haşimi” şeklinde olup güvenilirmez, düalist, ihtiraslı karakteri nedeniyle, Hicaz’da Emirlik ile ilgili entrikalar çevirip karışıklık çıkartamaması için II. Abdülhamid tarafından 1883 (1892?)-1908 yılları arasındaki dönemde İstanbul’da ikamete mecbur tutulan Şerif Hüseyin’in kaderi, İttihat Terakki’nin (İTC) hükûmet darbesiyle değişmiştir.¹ Uzun yıllar İstanbul’da çeşitli girişimlerde bulunup, emellerini gerçekleştirebilmek amacıyla fırsat kollayan Şerif Hüseyin, 1908 yılında yaşanan idari kaostan kârlı çıkmayı başarmıştır. Hicaz Emirliği’ne atanabilmek için İngiliz Büyükelçiliği dâhil hemen herkesle çıkara dayalı ilişkiler kurup, asıl niyet ve karakterini saklamayı, İTC’nin lider kadrosunu aldatmayı becermiştir. Şerif Hüseyin’in hırslarının önündeki en büyük tehdit güvenilirmez kişiliğini çok iyi tahlil etmiş olan II. Abdülhamid idi. Şerif, İTC’nin 1908 yılında kısmen, 1909 yılında ise fiilen iktidarı ele geçirmesiyle Abdülhamid engelinden kurtulmuştur.

Şerif Hüseyin’in, 1908 yılında Hicaz Emiri olarak atanması bütün yaşantı ve geleceğe dair beklentilerini yeniden planlamasını sağlamıştır. Şayet Hicaz Emiri olarak atanmasaydı ya da İTC’nin

1 Taha Öztürk, “Şerif Hüseyin’in Mekke Emirliği’ne Atanma Sürecinde Ailesiyle İstanbul’da Geçirdiği Yıllar”, *Vakanivüs, Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, (Mart 2017) 2/1. s. 154.

hükûmet darbesi sonrası böyle bir atama hiç gerçekleşmeseydi belki de İstanbul'da kendisine tahsis edilen konakta sakin bir hayat sürüp, kendisinin ve milyonlarca insanın geleceğini etkileyecek siyasi entrikalara bulaşmadan sıradan bir kişi olarak yaşayıp, aynı sıradanlıkla ölecekti. Oysa Emaret görevi Şerif Hüseyin'e beklemediği fırsatlar eşliğinde beklenmedik, öngörmekten aciz kaldığı hüsrânlar getirmiştir. Şerif'in hayat hikâyesi ve Arap Yarımadası'nın geleceği kendisinin Hicaz Emirliği'ne atanmasıyla başlamış, hikâye Emirlik görevi esnasında sonu belirsiz bir sergüzeşte dönüşmüştür.

Kayıtlara göre Şerif Hüseyin; tıknaz sayılabilecek, ortanın biraz altında kısa boylu, açık tenli bir kişiydi. Delikanlılık yıllarından itibaren sakal bırakıp, daha sonra sakalını kesmediği bilinmektedir. Genellikle Arap geleneklerine uygun bir şekilde, bileklerine kadar uzanan beyaz bir entari ile üstüne cübbe giyerdi. Günümüzde halen televizyonlarda Arap şeyhlerinin ya da idarecilerinin başında görülen, *agal* adlı kordon şeritle tutturulan Arap aşiret başlığı yerine başına Mekke sarığı sarardı. Fikri sabit, muhteris, kurnaz ve acımasız bir kişiliğe sahipti. Aydınlanma düşüncesinin ve modern yaşamın din dışı olduğunu düşünüyordu. Görüşleri Orta Çağ Avrupası'nın ruhban sınıfını andırır şekilde skolastik dar bir çerçevede şekillenmişti.² Fikir dünyasının biçimlenmesinde Mekke'deki eğitimi etkili olmuş olmalıdır. Düşündüğü gibi konuşmayan, inandığı gibi davranmayan düalist bir karaktere sahip

Zulfâ Sa'dî'nin Şerif Hüseyin tablosu
(özel koleksiyon)

2 Ali A. Allawi, *Irak Kralı I. Faysal*, (çev. Hakan Abacı), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları: İstanbul, 2014. s. 12.

olduğu için 1908 yılında İTC liderlerini modern görüşlere sahip olduğuna inandırarak aldatabilmiştir.

Şerif Hüseyin tarafından kurgulanan entrika ve ihanet çemberinin daha iyi anlaşılabilmesi için “*Hicaz Emirliğine atama nasıl yapılıyordu? Hicaz Emirliği Müslümanlar için ne ifade ediyordu? Osmanlı Devleti’nin Hicaz politikası nasıldı?*” gibi suallerin öncelikle olarak cevaplanması gerekir.

Hz. Hasan soyundan geldiğini iddia eden Şerif Hüseyin İngiliz arşiv vesikalarına göre 1848 yılında, Mekke’de doğmuştur. Türkçe, İngilizce birincil ve ikincil kaynakların çoğunluğu Şerif’in doğum yerinin Mekke olduğu konusunda hemfikir; buna karşın doğum tarihi yaygın olarak 1852 şeklinde kaydedilmektedir. Şerif Hüseyin, Haşimi Zevi Avn sülalesinden Şerif Ali Paşa’nın (ö. 1870) oğlu; Mekke Emiri Muhammet bin Abdülmuin bin Avn’ın torunudur. Çocukluk döneminde, Muhammet bin Avn’ın Emirlik görevi esnasında, 1856-1858 yılları arasında Mekke’de ikamet etmiştir. Şerif Hüseyin 10 yaşındayken, 1858 yılında İstanbul’a gelmiş, kendisi 13 yaşındayken babası ölmüştür.³ Annesinin Yemenli bir dul olduğu kaydedilmektedir.

Şerif Hüseyin babasının ölümü üzerine üç yıl kaldığı İstanbul’dan 1861 yılında amcası Emir Abdullah’ın yanına Mekke’ye geri dönmüştür. Amcasının vasilğinde Mekke’de geçirdiği delikanlılık ve gençlik yıllarında Bedevi âdetlerini, aşiretlerin yaşam şeklini öğrenmiş, Yarımada’yı dolaşarak bir tür saha tanıma faaliyeti gerçekleştirmiştir. İstanbul’da başladığı eğitimini Mekke’de tamamlamış, Mekke’de amcasının kızı Abdiye Hanım ile evlenmiştir. Delikanlılık yıllarından itibaren Emirliği ele geçirebilmek için büyük bir arzu duyarak Mekke’de görevli emirlere karşı bir dizi entrikaya adı karışmıştır. Abdullah hatıratında babasının, amcası Emir Avnürrefik’in halkı soyan, despot uygulamalarına karşı çıktığı için İstanbul’a sürgün edildiğini yazmaktadır.⁴ Hatıratında tarihî olayları kendi işine geldiği şekilde kurgulayan Abdullah’ın

3 Öztürk, *agm.*, s. 153.

4 Kral Abdullah, *Biz Osmanlı’yu Neden İsyân Ettik?*, (çev. Halit Özkan), 9. Bası, *Klasik Yayınları*: İstanbul, 2006. s. 9.

bu iddiası doğru olamaz. Zira Emirlik görevine başladıktan sonra Şerif Hüseyin'in acımasızca halkı ve hacıları soyduğundan, bir despot gibi davrandığından çokça şikâyet edilmiştir. Söz konusu uygulama ve şikâyetler ilerleyen sayfalarda yer almaktadır.

Şerif, Mekke Emiri diğer amcası Emir Avnürrefik ile anlaşmazlık yaşadığı için II. Abdülhamid tarafından İstanbul'a çağrılmış, burada ailesiyle birlikte ikamete mecbur tutulmuştur. Bazı kaynaklar ve Şerif'in Oğlu Abdullah İstanbul'a çağrılma tarihini 1892 olarak kaydetmektedir.⁵ Genel kabul İstanbul'a 1883 yılında, 35 yaşındayken çağrıldığı şeklindedir. Bu çağrı sonrası tekrar Mekke'ye dönmüş, bir süre sonra yine İstanbul'a gelmiş olmalıdır. Kısa süreli, daimi olmayan bu gelgitler, Başkent'teki ikametlerinde yabancılarla entrikalara adı karışan Şerif Hüseyin'in İstanbul'daki sürgün dönemi hakkında farklı kanaatlerin oluşmasına sebebiyet vermiştir. Tarihlemedeki karmaşa da büyük olasılıkla bu nedenle yaşanmaktadır. İstanbul'a çağrıldıktan sonra II. Abdülhamid tarafından sıkı gözetim altında tutulup, 5.000 kuruş gibi yüksek bir maaşla Şura-yı Devlet azası yapılmış, kendisine tahsis edilen konakta rahat bir yaşam sürmüştür. Şura-yı Devlet (Danıştay) azası olarak görev yaptığı sürede diplomatik kuralları öğrenmiş, emirlik için donanımlı hale gelmiştir. Yine bu esnada Osmanlı bürokratları tarafından güvenilmez, hırslı karakteri II. Abdülhamid'e rapor edilmiş olmalıdır. Şerif Hüseyin'in ilk eşi Abdiye Hanım, 1886 yılında ölmüştür. İstanbul'da iken Sadrazam Mustafa Reşit Paşa'nın torunu Adile Hanım ile evlenmiştir. En küçük oğlu Zeyd'in annesi Adile Hanım'dır. Toplam yedi çocuğu olan Şerif'in üç kızı vardı, kızları İstanbul'da doğmuştur.

Şerif Hüseyin'in doğduğu Mekke şehri, kutsal mekânlara ev sahipliği yapması nedeniyle Arap Yarımadası'nın en önemli yerleşimiydi. Şerif Hüseyin, delikanlılık çağına kadar Mekke ve civarında yaşamış, Bedevi kültürüyle yetişmiştir. Bu dönemde Emirliğe namzet sıradan bir Şerif ailesinin haklarından yararlanarak müreffeh, rahat bir hayat sürmüştür. Şerif Hüseyin'in emirlik

5 Öztürk, *agm.*, s. 153.

iddiasında bulunabilmesi Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'nın Vahhabileri Mekke'den kovduktan sonra gerçekleştirdiği değişiklik sayesinde mümkün olmuştur. Mehmet Ali Paşa, Hicaz'ı kontrol edebilmek için, Şerif Abdülmuttalip'in yerine Şerif Hüseyin'in mensup olduğu Avn Kabilesi'nden İbn-i Avn'ı Hicaz Emiri olarak tayin etmiştir. Bazı kaynaklara göre bu teamül dışı atamanın diğer nedeni Şerif Abdülmuttalip'in ablası Şerife Müzeyme'nin küçük kardeşinin emirliğe atanmasına karşı muhalefetidir.⁶ Atama usullerindeki söz konusu tercih sapması emirlik için hiçbir şansı olmayan Şerif Hüseyin'in atalarının önünü açmış, Şerif Hüseyin bu sayede İTC tarafından Emir olarak atanabilmiştir.

Şerif Hüseyin doğduğunda Arap Yarımadası Osmanlı Devleti'nin idaresindeydi. Devletin gücü her geçen gün biraz daha azalmakta, Yarımada'da sürekli isyanlar çıkmaktaydı. Bir türlü tam anlamıyla bastırılmayan isyanlara rağmen milliyetçilik akımları henüz ciddi anlamda Müslüman Araplar arasında yayılmamıştı. Buna karşın sanayileşme sonrasında pazar eşliğinde hammadde kaynağı arayışındaki sömürgeci devletler İngiltere başta olmak üzere Arap Yarımadası'nda faaliyet göstermeye başlamışlardı. Şerif Hüseyin'in doğduğu Mekke şehri ve Vahhabiliğin doğduğu Riyad bölgesi bütün faaliyetlerin merkezindeydi. İslamiyet doğmadan önce de; Mekke, Medine, Taif, Cidde ve Yenbo yerleşimlerinin bulunduğu Hicaz bölgesi Yarımada'nın en önemli kısmıydı. Tarih boyunca Hicaz'ın orta kısmına asıl Hicaz, Kızıldeniz sahilindeki kısmına ise *Tihame* veya Taşlık Arabistan adı verilmekteydi. İslamiyet'in doğuşundan sonra, Kâbe'nin bulunduğu Mekke ile Hz. Peygamber'in Kabri'nin bulunduğu Medine Hicaz'ın en önemli iki şehri haline gelmiştir. Cidde şehri Mekke'nin; Yenbo da Medine'nin limanıydı.

Hicaz ismi Arapça "engel" sözcüğünden türer. Bölgenin omurgasını oluşturup, iç bölgelerle ulaşımı zorlaştıran sıradağlardan dolayı bölgeye bu ad verilmiştir.⁷ Hicaz'da hâkim topografya dağlık,

6 George Stitt, *Son Mekke Emiri Şerif Ali Haydar Paşa Anlatıyor*, (çev. Y. Selman İnanç), Kronik Kitap: İstanbul, 2018. s. 32-33.

7 Allawi, *age.*, s. 4.

taşlık, verimsiz, su bulmanın güç olduğu arazilerden oluşur. Bu bölgede yetiştirilip urban Bedeviler tarafından ekilip “*dure*” adı verilen darı türü zahire tarihin hiçbir döneminde halkın beslenme ihtiyacını karşılayamamıştır. Yemen, Suriye ve Irak’a giden ya da bu bölgelerden gelen ticaret kervanları Hicaz’dan geçtiği için Hicaz ahalisi, bulundukları coğrafyanın da avantajlarından yararlanıp, daha çok ticaretle meşgul olarak yiyecek ihtiyaçlarını diğer bölgelerden satın almaktaydılar.

Müslümanların kutsal mekânı Kâbe’nin bulunduğu Mekke şehrinin Kızıldeniz’den uzaklığı 185 km.’dir. Şehir 277 m. rakıma sahiptir. Merkezinde Kâbe’nin konumlandığı Mescid-i Haram, Mekke’nin tam ortasındadır. Bilindiği üzere Kâbe Müslümanların ikinci kiblesidir, ilk kible Kudüs’te bulunan Mescid-i Aksa (Harem-i Şerif) idi. Osmanlı Devleti, özellikle Mekke’yi baskınlardan koruyabilmek için Kâbe’ye hâkim tepelere Ecyad, Sülsül ve Hint kalelerini inşa ettirmişti. Mekke’yi korumak üzere Osmanlı Devleti tarafından inşa ettirilen kaleler, 2000’li yıllar sonrasında Vahhabi Suudlar tarafından yıkılarak yerlerine Kâbe’nin uhreviliğini hiçe sayan devasa gökdelen oteller inşa edilmiştir. Kalelerin diğer yıkılma nedeni Vahhabi Suudların Hicaz’daki Türk izlerini silme saplantısıdır.

Şerif Hüseyin doğduğunda özellikle Hicaz’daki Osmanlı hâkimiyetinin güçlendirilmesi için çalışmalar yapıyordu. Hicaz’ın gelir ve üretimi hiçbir şekilde giderini karşılamadığından açık kalan kısım merkezî devlet bütçesinden karşılanmakta, Şerif ve Seyyid aileleri ile hac kervanlarını yağmalayan Bedevilere yüklü ödemeler yapılmaktaydı.

İslamiyet geldiğinde Cahiliye Arapları için Kâbe’nin anahtarını elinde bulundurmak bir imtiyazdı. Bu hakkın ele geçirilebilmesi amacıyla kabileler arasında uzayıp giden hatta bazen kanlı savaflara dönüşebilen anlaşmazlıklar yaşanıyordu. İslamiyet sonrasındaysa, Kâbe’deki putlar kırıldığı, yapının içinde pagan döneme ait herhangi bir emare kalmayıp, özellikle Muaviye’nin baskıcı idaresiyle birlikte, Emevi Devleti’nin başkenti Hicaz’dan

Şam'a kaydırıldığı için, anlaşmazlık bu sefer Hicaz bölgesini kimin idare edeceği üzerinde yoğunlaşmıştır.

Kabile ve mezhepsel çatışmaya dönüşebilme aksiyonuna sahip ilk ciddi anlaşmazlıklar Haçlı Seferleri'nden 100 sene önce, 10. yüzyılda başlamıştır. Bir Şii tarikatı olup, Sünni görüş tarafından sapkın kabul edilen Karamitiler 931 yılında Mekke'yi işgal edip Hacer-ül-Esved'i yerinden alarak merkezleri Ahsa'ya götürmüşlerdi. Karamitiler, 870 yılında Kûfê'de bir araya gelmişler, 890 yılında Abbasiler'e isyan etmişlerdi. İsyanın bastırılmasının ardından, 899 yılında Ahsa'ya kaçarak burada bağımsız bir devlet kurmuşlardı. Karamitiler, 951 yılında Fatımi Hükümdarı el-Mansur'un isteği üzerine Hacer-ül-Esved'i Mekke'ye geri götürerek aldıkları yere koydular.

Uzun süre idari karmaşa yaşayan Hicaz'ın Hz. Ali'nin iki oğlu Hz. Hüseyin soyundan seyyidler ya da Hz. Hasan soyundan şerifler tarafından idare edilmesi bu olay sonrasında başladı. Her ne kadar gerek şerif gerekse seyyidlerden emirlik ataması yapılabilsede Osmanlı dönemi dâhil emirlik görevini şerifler üstlenmiş, seyyidler bu göreve getirilmemiştir. İlk Mekke Emiri Hz. Hasan soyundan Şerif Musa bin Abdullah'tır. Emirlik babadan erkek oğula geçerek devam ediyordu. Emirlik idaresinin başlamasından 110 yıl sonra ilk anlaşmazlık ortaya çıktı. Sonndan bir önceki Emir, Ebu el-Futüh'un oğlu Şerif Muhammed Şükr 1061 yılında öldüğünde erkek çocuğu yoktu. Bu nedenle yeni emirin kim olacağı konusunda anlaşmazlık yaşandı. Kutsal Şehir Mekke'de karışıklıklar çıktı. Kendisine müracaat üzerine Yemen Hükümdarı Muhammed es-Süleyhi, hac için geldiği Mekke'de iki yıl süren karışıklıklar sonrasında yine Hz. Hasan soyundan Şerif Muhammed bin Cafer'i yeni Emir olarak atadı.⁸

Şerif Cafer, Ebu Haşim olarak tanınmaktaydı. Böylece emirlik görevinde Haşimi soyu başladı. Haşim aynı zamanda Hz. Peygamber'in soyundan gelenlere verilen isimdi. Ebu Haşim iktidara

8 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Mekke-i Mukerreme Emirleri*, Türk Tarih Kurumu: Ankara, 2013. s. 4-5.

geldiğinde Bağdat'ta Abbasiler, Mısır'da ise Fatımiler hüküm sürmekteydi. Sekiz yıl önce İran'a yerleşmiş olan Selçuklu Türkleri de Mekke Emirliği'nin bağıllık bildirebileceği idareler arasında yer alıyordu. Şerif Haşim, Abbasiler adına Mekke'de hutbe okutarak bu devlete tabi oldu. Bunun üzerine Fatımiler, Mekke'den gelen malları satın almamaya başladılar. Abbasilerin sağladığı mali yardım sorunu çözmeye yetmeyince, Şerif Haşim bu sefer hutbeyi Fatımiler adına okutmak mecburiyetinde kaldı. Ekonomik duruma göre Mekke'de adına hutbe okunan hükümdar birkaç kez değişince Selçuklu Hükümdarı Sultan Alparslan Mekke'ye Türk askeri göndererek duruma el koydu. Mekke Emirleri ile Türk sultanları arasındaki ilk anlaşmazlık böylece Alparslan döneminde ortaya çıktı. Türk gücü karşısında Emirlik görevini kaybeden Şerif Haşim, hac kervanlarına saldırarak Sultan Alparslan'ı zora düşürmeye çalıştı.

Mekke idaresine gelen şerifler sarsılmaz bir inançla, emirlik görevinin kendilerince Tanrı tarafından bahşedilmiş tartışılmaz bir hak olduğunu iddia ediyorlardı. Aslında bu tür bir iddiayı meşrulaştıracak ne bir ilahi metin ne de kadim gelenek mevcut değildi. Şerifler, iktidarı ele geçirmek için hiçbir aşırılık, katliam, zulüm ve baskıdan kaçınmıyorlardı. Sultan Alparslan, Mekke şehrinde bir türlü engellenemeyen karmaşayı sonlandırmak; Kutsal Yerler'i idaresine alarak İslam toplumları üzerindeki hâkimiyetini artırmak için Mekke'ye asker göndermişti. Sultan Alparslan'ın ölümüne kadar acımasız bir şekilde hac kervanlarına saldıran Şerif Haşim, Alparslan'ın ölümünden sonra yine Fatımiler ile iş birliği kurdu. Haşim'in ölümü üzerine 1091 yılında oğlu Şerif Ebu Kasım emirlik görevini üstlendi. Kasım'ın ilk işi Mekke yakınlarındaki Türk askerlerine saldırıp, Kutsal Yerler üzerindeki Selçuklu egemenliğini sonlandırmak oldu.

Hız. Hasan soyundan gelen Şerif Katade bin İdris, 1200 yılında Mekke'yi ele geçirerek Haşimiler'e ait Hevaşim kolunun emirlik ve hâkimiyetini son verdi. Bin İdris, Medine'yi de ele geçirmeye çalıştı fakat başarılı olamadı. Buna karşın Şerif Katade,

hâkimiyet alanını Yenbo, Cidde, Necd bölgelerine doğru genişletti. Bu dönemde Mısır, Suriye ve Yemen Eyyubiler'in idaresindeydi. Eyyubiler Mekke Emirlerinin idari bölgelerinin; Medine, Cidde, Yenbo, Taif'i de içine alacak şekilde bütün Hicaz Bölgesi'ne hâkim olmasına izin verdi.⁹ Bu tarihten, yani 1200 yılının başından 1916 yılındaki Arap İsyanı'na kadar, son idareci Osmanlı Devleti dâhil; Mekke Emirlerinin hâkimiyet bölgesi Hicaz'ın tamamı olarak tanınmaya devam edildi. Buna karşın şeriflerin görev yeri Mekke olduğu için pek çok kaynakta Mekke Emiri olarak da yer almaktadırlar. Halk arasında da şerif unvanı ile bu ifade de kullanılmıştır. Şeriflik bir elkapıdır, her şerif Hicaz Emiri değildir. Galat-ı meşru olan bu kullanımın doğrusu "Hicaz Emiri", "Emaret" ya da "Hicaz Emirliği"dir.

Abbassiler yönetiminde Harun Reşit (766-809) ile oğlu Memun döneminde seyyid ve şeriflerin yeşil sarık takıp, cübbe giymeleri şartı vardı. Halife Memun sonrasında bu usul terk edilmişti. Memluk Sultanı Eşref Şaban'ın emriyle, 1371 yılında Mekke Emirliği görevini hanedan şeklinde yürüten şeriflerin başlarına yeşil sarık takmaları şartı getirildi. Osmanlı Devleti döneminde de şeriflerin yeşil sarık sarma kuralı bozulmadan devam ettirilmiştir. Osmanlılar ayrıca, sahte şerif veya seyyidler tespit edebilmek için Memluklular ile İlhanlılar tarafından kurulmuş olan nakibüleşraflık müessesini Yıldırım Bayezid'den (1389-1402) itibaren devam ettirdiler. Nakibüleşraflık, şerif ve seyyidlerin şecere kayıtlarını tutmak, kabahat işleyenlerin ceza işlemlerini yerine getirmek, şerif ya da seyyidlerin çocuklarını kaydetmek gibi işlerle görevliydi. Nakibüleşraf İstanbul'da ikamet etmekteydi fakat şehirlerde bu işle görevli temsilcileri vardı.¹⁰ Osmanlı döneminde seyyid ve şerifler halk tarafından "Emir" şeklinde de isimlendirilmekteydi.

Arap Yarımadası'nın fethinden önce, Osmanlı Sultanları Mekke şeriflerine hürmette kusur etmemeye özen gösterdiler. Örneğin,

9 TDV İslam Ansiklopedisi, C. 25; s. 23.

10 Uzunçarşılı, *age.*, s. 6-8.

Fatih Sultan Mehmet, İstanbul'u fethinden sonra dönemin Mekke Emiri'ne hediyeler, 2.000 altın, ganimetten pay, Mekke ve Medine ahalisine dağıtılmak üzere 7.000 altın gibi yüklü bir meblağ göndermiştir.¹¹ Açıkça görüldüğü gibi, Mekke Emirliği görevini elinde tutan şerifler, gerek İslam beldelerinden ganimet ile altın gerekse hac kervanları, hacılardan elde edilen gelirlerle önemli bir ekonomik güce hükmetmekteydiler. Buna karşın söz konusu gücü genellikle halkın refahını artırmak için değil, kendi şahsi hırsları ve emirlik görevindeki yerlerini kuvvetlendirmek için kullanıyorlardı. Bu dönemde Mekke Emirliği Mısır'da hüküm süren Memluk Devleti'ne bağlıydı.

Fatih öncesinde ve sonrasında Osmanlı Sultanları, Osmanlı ülkesine gelen seyyid ve şeriflere itina göstermekte, bu kişilerin iase ile barınmaları devlet tarafından karşılanmaktaydı. Mekke ile Medine'ye *surre* gönderilmesi geleneği, İstanbul'un fethinden önce, Ankara mağlubiyeti (1402) sonrasında Osmanlı Devleti'ni ikinci kez bir araya getiren Çelebi Mehmet döneminde başlatılmıştır. Çelebi Mehmet'ten sonra hükümdar olan II. Murat, her yıl Mekke, Medine, Kudüs ve Halil-ül Rahman'a 3.500 filori altından oluşan *surre* göndermeyi âdet haline getirdi. İstanbul'un fethinden iki yıl önce, 1451 yılında Sultan II. Murat tarafından Kutsal Yerler'e gönderilen *surre* miktarının 800 kese olduğu rivayet edilmektedir. Sultan Murat ayrıca, Ankara'nın Balık Hisarı havalisi köylerinin gelirlerine ek olarak, Mekke ve Medine'ye ayrı ayrı 3.500 filori altın tahsis etmişti.¹²

Fatih Sultan Mehmet, *surre* geleneğini devam ettirmiş, II. Bayezid ise miktarı artırarak Mekke ile Medine'ye ayrı ayrı 7.000 duka altın tutarında *surre* göndermiştir. Yavuz Sultan Selim, Arap Yarımadası ve Mısır'ı fethetmeden önce bu miktarı her iki şehir için iki misline çıkarmıştır. Ridaniye Zaferi ile Mısır'ın fethi sonrasında, 1517 yılında Mekke ve Medine halkına Yavuz Sultan Selim tarafından dağıtılan *surre* miktarı yaklaşık 200 bin duka altındır. *Surre* geleneği bu tarihten sonra da artık *Haremeyn* adı verilen

11 *Age.*, s. 7.

12 *Age.*, s. 13.

Mekke ve Medine'ye gönderilmeye devam etmiş, altına zahire ve diğer ihtiyaçlar da eklenmiştir.¹³ 1600'lü yıllarda Haremeyn'e gönderilen *surre* ile buğdayın miktarı ortalama 15.000 irdebtir. 1 irdeb buğday yaklaşık 150 kg'dır. Bu dönemde bir yılda *Haremeyn'e* ücretsiz olarak gönderilen buğday ortalama 2.5 milyon kilodur.

Yavuz Sultan Selim, Mısır'ı fethederek Memluk Devleti'ne son verdiğinde Hicaz Emirliği'ni yürüten şerifler mecburen Osmanlı Devleti'ne tabi olmak zorunda kaldılar. Hicaz Emiri Şerif Ebu Berakat, Yavuz'un huzuruna gönderdiği oğlu Şerif Ebu Nümeys vasıtasıyla Yavuz Sultan Selim'e ve Osmanlı Devleti'ne bağlılık bildirerek şehrin anahtarlarını Sultan'a teslim ettirdi. Sultan, Emir'in temsilcisini hüsnü kabulle ağırladı, *surre* alayı eşliğinde Mekke ve Medine ahalisine bol miktarda zahire ile hediyeler gönderildi.¹⁴ Şerif Berakat'a da emirlik beratı verildi. Hicaz bütün vergilerden muaf tutuldu. Emirliğin verasetle geçişi onaylandı fakat çokça çatışmaya ve anlaşmazlığa hatta bazen kanlı savaşlara neden olan emirliğin şerifler ya da seyyidler arasından Osmanlı Devleti'nin onayı alınarak en yaşlı üye ya da bu göreve en layık şerif tarafından üstlenilmesi şart koşuldu. Böylece, emaret Osmanlı Devleti denetimine alındı, veraset kavgaları önlendi, Hicaz Emirliği'nin bir ailenin eline geçmesi engellendi.¹⁵

Arapça bir kelime olan "*surre*"; "kese, çıkın" anlamına gelir. Mekke ile Medine'ye gönderilen *surre* büyük oranda altın paradan oluştuğu, gönderilen para defter kayıtlarındaki miktarlara göre yine kayıtlardaki kişilere dağıtıldığı için bu adla anılmıştır. Mısır hazinesinden 1714 yılına kadar gönderilen *surre* ödemeleri, bu tarihten itibaren Enderun'da Haremeyn hazinesinden gönderilmiştir. *Surre* alayı karadan gidecekse, Recep ayının 12'sinde İstanbul'dan hareket ederdi. Alaya *surre* emini komuta eder, *surre* alayı; gösterişli

13 Evliya Çelebi, *Seyahatname*, (haz. Seyit Ali Kahraman), C. II, Yapı Kredi Yayınları: Ankara, 2013. s. 9/4-9/398.

14 Hoca Sadettin Efendi, *Tacü't Tevarih*, C. IV, (haz. İsmail Parmaksızoğlu), Kültür Bakanlığı Yayınları: Ankara, 1992. s. 332-333.

15 Evliya Çelebi, *Seyahatname*, s. 9/419.

törenlerle Sirkeci iskelesinden Üsküdar'a geçer, Üsküdar'da eksiklikler tamamlandıktan sonra, Şam'a doğru yola çıkılırdı. Alay, Kocaeli, Akşehir, Konya, Adana, Hama'dan geçerek Şam'a ulaşır, burada kara yoluyla İslam dünyasının çeşitli yerlerinden gelen hac kervanlarıyla buluşurdu. Hacılar, muhafızlar tarafından korunduğu için urban Bedevilerin yaygın yağma ya da saldırılarına karşı güvenli olan *surre* alayı ile yolculuğu tercih ederlerdi.¹⁶

Kanun olduğu üzere, Hicaz Emirliği görevindeki şerif *surre* alayını ya Medain Salih'te ya da Medine'de karşılardı. *Surre* keseleri, emir, *surre* emini ile Mekke kadısının gözetiminde defterde adı yazılı kişilere taksim edilirdi. Ayrıca deniz yoluyla Yenbo limanına gönderilen hububat da yine defter kayıtlarına göre dağıtılırdı. Urban Bedevilerin hacı kervanlarıyla *surre* alaylarına saldırmasının engellenebilmesi için, Harb, Sahr, Aneze gibi urban kabilelerine de *surre* keseleri gönderilirdi. 1700-1701 yılında, Harb kabilesi başta olmak üzere, urban eşkiyasının saldırısı yüzünden 30 bin hacı katledilmiş, bir kısmı da esir düşmüştür.¹⁷ *Surre* alayları vasıtasıyla zahire, altın gönderilen Harb kabilesi Arap İsyanı esnasında Şerif Hüseyin ile birlikte İngilizlerle iş birliği yapmakta tereddüt etmeyecektir.

Buharlı gemilerin icadı, Süveyş Kanalı'nın açılıp, Kızıldeniz ile İstanbul arasında doğrudan deniz yolu nakli mümkün olduğunda, güvenliği daha kolay sağlanabildiği için *surre* alayları denizden gönderilmeye başlanmıştır. Süveyş Kanalı açılmadan önce *surre* alayları, Şaban ayı ortalarında yola çıkarılıp, vapurla Beyrut'a oradan da Şam yoluyla Mekke'ye gitmekteydi.¹⁸ Özellikle 19. yüzyıl sonlarına doğru Devlet maliyesindeki zorluklara ve ödeme güçlüklerince rağmen *surre* ödemelerinin aksatılmadan gönderilmesine özen gösterilmiştir.

Evliya Çelebi'nin naklettiğine göre beraberinde hacılar bulunan *surre* alayları; Üsküdar'dan yola çıkarak; Pendik, Gebze,

16 Uzunçarşılı, *age.*, s. 40-42.

17 *Age.*, s. 60.

18 *Age.*, s. 40-42.

İznik, Yenişehir, Kestel Kalesi, Bursa, İnegöl, Tavşanlı Kalesi, Germiyan, Eskişehir, Kütahya, Afyonkarahisar, Konya, Adana, Maraş, Kilis, Mercidabık, Halep, İdlip, Lazkiye, Tartus, Trablusşam, Maan, Beyrut, Nablus, Kudüs, Lut Gölü, Kantara, Şam, Bir'i Cedid (Yeni Kuyu), Medine, Bir'i Ali (Hz. Ali Kuyusu) güzergâhını takip edip ederek Mekke'ye ulaşmaktaydı.¹⁹ Evliya Çelebi kendi yolculuğunda Afyonkarahisar'da hac güzergâhından ayrılıp; Uşak, Manisa, Bergama, Foça, İzmir, Urla, Sakız Adası, Tire, Sultanhisar, Nazilli, Kuyucak, Muğla, Bozhöyük, Bodrum, İstanköy, Gökova, Sönbeki, Rodos, Fenike, Isparta, Antalya, Alanya, Anamur, Silifke yoluyla Maraş'ta yine güzergâhla birleşmiştir. Evliya Çelebi, 21 Mayıs 1671 tarihinde *surre* alayından önce yola çıkarak, 22 Mart 1672 tarihinde Şam'a ulaşmış, burada İstanbul'dan gelen *surre* alayıyla buluşup, 9 Nisan 1672 tarihinde, yani yola çıktıktan yaklaşık bir yıl sonra Mekke'ye ulaşabilmiştir. Şam, hacıların toplanma ve *surre* alayı ile buluşma yeriydi. Evliya Çelebi, Mekke'de bulunan şerifleri şöyle tarif etmektedir:

.... Bütün şerifler de Arafat'ta zevk-üşevk ederler. Bu şerifler kavminin heva ehli kimselerden, havadan [beleştan] geçimlikleri gelip, İslam ülkelerinin adakları ile geçindiklerinden o kadar savruk ve müsriftirler ki anlatılmaz. Mekke'den Arafat'a kadar iki saat yerdir, bu arada her şerif gücüne göre ikişer, üçer, dörder hatta beşer bin altın harcarlar. Zira bu çelebilere altından başka bir *surre* ve atıye gelmez.²⁰

Evliya Çelebi ayrıca, şeriflerin kadın ve cariyelerinin masraflarının da Osmanlı Devleti tarafından karşılandığını kaydetmektedir. Gerek Osmanlı Devleti gerekse İslam halkı tarafından bu derece üstün tutulan, ihtiyaçları karşılıksız görülüp, hürmet gören şerif ya da seyyidler maalesef çoğunlukla hırslarının kurbanı olabilmekte, kendilerine gösterilen hüsnüniyeti suiistimal edebilmektedirler. Bu tür davranışların son örneği, İngilizler ile iş

19 Evliya Çelebi, *Seyahatname*, s. 9/4-9/398.

20 *Age*, s. 9/396.

birliği yapıp Arap Yarımadası'nın işgalini sağlayan Şerif Hüseyin olacaktır. Osmanlı döneminde Hicaz Emirleri, Peygamber soyundan olmalarından dolayı sadece para basma hakkı olmayan, imtiyazlı derebeyleri gibi görev yapmışlardır. Emirlerin, kendilerine has askerî güçleri, kalem görevlileri ve özel bütçeleri vardı.

Arap Yarımadası, özellikle gerek Kutsal Yerler'in bulunduğu topraklar olması, gerekse Kızıldeniz kıyısındaki anahtar konumuyla Hicaz bölgesi Osmanlı Devleti için gerek askerî gerekse ticari açıdan büyük öneme sahipti. Yavuz Sultan Selim, her ne kadar emirlerin Memlukler idaresindeki görev ve yetkilerini olduğu gibi kabul etse de Medine ile Mekke'de Osmanlı muhafızları görevlendirilip, Cidde'ye askerî işlerden sorumlu olmak üzere bir vali atandı. Valiler, emirlerin yetki alanındaki işlere karışmadan İstanbul'dan verilen talimatları uygulayıp, görev sahasındaki bölgenin emniyetiyle huzurunu sağlamaktan mesuldü. Valiler, Arap Yarımadası ile Kuzey Afrika'da Sevakin Adası'na kadar ulaşan Osmanlı hâkimiyetini temsil etmekteydi. Yavuz Sultan Selim tarafından Hicaz'a vali atanması için konulan kural 1916 yılına kadar, 400 yıl yürürlükte kalacaktır. Şerif Hüseyin, isyan etmeden hemen önce kuralın değiştirilip askeri işler dâhil bütün yetkinin kendisine verilmesini, emirliğin de bundan sonra hanedan sistemiyle sadece kendi oğullarına geçmesini talep edecektir.

Hicaz Emirleri, 1914 yılında İngilizlerle iş birliği yapmaya teşebbüs edip, 1916 yılında bu devletin desteğiyle isyan eden Şerif Hüseyin dâhil olmak üzere, devlet otoritesinin zayıfladığı dönemlerde Mekke ve Medine'deki muhafız kuvvetlerini; hatta bazen Cidde'deki Osmanlı valilerini emirleri altına almak için fırsat elde ettikçe teşebbüste bulunmuşlardır. Her ne kadar bölgedeki Türk muhafız güçlerine sözleri geçmese de, Hicaz Emirleri urban Bedevileri dâhil, bölge eşrafından topladıkları güçlere komuta edebilmekteydiler. Emirlerin maiyetinde 600 kişilik muhafız birliği, kalem görevlileri, divan memurları ile tahrirat müdürleri bulunuyordu. Emirlerin maiyetine 19. yüzyıl başlarında; Türkçe, Arapça kâtipleri, muhasebe, ambar görevlileriyle, imam, doktor,

emaret müdürü, şürefa mukaddemi, kavas başı ile sancaktar, atlara bakmakla görevli imrahor, deveci başı, mihmandar, mehterbaş, mehterler ve şemsiyedar gibi görevliler de eklenmiştir.²¹

Osmanlı idarecileri, emirlerin urban Bedeviler ile eşraftan yerel güç oluşturmalarının, bir tür derebeyi gibi serbestçe hareket etmelerinin gelecekte soruna neden olacağını öngörememişlerdir. Buna karşın, devlet güç kaybettikçe emirler isyan için fırsat kollamışlar, urbandan asi güçler oluşturmuşlardır. Urbanın emirler için bir diğer kullanım şekli de, devleti zorda bırakmak ya da sanki Osmanlı Devleti asayişini sağlayamıyor intibayı uyandırmak için hac kervanlarına düzenlettirilen yağma saldırılarıdır. Şerif Hüseyin, urban Bedevilerini önce hac kervanlarına saldırarak devlet otoritesinin altını boşaltmış, daha sonra da Osmanlı altınlarıyla Kanal Harekâtı için hazırlıyorum bahanesi altında urbanı eğiterek isyan etmiş, urbandan oluşan acımasız asi güçlerini Osmanlı garnizonlarına saldırtmıştır.

Osmanlı Devleti idaresinde Hicaz Emirlerinin yetki ve görevlerine müdahale edilmez, emirler üç durumda değiştirilirdi: (1) görevde bulunan şerif öldüğünde (2) görevde bulunan şerif İstanbul tarafından görevinden azledildiğinde (görevden alındığında) (3) nadiren de olsa görevdeki şerif istifa ettiğinde emirliğe yeni atama yapılırdı. Atama için tayin edilen usul suiistimallere yer veremeyecek; bölgedeki Osmanlı hâkimiyetini sarsmayacak şekilde düzenlenmişti. Buna göre yeni emir; Hicaz'da mukim şerif soyundan gelenlerin önerisi, Mekke kadısı ile Mısır, Şam ve Cidde valilerinin teklifleri ile Padişah tarafından atanmaktaydı. Mekke kadılarının yetki alanı Hicaz Emiri'ninki ile aynıydı. Kadılar, emirlerin idaresi hakkında İstanbul'a bilgi verirler, yönetimdeki dengenin sağlanabilmesi amacıyla İstanbul tarafından çoğunlukla Arap olmayan kişilerden atanırlardı. Genellikle, uzlaşi halinde şerifler tarafından gösterilen aday atanırdı. Atama, padişah tarafından onaylanan berat veya *menşuri emaret* denilen belge ile yapılırdı.²² Belgelerde,

21 Uzunçarşılı, *age.*, s. 29-30.

22 *Age.*, s. 19.

yeni emirin görev ve yetkileri sıralanarak, Osmanlı idarecileriyle emirler arasında olası yetki karmaşası ve anlaşmazlığın önlenmesi amaçlanırdı. Bazı şerifler, Hicaz'da karışıklık çıkmaması için Bursa, İstanbul, Edirne gibi başkente yakın şehirlerde ikamete mecbur tutulurdu. Bu tür uygulamaya son örnek, 1883-1908 yılları arasında İstanbul'da ikamete mecbur tutulan Şerif Hüseyin'dir.

Şerif sülalesinden gelen her erkek aile üyesi emir namzeti olduğundan emirlik görevlendirmeleri sorunlu olurdu. Şerifler tarafından paylaşılamayan bir makam olan emirlik, ekonomik ve siyasi anlamda kazanç sağlayıcı bir hale geldiği ve Hz. Hasan soyundan yaşayan her yetişkin erkeğin emirliğe aday olma hakkı bulunduğu için şerifler arasında genellikle kimin yeni emir olacağı konusunda uzlaşa sağlanamazdı. Osmanlı öncesinde kanlı savaşlara bile sebebiyet verebilen bu süreç, Osmanlı Devleti'nin bölgedeki askeri gücü ve etkili otoritesi sayesinde savaşlara neden olmasına izin verilmeden, şerifler uzlaşamazsa ya Mekke kadısı ya da valilerin görüşü dikkate alınmak suretiyle atama yapılırdı. Devlet otoritesinin zayıfladığı zamanlarda ise, emirlik makamı için Mekke'de çarpışmalar yaşanırdı.

Cidde başta olmak üzere, vali ya da sancak beyleri de bazen şerif ailelerinden rüşvet almak suretiyle göreve bu kişileri aday gösterebilirlerdi. Bu tür atamalar daha sonra sorunlara sebebiyet verdiğinden, söz konusu suiistimallerin önlenmesine özen gösterilirdi. Emirlerin en önemli görevlerinin başında hac için Kutsal Topraklar'a gelen Müslümanların rahatlarının sağlanması, hac görevinin yerine getirilebilmesi için şartların uygun hale getirilmesi gelirdi. 18. yüzyıl sonundan itibaren emirlere, hacıları Medain Salih'te karşılayıp, yine oradan uğurlamaları emredilmeye başlanmıştır.

Urban Bedevilerin idaresinden, çapul ve yağma hareketlerinin önlenmesinden, yolların emniyetinden, tüccarların güvenli seyahatinden, Mısır'dan gönderilen hububatın ihtiyaç yerlerine dağıtılmasından, halkın refah ve gönencinden, hacıların yolculuklarının emniyetli bir şekilde gerçekleştirilmesinden, adilane yönetimden görevdeki Hicaz Emiri mesuldü. Emirlerin diğer

işlerine pek karışmayan Osmanlı Devleti, zaman içinde hacıların güvenli seyahatini sağlamak için ek tedbirler almak zorunda kalmıştır. Osmanlı Devleti iç işleyişe karışmak istemediğinden emirler, hacılar vasıtasıyla önemli miktarda gelir elde etmekteydiler.²³ Bu gelir her zaman adalete ve hakkaniyete uygun olmamıştır. Örneğin, 1908 yılında göreve gelen Şerif Hüseyin, hacılardan daha fazla para alabilmek için çeşitli harcama kalemleri uydurmuş, hacılara zorla Kuran-ı Kerim sattırmıştır.

Hicaz Emirlerinin konumu vezirlerden bir derece yüksekti. Emirlerin yetki bölgelerinde hutbelerde padişahтан sonra görevdeki emirin adının da okunması kanundu. Hicaz Emirlerinin kendilerine has gelirleri vardı. Cidde gümrüğünden elde edilen varidatın yarısı emirlere aitti. Kendine düşen hisseyi almak için emirlerin Cidde gümrüğünde bir memuru bulunurdu. Şerif Hüseyin bu memur vasıtasıyla İngilizler tarafından gönderilen silah ve cephanenin bir kısmını urban Bedevilere dağıtabilmiştir. Avrupalı veya Müslüman tüccarların Hindistan'dan getirdikleri emtianın önemli kısmı Cidde gümrüğünden geçtiği için gümrük gelirleri önemli bir yekûn tutmaktaydı. Yine devlet hazinesinden Mısır valilerinin tayinlerinde aldıkları 50 bin kuruşun yarısı olan 25 bin kuruş yeni atanan emirlere verilirdi. Görevinden azledilen emirlere Mısır gelirlerinden tahsisat verilir; kendisi ve adamlarının ihtiyaçları karşılanıp, refahları sağlanırdı.²⁴

Osmanlı Devleti, Akdeniz, Arap Yarımadası, Kuzey Afrika, Balkanlar, Kafkaslar, Kırım sahilleri ve Orta Avrupa'daki hâkimiyetini 17. yüzyıl sona ererken elinde tutmakta esaslı güçlükler yaşamaktaydı. Gelecek yüzyılın zorlu geçeceğinin öncü işaretleri, 1689 yılında Viyana'da uğranan mağlubiyet ve sonrasındaki koalisyon savaşlarıyla ortaya çıkmıştı. Beklendiği gibi 18. yüzyıl Osmanlı Devleti'nin hızla zayıfladığı, güç kaybettiği, taşradaki teşkilatları kontrol etmekte yetersiz kaldığı bir dönemdir. Doğal olarak, devletin merkezî gücü zayıfladıkça taşradaki görevliler

²³ *Age.*, s. 26.

²⁴ *Age.*, s. 23-24.

tam ya da yarı bağımsız derebeyler gibi davranmaya başlamışlar, Devlet otoritesini hiçe sayan uygulamalar daha sık görülmüştür. Hicaz Emirleri de, merkezde zayıflayan idareden istifade etmekte tereddüt etmemişlerdir. Bu dönem aynı zamanda, Arap Yarımadası'ndaki valilerin Suriye ya da Irak'ta ikameti tercih ettikleri devirdir. Valilerin bıraktığı idari boşluk delaletiyle Hicaz Emirleri merkezî devlet otoritesini hiçe sayan davranışlarda bulunmaya başlamışlardır. Söz konusu durum Osmanlı Devleti'ni rahatsız etmekle birlikte, hac yolunun kapanmaması için bir müddet bu tür şımarıklıklara ses çıkarılmamıştır.

Yarımadadaki kontrolün elde tutulabilmesi amacıyla 18. yüzyılda Cidde beylerbeylik yapılmış; bu önemli limana vezirler vali olarak tayin edilmeye başlanmıştır. Bütün bu tedbirler Hicaz Emirlerinin devlet otoritesini yok sayan davranışlarını engellemeye yetmemiştir. Öyle ki, 1831 yılında başlayan Kavalalı Mehmet Ali Paşa isyanından sonra, Mısır'daki devlet otoritesinin sarılmasıyla Hicaz Emirleri Avrupalı devletlerle İstanbul'dan izin almadan ya da İstanbul'a bilgi verme gereği görmeden bağımsız idareciler gibi anlaşmalar imzalamaya başlamışlardır.

Osmanlı Devleti, taşradaki idareyi yönetilebilir bir düzene sokabilmek için 19. yüzyılda bir dizi askerî ve idarî yeniden yapılanmaya gitmiştir. Ay yıldızlı bayrak bu dönemde Osmanlı Devleti'nin resmî sembolü olarak kabul edilmiştir. Ay yıldızlı bayrak Sultan Abdülaziz zamanına kadar, devlet sınırları içerisindeki her yere asılmasına rağmen, Hicaz'daki kalelerin hiçbirisine çekilmemiştir. Devlet otoritesinin zayıflığını gösteren bu durumun engellenebilmesi amacıyla Türk bayrağı önce Medine, 1879 yılında II. Abdülhamid tarafından da Mekke kalelerine çekilmiştir.²⁵ Mekke Emirlerine 19. yüzyıldan itibaren paşalık payesi verilmiştir. Hicaz'ın son bir önceki Emiri Şerif Hüseyin de "Paşa" payesiyle bu göreve getirilmiştir. Hicaz'ın son Emiri, 1 Temmuz 1916 tarihindeki iradeyle Emir atanmasına rağmen isyan nedeniyle görevine başlayamayan Şerif Ali Haydar Paşa'dır.

25 *Age*, s. 28-29.

EMİRLİK GÖREVİ

ARAP YARIMADASI, özellikle Hicaz; petrolün keşfinden yüzyıllar önce, Orta Asya, Çin, Hindistan gibi doğu coğrafyasından gelerek Avrupa pazarlarına ulaşan ticaret yollarının geçiş güzergâhları üzerindeki anahtar konumuyla dikkatleri üzerine çeken bir bölgeydi. Kabileler halinde yaşayan ticaret toplumlarının genel karakteristiğine uygun olarak şehirli Araplar arasında şan şöhet ile soya dayalı kabile asabiyeti çok güçlüydü. Kâbe'ye ev sahipliği yaptığı için Mekke, gerek Yarımada'nın gerekse Hicaz bölgesinden geçen ticaretin kalbi konumundaydı. Şerif Hüseyin'in Arap İsyanı'nı Mekke'de başlatması bu bakımdan tesadüf değildir. Hz. Muhammed doğduğunda Mekke'de iki önder kabile bulunuyordu. Bunlardan biri Hz. Peygamber'in mensup olduğu Haşimoğulları iken, diğeri Ebu Süfyan ve oğlu Muaviye'nin mensup olduğu Umeyyeoğulları idi. Haşimoğulları ve Ümeyyeoğulları/Emeviler, Kureş'in birer kolu olarak gelişmişti.

Kavimsel aidiyetin makro düzeyde yaşandığı Cahiliye dönemi Arabistanı'nda Haşimoğulları ile Ümeyyeoğulları arasındaki üstünlük mücadelesi hiçbir zaman bitmemişti. Önceki sayfalarda belirtildiği üzere, bu mücadele Hz. Peygamber'in yaşamı boyunca hızını kısmen kaybetmiş fakat Hz. Peygamber'in ölümünden sonra kaldığı yerden daha da kızışarak devam etmiştir. Haşimoğulları, dolayısıyla anne tarafından Hz. Peygamberin soyundan geldiği iddia edilen asilerin lideri Hicaz Emiri Şerif Hüseyin İbni

Ali, güvenilir karakteri nedeniyle uzun süre İstanbul'da ikamette mecbur tutulmuştur.

İslam kaynaklarına göre Hz. Peygamber'in soyu kendisinden sonra Hz. Ali'nin eşi olan kızı Hz. Fatıma'nın iki oğlu Hasan ile Hüseyin ile devam etmiştir. Şerif Hüseyin'in soyunun, Hz. Ali'nin iki oğlundan birisi olup, Muaviye tarafından karısına zehirlettirilen Hz. Hasan'a dayandığı iddia edilmektedir. Hz. Hasan, Hz. Ali'nin büyük oğludur, kendisinden sonra gelen küçük kardeşi Hz. Hüseyin'dir. Hz. Hüseyin soyundan gelenlere "Seyyid", Hz. Hasan soyundan gelenlere "Şerif" denilmekteydi. Osmanlı Devleti bir gelenek olarak, Mekke Emirlerini Şerif ya da Seyyidler'den seçiyordu. Emirlerin görevi; hac ibadetinin sorunsuz olarak yerine getirilmesini sağlamak, yabancı hacıların rahatlarının sağlanmasına yardımcı olmak, Mukaddes Emanetlere muhafazlık yaparak, Kutsal Yerler'in işleri ile ilgilenmekti. Söz konusu görevleri aksatan emir görevden alınabiliyordu.¹

Yakın dönem Osmanlı tarihinde Hicaz'da emirlik görevinde bulunun iki adet Şerif Hüseyin Paşa vardır. Bunlardan 1850'li yıllarda Hicaz Bölgesi'nde Emaret görevinde bulunmuş Şerif Hüseyin Paşa Osmanlı Devleti'ne sadakatten ayrılmamış, Yemen başta olmak üzere Yarımada'nın güneyindeki ayaklanmaların bastırılmasında etkin rol almıştır.²

Hicaz'ın son dan bir önceki meşru, son fiili emiri ikinci Şerif Hüseyin Paşa, 1848 (1852?) yılında Mekke'de doğmuştur. İngiliz Dışişleri Bakanlığı raporlarında; 35 yaşındayken İstanbul'a gönderildiği kaydedilmektedir.³ Nitekim, önceki sayfalarda da belirtildiği üzere, İngiliz arşiv vesikalarında Şerif Hüseyin'in doğum tarihi 1852 değil 1848 şeklinde kaydedilmiştir. Şerif Hüseyin, 1883 yılında, II. Abdülhamid'in saltanatının yedinci yılında

1 *FO 686/14*, Statement Released Ottoman Legation, Berne, Switzerland, 2 September 1916, Arab Bulletin NO. 25.

2 *BOA*, A.İAMD.00029.0100.001.

3 *FO 371/2486*, Capt. G. Symes, Translation of an Arab Notable's Views on Sherif Hussein, 19 July 1915.

İstanbul'a gelmiştir. Şerif Hüseyin'in payitahtta ikamet etmeye başlamasından bir yıl önce, İngiltere Mısır'ı işgal etmişti.

Şerif Hüseyin'in İstanbul'da ikamet ettiği esnada, sömürgeci Avrupalı güçlerin Osmanlı Devleti topraklarına yönelik kışkırtma, sonrasındaki işgal girişimlerini önlemek isteyen II. Abdülhamid Halifelik vurgusunu öne çıkartarak Panislamist bir politika takip etmekteydi. Bu politika kısa sürede sonuç vererek sömürgecilerin Osmanlı topraklarındaki faaliyetleri zorlaştırmıştır.⁴ 31 Mart [13 Nisan] 1909 tarihinde, askerî darbe ile II. Abdülhamid'i tahttan indiren İttihat Terakki'nin milliyetçi politikaları birkaç yıl gibi kısa bir sürede Osmanlı uyruğundaki Müslümanların merkezden kopmasının hızlanmasına hatta çok önce kurulmuş milliyetçi örgütlenmelerin İttihat Terakki'yi örnek alıp, faaliyetlerini daha geniş halk tabanına yayarak yaygınlaştırmalarına neden olmuştur.

Batı emperyalizminin Arap Yarımadası'na yönelik kışkırtma, bu bölgeye sızma faaliyetleri 19. yüzyıl sonrasında ivme kazanmıştır. Batılı sömürgeciliğinin Yarımada'ya sızabilmesinde en uygun aday olan ihtiraslı, kurnaz, güvenilmez ve Makyavelist bir kişiliğe sahip Şerif Hüseyin'in İstanbul'da, kontrol altında ikameti II. Abdülhamid tarafından uygun görülmüştü. II. Abdülhamid'in söz konusu tedbirinin ne kadar ycrinde olduğu, İttihat Terakki'nin 1908 darbesinden sonra "Paşalık" payesi vererek Mekke Emirliğine getirdiği Şerif Hüseyin'in 1908-1916 yılları arasındaki sekiz yıllık faaliyetleri sonucunda acı, bir o kadar da kanlı bir şekilde ortaya çıkacak, atama 1912 yılında Balkan Savaşları'nda görüldüğü gibi on binlerce Osmanlı askerinin katline neden olurken, Irak, Filistin, Suriye ve Hicaz'ın İngilizler tarafından kolaylıkla işgalinin yolunu açacaktır.⁵ Şerif Hüseyin ise Hicaz'daki görevine başlar

4 Rezzan Ünalp, "XX. Yüzyıl Başlarında Kuzey Afrika: Osmanlı ve Alman Politikalarının Bölgeye Etkileri, Panislamizme İlişkin Batı Kaynaklı Değerlendirmeler", *Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi*, Y. 10, S. 19, (Şubat 2012), Genelkurmay ATASE Yayınları, Ankara, 2012. s. 45-46.

5 *Büyük Harpte Türk Harbi [BHTH]*-ATASE IV, 1979. s. 18.

başlamaz devlet otoritesinin altını boşaltmaya çalışıp, hükûmet erkine karşı pasif direniş başlatacaktır.⁶

Şerif Hüseyin'in Mekke Emirliğine İttihat Terakki tarafından mı yoksa İngilizlerin baskısı ile II. Abdülhamid tarafından mı getirildiği konusu tartışmalıdır. Dönemin Arap kaynakları II. Abdülhamid'i işaret etmektedir. Abdülhamid'in Şerif Hüseyin'i 1908 yılına kadar bu göreve getirmekten kaçınması, Hüseyin'in İttihat Terakki iktidara hükmettikten hemen sonra Hicaz Emirliği görevine getirilmesi Arap kaynaklarının iddialarıyla çelişmektedir.

Şerif Hüseyin önderliğinde İngiltere tarafından Osmanlı Devleti'ne karşı başlatılan Arap İsyanı'nın gelişim sürecini ele alan bir önceki çalışma esnasında incelenen İngiliz arşiv belgelerinde Şerif'in Mekke Emirliğine getirilmesi ile ilgili açık bilgiye rast gelinmemiştir. Bazı kaynaklar Şerif'in, İngilizlerden gelen baskı neticesinde II. Abdülhamid'in iradesi ile emirliğe atandığını, kendisi ve ailesinin bir İngiliz muhribi ile Cidde üzerinden Mekke'ye ulaştığını iddia etmektedir.⁷ Bu iddia, 1908 yılına kadar bilinçli olarak İstanbul'da tutulan Şerif'in 1908 yılı gibi kritik bir dönemde emirliğe atanma sürecini tam olarak açıklamamaktadır. Buna karşın büyük oranda ikincil yazanıklara dayanan günümüz kaynakları Şerif Hüseyin'in Hicaz Emirliği görevine II. Abdülhamid tarafından atandığı tezinde ısrar etmektedirler.⁸

Şerif Hüseyin'in emirlik görevine ataması şu şekilde gerçekleşmiştir: İttihat Terakki'nin Osmanlı yönetiminde söz sahibi olmasından kısa süre sonra, Ekim ayında Hicaz Emiri Şerif Ali görevinden alınmış yerine Şerif Abdulillah Paşa tayin edilmiştir. Abdulillah Paşa yeni görev yerine gitmek için beklenmedik; sebebi anlaşılamadık bir şekilde aniden ölünce bu sefer emirliğe mecburen yeni atama yapılması gerekliliği ortaya çıkmıştır.

6 BHTH-ATASE IV, 1979. s. 18.

7 Bkz. İzzettin Çopur, "Hicaz, Filistin ve Suriye Cephesinde Arap Ayaklanması, Bu Ayaklanmada İngiliz Lawrence'ın Rolü", *Stratejik Araştırma ve Etüt Bülteni*, Genelkurmay ATASE Yayını, S.1, Y.1, (Eylül 2001), s. 198-199.

8 Bkz. Kral Abdullah, *age.*, s. 12-13, 89-90.

Bu çalışma kapsamında incelenen İngiliz arşiv vesikalarının satır aralarında Londra'nın İstanbul'daki Büyükelçiliği delaletiyle Şerif Hüseyin'le bağlantı kurduğu, Şerif'in Hicaz Emirliği görevine getirilmesinin İngiltere tarafından kuvvetle arzulandığı tespit edilmiştir. Şerif Hüseyin'in Hicaz Emirliği'ne tayiniyle ilgili tartışma bir önceki çalışmada ele alındığından aynı bilgilerin tekrarlanması lüzumsuzdur.⁹ Buna karşın arşiv incelemeleri esnasında tayinle ilgili, yaygın iddiaları çürütebilecek yeni bilgi ve bulgular elde edilmiştir. Şerif Hüseyin'in Hicaz'a atanmasıyla ilgili 1 Temmuz 1919 tarihli İngiliz arşiv vesikasında Emirliğe tayin şu şekilde kaydedilmiştir:

a) Şerif Hüseyin ibni Ali'nin [Hicaz Emirliği'ne] ataması Bâbıâli tarafından 1908 yılında İngiliz Elçiliği'nin görüşü alındıktan sonra yapıldı. Kendisine [Şerif Hüseyin'e] atamanın, bu dönemde Sadrazam olan Kamil Paşa tarafından İngiliz Hükûmeti ile iyi ilişkileri korumak amacıyla yapıldığı söylenmiştir. Hüseyin ile Osmanlı Devleti arasındaki ilişkilerle ilgili olarak anlaşma, yasal belge ya da benzeri vesika henüz elimizde yoktur.¹⁰

Arşiv vesikası kuşkuyla yer bırakmayacak şekilde Şerif Hüseyin'in Hicaz Emirliği'ne atanmasının II. Abdülhamid tarafından yapıldığı yönündeki iddiaların doğru olmadığını göstermektedir. II. Abdülhamid sadece, hükmetme gücünden yoksun bir hükümdar olarak atama iradesini onaylamıştır. Sultan'ın Şerif Hüseyin'in görevlendirilmesindeki dahli imza ve zoraki onaydan fazlası değildir. Saltanat değişikliklerinde ya da askerî veya sivil bürokrasinin Osmanlı Sultanlarını kendi isteklerini karşılamaya zorlayıp, bu arzularında başarılı olduklarında tahtta oturan Sultan tarafından yayınlanacak ferman ve iradelerin Sultan'ın istek ve arzusu dışında, zorlama bürokratik işlemler olduğu bilinmektedir. Osmanlı tarihinde çok sayıda benzer olay örneği vardır.

9 Bkz. Köse, *age.*, s. 53-68.

10 FO 882/22: IOR, N/15/6/314. Report on basis of King Hussein's power and links between Hashimites and Arab nationalism, unsigned. 1 July 1919.

Şerif Hüseyin'in Hicaz Emirliği görevine getirilmesini onaylayan irade de bu kapsamda değerlendirilmelidir.

Arşiv vesikasının açıkça gösterdiği gibi, Şerif Hüseyin'in tayinine Sadrazam Kamil Paşa aracılık etmiştir. Hatta bazı kaynaklara göre II. Abdülhamid bizzat Kamil Paşa'yı uyararak tayine engel olmaya çalışmıştır. *The Daily Telegraph* yazarı Gazeteci H. St. John Philby, Şerif Hüseyin'in emirliğe atanması üzerine II. Abdülhamid'in "*Eyvah, Hicaz elden gitti.*" dediğini kaydetmektedir.¹¹ Arap milliyetçiliğinin gelişimini ele alan George Antonius da, Abdülhamid'in Şerif Hüseyin'in Hicaz Emiri olarak atanmasına karşı çıktığını fakat İttihat Terakki'nin Abdülhamid ile ilişkileri iyi olmayan Şerif Hüseyin'in emarete atanmasında ısrarcı olduğunu kaydetmektedir.¹² Bütün bu bilgiler kuşkuyla yer bırakmayacak şekilde Şerif Hüseyin'in II. Abdülhamid değil, İttihat Terakki tarafından emirliğe atandığını göstermektedir.

İttihat Terakki'nin 1908 yılındaki ilk darbe girişimi sonrası Sadrazam olan Kıbrıslı Mehmet Kamil Paşa'nın İngiliz hayranı hatta katı bir İngiliz taraftarı olduğu bilinmektedir. Nitekim Kamil Paşa 23 Ocak 1913 tarihindeki Bâbîâli Baskını sonrası İngiltere idaresindeki Kıbrıs'a sığınıp, aynı yıl Lefkoşa'da ölmüştür. Arşiv vesikasında da açıkça görüldüğü gibi, atama İngiliz Hükûmeti'nin isteğiyle gerçekleşmiştir. Diğer ayrıntı Şerif Hüseyin'in en baştan emirlik görevine İngiliz Hükûmeti'nin isteğiyle geldiğinin kendisine söylenerek atamadaki İngiliz aracılığından haberdar edilip, Londra'ya minnet duymasının sağlanmış olmasıdır. Bu durumda emirliğe atanan fakat ani ölümü nedeniyle görevine gidemeyip Şerif Hüseyin'in atanmasına olanak sağlayan Abdulillah Paşa'nın vefatıyla alakalı çok sayıda soru cevaplanamamakta; bu ölümün doğal olmadığı kuşkuları güçlenmektedir. Bütün kuşku ile olay örgüsündeki doğal akışa aykırılığa rağmen eldeki vesika ve bilgilerle Abdulillah Paşa'nın ölümüyle ilgili şimdilik bundan fazlasını söylemek de olanaksızdır.

11 H. St. John Philby, "Unpopular Hussein", *The Daily Telegraph*, 17 February 1925.

12 Antonius, *age.*, s. 103.

Şerif Hüseyin, İttihat Terakki'nin zorlamasıyla 24 Temmuz 1908 tarihinde ilan edilen II. Meşrutiyet'ten üç ay sonra, kendisine "Paşalık" unvanı da verilerek Mekke Emiri olarak tayin işlemleri başlatılmıştır.¹³ İttihat Terakki'nin Hükûmete müdahalesiyle Sadrazamlık görevine gelen Kamil Paşa'nın arzusu gerçekleşmiş, Sultan II. Abdülhamid'in iradesiyle, Şerif Hüseyin, 12 Teşrinisani 1324 [25 Kasım 1908] tarihinde vezirlik ve paşalık payesi verilerek yeni Hicaz Emiri olarak atanmıştır.¹⁴

Tayin gerçekleştiğinde kayıtlara göre 56, İngiliz arşiv vesikalarına göre 60 yaşında idi. İstanbul'da bulunduğu süre içerisinde önemli mevkillerdeki kişilerle dostluklar kurmuştu. Şerif Hüseyin Emarete atandığında Hicaz'daki bütün gelişmeler Cidde'deki İngiliz Konsolosluğu tarafından yakından takip edilerek sürekli Londra'ya ve İstanbul'daki İngiliz Büyükelçiliği'ne raporlanmaktaydı.¹⁵ İngiltere, sömürge imparatorluğunu, Hindistan'a giden Kraliyet Yolu'nu da güvence altına alacak şekilde Arap Yarımadası'na yaymaya kararlıydı. Şerif Hüseyin gibi ihtiraslı bir şahsın emirlik görevine gelmesi İngiltere'ye beklediği fırsatı sağlamıştır. Şerif Hüseyin öncülüğünde Yarımada'daki diğer kabile şeflerinin organize ettiği isyan dalgası Yarımada'nın sömürgeleşme sürecinde sonun başlangıcıdır.

İsyan sonrasında Arap Yarımadası'nda yayınlanan kitaplarda, Arapların Osmanlı Devleti'ni "sömürgeci" ve "zalim bir devlet" şeklinde değerlendirdiği iddia edilmiştir. Aynı eserler Osmanlı Devleti'ne karşı gelişen tutumlarından İttihat Terakki'yi (İTC) sorumlu tutarlar. Büyük oranda Şerif Hüseyin ya da İbni Suud yandaşları tarafından Türk karşıtı bir dikotomi ile kimlik inşası için uydurulan bu iddia tarihsel gerçeklerle uyumlu değildir.¹⁶

13 *Hatıralar, Cemal Paşa*, Haz. Alpay Kabacalı, 5. Baskı, İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2010. s. 192.

14 BOA, BEO.003448.258542.001.

15 FO 195/2376, Ottoman Officials, Jeddah to Constantinople, 4 November 1911; FO 195/2350, telegram from Jeddah, 3 November 1910.

16 عبد الله ابن الحسين .age., s. 5-7, 67-70.

Adlarını burada zikretmenin bilimsel açıdan bir anlam ifade etmeyeceği; ya tarih ilminden habersiz ya da kendi tarihine yabancılaşmış, bir kısım bilgi yoksunu zevat da maalesef bu iddialara sözcülük yapmaktadır.

İTC'nin hatalı, bazen aşırıya kaçan Türkçü politikalarının Müslüman Arapların Osmanlı Devleti'nden kopmalarını hızlandırdığı iddiasında haklılık payının olduğu kabul görür. Unutulmamalıdır ki İTC, I. Dünya Savaşı başına kadar katı bir Türkçülük politikası uygulamaktan kaçınmıştır. Hareketin en etkili lideri Enver Paşa'nın Türk milliyetçiliği tartışılmazdır fakat Enver Paşa'nın ümmetçi fikirlerden hiçbir dönem kopmadığı da tarihî bir realitedir. Buna karşın, içinde çok sayıda tutarsızlığı barındıran söz konusu söylem Osmanlı Devleti'nin en zor anında düşmanla iş birliği yapılarak gerçekleştirilen Arap İsyanı'nı meşrulaştırma amaçlıdır. Müslüman Araplar, II. Abdülhamid iktidarı sürerken Osmanlı Devleti'nden kopmaya başlamışlardı. Bunun en önemli nedeni de İTC idaresi değil, Osmanlı Devleti'nin güç kaybetmesi, Sanayi Devrimi sonrasında yeni hammadde kaynaklarıyla mamul ürünleri satacak pazar arayışındaki sömürgeci devletler tarafından kışkırtılan milliyetçilik akımlarıdır.

ARAP YARIMADASI'NDA GÜÇ MÜCADELESİ

TARİHİN SEYRİNİ DEĞİŞTİREBİLECEK olgusal enerjiyle yüklü gelişmeler sonrasında patlak veren I. Dünya Savaşı başladığında Osmanlı Devleti, gerek Arap Yarımadası gerekse Kutsal Yerler'in bulunduğu Hicaz'ın güvenliğine, Yarımada'nın kendisine sadakatine büyük önem vermektedir. Şerif Hüseyin'in kurnaz karakterine rağmen İngilizlerle yakın temas kurduğundan kuşkulanıyordu. Şerif'in ilk fırsatta isyan edebileceğinden şüphelenilmişti. Buna karşın ilk fırsatta isyan edip düşmanla iş birliği gerçekleştireceği açıkça belli olan Şerif savaşın arifesinde görevinden alınmayarak, Hicaz ve Yarımada çeşitli tedbirlerle yatıştırılmaya çalışıldı.¹ İsyan başlayıncaya kadar Cemal Paşa delaletiyle, iştahları bir türlü doyurulamayıp, devlete de herhangi bir faydası olmayan Arap şeyhlerine yüklü miktarlarda altın dağıtıldı. Çöle akıtılan altın, diğer cephelerde savaşan Türk askerlerinin cephane, iaşe ve barınma payından kesilerek denkleştirilmekteydi. Şerif Hüseyin, emirlik makamını işgal ettiğinden Osmanlı Devleti'nden en fazla altın sömüren Arap şeyhlerinin başında geliyordu. Oysa, Şerif Hüseyin'in güvenilmez tavırlarına ek olarak harbin ilk günlerinde özellikle Suriye'deki Arapların milliyetçilik düşünceleriyle Osmanlı karşıtı hareketleri hakkında çokça istihbarat alınmıştı.²

- 1 Seyfullah Korkmaz, "Cemal Paşa'nın Haturalarına Göre I. Dünya Savaşı'nda Filistin Cephesi", *ERÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (2017/2) XI.III. s. 48-50.
- 2 Şevket Süreyya Aydemir, *Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa*, C. III, Remzi Kitapevi: İstanbul, 2003. s. 36, 137, 264.

Hicaz bölgesi Osmanlı Devleti'ne tarih boyunca ne asker ne de vergi vermiştir. Buna karşın hazineden sürekli finanse edilmiş, kutsiyetine saygıdan kaynaklanan imtiyazlı bir statüde yönetilmiş, Hicaz halkı kendisine sağlanan ayrıcalıklardan fazlasıyla istifade etmiştir. İsyanın çıktığı 1916 yılı Osmanlı ordusunun güç ve şanının tekrar eski günlerdeki zirvesine ulaşır Çanakkale'de, Kut'ta zaferler kazandığı; aynı zamanda moral bozukluğu eşliğinde çöküşün başladığı dönemdir.³

Dönemin en büyük deniz gücü ve sömürge imparatorluğu İngiltere, Mısır'ı ilhakından sonra Arap Yarımadası'na göz dikmişti. Avrupa basın organlarında İngiltere'nin söz konusu niyetinden, Mekke ile Medine'yi ele geçirmek suretiyle elde etmek istediği etkinlikten duyulan rahatsızlığa yönelik haberler çıkmaktaydı. Arap Yarımadası'na yönelik İngiliz planları özellikle 1900 yılının başından itibaren Almanya'yı rahatsız etmeye başlamıştı.⁴ İngiltere, İstanbul'daki etkinliği her geçen gün daha fazla artan Almanya ile rekabette bir adım önde olabilmek için Yarımadada'ki Arap şeyhlerini elde etmek zorunda olduğunun farkındaydı. Bu amaçla, Şerif Hüseyin'in Arap Krallığı ve Halifelik hırslarını, Vahhabi İbni Sud ile İdrisi'nin Osmanlı'dan kurtulma arzularının kullanılmasına karar verildi. Her ne kadar kabile şeflerinin iş birlikçiliğini elde etmek kolay olduysa da, Arap halkların önemli kısmı Osmanlı Devleti'ne tabiyetten vazgeçmekte zorlanıyordu. Bu noktada İngiltere ile Şerif Hüseyin başta olmak üzere asi kabile şeflerinin imdadına milliyetçilik hareketleriyle Arap milliyetçi örgütlenmeleri yetişti.

İngiltere'nin de yakından ilgilenmeye başladığı Arap milliyetçiliğinin örgütlenme aşamasında 1908 yılına kadar esaslı bir başarıdan bahsedilemez. İttihat Terakki (İTC), yönetimi devraldıktan hemen sonra yeni özgürlükçü ortamın da katkısıyla Osmanlı-Arap kardeşliği örgütleri kurularak birlik sağlanması amaçlandı. Bu örgütlenmelerin başında El-İkha el-Arabi el-Osmani gelmekteydi.⁵

3 Aydemir, *Makedonya'dan Ortaasya'ya...*, C. III, s. 251.

4 *New York Times*, "Say Britain Wants Arabia", May 19, 1906. s. 1.

5 Antonius, *age.*, s. 101-102.

Oysa, her ne kadar örgütlü bir yapısı henüz olmasa da, özellikle İngiltere'nin teşvikiyle Arap milliyetçiliği çoktan Türk karşıtı bir dikotomi üzerinden harekete geçmiş, bütün Yarımada'yı içten içe kemirmeye başlamıştı. İngiltere, Osmanlı Devleti'nin savaşa Almanya tarafında dahli halinde Arap Yarımadası'nda etkili bir isyan için bütün hazırlıkları yapmıştı.

Arap milliyetçiliğinin doğuşu Abdülhamid'in iktidara gelmesinden bir yıl önce, 1875 yılına kadar geri gitmesine karşın Arap milliyetçilerinin aktif örgütlenmesi İTC döneminde gerçekleşmiştir. Örgütlenmede İTC'nin Turancı politikaları, muhalif örgütlenmeler için doğal rol modellik yapması, Arap Yarımadası'ndaki milliyetçi dalganın olgunlaşıp belli bir düzeye ulaşması etkili olmuştur.

Arap milliyetçi örgütlenmelerinin ana merkezi Şam'dır. Yarımada'nın Hicaz ve diğer bölgelerinde de milliyetçi hareketlenme mevcuttur. Vahhabi Suudların hâkimiyetindeki Necd hariç, diğer bölgelerdeki milliyetçi hareketlerin Şam'dan tek farkı henüz örgütlü bir yapıda olmamalarıdır.⁶ İlk örgütler El-Hizb el-Lamarakaziya el-İdariye el-Osmani (Osmanlı Adem-i Merkezîyetçilik Partisi) (1912) ile üç yıl önce kurulan Munlada el-Adabi (Edebiyat Kulübü) (1909) sayılabilir. Bunlara ek olarak gizli örgütlenmeler içinde el-Gahtavliye başta gelir. Arap asıllı bir Osmanlı subayı olan Aziz Ali el-Mısıri tarafından kurulan el-Gahtavliye ilk başta, Arapların yarı bağımsız olduğu konfederatif bir Türk-Arap Krallığı amaçlıyordu ya da asıl amacını gizleyerek bu yönde daha fazla taraftar toplayabilecek bir yöntem belirlenmesi uygun görülmüştü. Paris'te 1911 yılında İTC'nin yapılanmasını örnek alarak bir grup Arap öğrenci tarafından kurulan Cemiyet-ül Arabiya el-Fetat (Genç Arap Topluluğu) Arap Yarımadası'nı Osmanlı Devleti'nden koparmayı amaçlamaktaydı. Fetat el-Arap, ilk başta sivillerden oluşuyordu, içerisinde Osmanlı ordusunda görevli Arap subaylar da vardı. Fetat, subayların dâhil olduğu, gizlice örgütlenen ilk askerî cemiyettir. Fetat, ayrılıkçı fikirlerini

6 Recep Boztemir, "Arap İsyanı, 1916-1918", *Mülkiye Dergisi*, C. XXXV, (2011) 272. s. 64-65.

halk tabanına yayabilmek için 18 Haziran 1913 tarihinde Paris'te geniş katılımlı bir Arap Kongresi toplamıştır.⁷

Suriye Reform Partisi'ni temsilen Şefik Muayyad aynı yıl Fransa'ya başvurarak Türklerin Suriye'den kovulması için yardım istemiştir.⁸ Fransa ile Suriyeli milliyetçiler arasında yakın bir temas vardı. Suriyeli Arap subaylar, gazeteciler ve avukatlar Paris'e mektup yazarak isyan için Fransa'dan yardım istiyorlardı. Buna karşın

Faysal (Şerif Hüseyin'n oğlu)
gençlik yıllarında

Fransa, bu yıllarda İngiltere'nin Arap Yarımadası'nda geniş bir istihbarat ve yandaş ağı kurduğundan haberdar değildi.⁹

Aziz el-Mısri, Paris'te 1913 yılında toplanan Arap Kongresi sonrasında 1914 yılında yeni bir örgütlenme olan el-Ahd'ı kurmuştur. Bu örgütlenme Osmanlı ordusundaki Arap subaylar arasında gerçekleştirilmiştir. Fetat'tan farklı olarak tamamen askeri niteliklidir. Iraklılar başta olmak üzere Arap subaylar arasında yayılmış, İTC'yi taklit etmiştir. Her iki örgütlenmenin de hareket merkezi Şam'dır. Ahd da Fetat gibi Şerif Hüseyin isyanına aktif destek vermiştir. Örgüt üyeleri Şerif'in oğlu Faysal ile yakın iletişim halindeydiler. Her iki örgüt de İngiltere ile iletişime geçerek, bölgedeki İngiliz ajanları vasıtasıyla isyan için altyapı oluşturmuşlar, isyan sonrasında tereddüt etmeden Şerif Hüseyin'i Halife olarak tanımışlardır.¹⁰

7 Williams, *age.*, s. 15.

8 *Arab Bulletin*, Secret, Arab Bureau, No. 2, Savoy Hotel, Cairo, June 12, 1916. s. 16.

9 James Barr, *Kırmızı Çizgi-Paylaşlamayan Toprakların Yakın Tarihi*, (çev. Fkin Can Göksoy), Pegasus Yayınları: İstanbul, 2016. s. 31.

10 *War Memoirs of David Lloyd George*, C. IV, Ivor Nicholson & Watson: London, 1934. s. 1810.

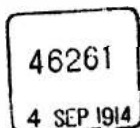
Bütün örgütlenme içinde Osmanlı subayı olan Aziz el-Mısri önemli bir figürdür. Libya'da İtalyanlara karşı yürütülen mücadelede İtalyanlar ile iş birliği yaptığı şüphesiyle divan-ı harpte yargılanan Aziz Mısri İngiltere ile yakın ilişki içindeydi. Aziz Ali el-Mısri 1914 yılı başında Arap milliyetçi girişimleri şüphesiyle tutuklanmış fakat İngiltere'nin aracılığıyla Nisan ayında serbest bırakılmıştır. Aynı tarihlerde Şerif Hüseyin'in Kahire'de görüşmelerde bulunması dikkat çekicidir. Aziz el-Mısri vakit geçirmeden Kahire'de ayrılıkçı hareketleri örgütlemeye başlamıştır. İngiliz istihbaratı Aziz el-Mısri'nin faaliyetlerini yakından takip etmekteydi.¹¹ Mısri, İngiltere adına 1914 yılı Ağustos ayında Irak'a gönderilerek Osmanlı Devleti'ne karşı bir Arap ayaklanması için faaliyette bulunmuştur.¹²

Dönemin diğer aktif aktörü Cemil Mardam da cemiyetin üyeleri arasındaydı. Cemiyetin lideri Aziz Ali Mısri Şerif liderliğindeki isyana aktif destek verecek, isyanın ilk aylarında asi ordularını yönetecek fakat güvenilmez karakteri nedeniyle İngiltere ve Şerif'in ortak kararıyla daha sonra görevinden uzaklaştırılacaktır. Açıkça görüldüğü gibi, Aziz el-Mısri ile birlikte hareket ettiği örgüt üyeleri Arap Yarımadası'nı Osmanlı Devleti'nden kopartabilmek için Şerif Hüseyin'den daha önce İngiltere ile anlaşmışlardır. İbni Suud da İngiltere ile anlaştığı, Kuveyt Şeyhliği ile Basra Körfezi'ndeki ayrılıkçı kabile şefleri İngiliz entrikalarına çoktan kandığı için I. Dünya Savaşı başladığında Yarımada geniş çaplı bir isyan için hazırды. Arap subay ve erler Osmanlı ordusundan firar etmek için fırsat kolluyordu.¹³ Osmanlı ordusundaki Arap subay ve erlerin bir kısmının isyan başladığında Osmanlı ordusundan kaçarak düşmanla işbirliği yaptıkları konusunda kuşku yoktur. Şerif Hüseyin'in asi güçlerine büyük oranda Osmanlı ordusundan kaçan Arap subaylar komuta etmiştir. Buna karşın

11 FO 371/2131, [dispatch] regarding arrest and Aziz Ali's position as a leader of dissatisfied young Arabs, 24 February 1914.

12 FO 371/2140, Cap. R.E.M. Russell's report, of talk of 16 August with el-Masri on a united Arab state, 17 August 1914.

13 Arab Bulletin, No. 5, June 18, 1916. s. 41.

Intelligence Department,
Cairo.

17th Aug. 1914.

Précis of Conversation with Abd El Aziz El Masri,
on 16th August. 1914.

After a vast amount of very interesting but totally irrelevant conversation, the following was arrived at:

Abd El Aziz is deputed by a Central Committee at Baghdad to ascertain the attitude of the British Government towards their propaganda for forming a united Arabian state, independent of Turkey and every other Power except England, whose tutelage and control of foreign affairs they invite.

ARABIA is defined as the land of Arabic speaking people, bounded on the North by the line-Alexandretta-Mosul-Persian Frontier.

The movement is totally independent of religion and therefore distinct from Pan Islamic and Arabian Khalifate movement. The movers have not yet obtained the support of able fanatics such as Sheikh Rashid Rida (of Cairo) for this reason, but recognize the advantage to be gained from their support were they to become broad-minded.

The movers regard the strength of the movement to lie in Bagdad, Nejd, and Syria. Southern Arabia is admittedly too broken up by internal dissension to be a source of immediate support.

No leader is named.

Abdul Aziz is quite carried away with enthusiasm for the project, and believes the Arabs to be ripe for revolt. He believes the majority of Syrian Christians
and

and Druses to be on his side, but probably considerably overestimates their worth and enthusiasm.

He stated frankly that a statement of English goodwill or neutrality was not sufficient, but asked for tangible assistance in the shape of money and armaments (including modern quickfiring mountain guns) handed over secretly in Mesopotamia or elsewhere.

In return, England would be assured for ever against a movement through Persia on India, and would receive preferential mercantile treatment throughout a rapidly developing Arabia (including Syria).

I pointed out that he was asking England to stake a lot, including her relations with friendly Powers, in return for very problematical benefits. He insisted on the value of the (alleged) benefits.

I finally told him definitely and repeated several times that I had the highest authority for informing him that England regarded the present time most inopportune to raise such a question. That his movement would be incapable of execution without the goodwill of England, and that he would assuredly lose that goodwill if he attempted to force her hand or take any active steps.

He promised ^{to report this} ~~to report this~~ to his Committee, and we parted the best of friends.

In the meantime he promised, as a pledge of goodwill, to keep me informed of any serious movement amongst the Turks in Egypt.

(sd) R.E.M. Russell, Captain.

Aziz el-Misri ile İngiliz istihbarat Subayı Yüzbaşı R. E. M. Russell arasındaki görüşmenin tutanağı, 17 Ağustos 1914. FO 371/2140, Cap. R.E.M. Russell's report, of talk of 16 August with el-Masri on a united Arab state, 17 August 1914.

Arap subay ve erlerin taraf değiştirmesiyle ilgili olarak *Arap Bültenleri*'nde verilen rakamlar oldukça abartılıdır.¹⁴ İsyan ateşini fiilen yakma görevi Kutsal Yerleri elinde bulunduran en uygun taşeron Şerif Hüseyin'e verilmiştir.

Şerif Hüseyin'in isyan öncesinde Şam ile bağlarını güçlendirmeye önem vermesi dikkat çekicidir. Şerif'in Şam'daki milliyetçilerle; özellikle Arap subayların üye olduğu *Fetât el-Arap* ile bağlantısını oğlu Faysal, Cemal Paşa'nın yanında Şam'da bulunurken gerçekleştirmiştir. Arap subayların bir kısmı isyan esnasında Şerif'e Türk ordusundaki mahrem bilgileri aktararak bir tür casusluk faaliyeti yürütmüşlerdir.¹⁵

Enclosure 1 in No. 151.

Consul Fontana to Sir G. Lousher.

(No. 24. Confidential)

Sir,

Aleppo, April 21, 1913.

WITH reference to my despatch No. 17, Confidential, of the 25th ultimo, transmitting a petition sealed by Moslems begging that British protection might be extended to this region, I have the honour to report that Jemil Bey Hakim, an Arab of note who was banished from Constantinople by the ex-Sultan, and Sheikh Mohammed Kilevi, head of the Ittihad party at Aleppo, called upon me a few days ago in connection with the same matter. Jemil Bey Hakim, with whom I was previously acquainted, states that he is known to the first dragoman of His Majesty's Embassy at Constantinople. Sheikh Mohammed Kilevi is an elderly Arab of the greatest influence and highest standing at Aleppo. They informed me that all the Moslems here were in favour of some form of British Administration being extended to this district and town, and that they hoped the province would be placed under the Egyptian Government. They assured me with emphasis that they could readily bring about a general movement of the Aleppo Arabs in favour of England, but that they must have some private intimation that this action would meet with support. Jemil Bey Hakim, who seems to have powerful relatives and connections at Damascus, declared that he was ready to start at any time for that city to set on foot a similar movement with a similar object. He said that all that he required was a clear intimation that his action would be approved and supported, and that there was real hope of British intervention with a view to the country being annexed to Egypt or otherwise placed under British control.

I replied to Jemil Bey Hakim and Sheikh Kilevi that I felt sure that His Majesty's Government would appreciate the sentiments expressed by them on behalf of the Aleppo Moslems, and that I would hasten to submit their statements to your Excellency.

I have, &c.

R. A. FONTANA.

Arap Milliyetçilerinin Şam'da örgütlenip bağımsızlık için İngiltere'nin Mısır Müstemleke İdaresiyle iş birliği kurma teşebbüsleri, 21 April 1913. FO 424/238. Consul Fontana' despatch of 21 April 1913 on Aleppo Arabs' approach offering to incite an Arab movement in favour of the British.

14 Bkz. Mesut Uyar, "Ottoman Arab Officers between Nationalism and Loyalty during the First World War", *War in History*, 20 (4), 2013. s. 526-544.

15 *Arab Bulletin*, No. 34, December 11, 1916.

Şam, Arap milliyetçiliğinin merkeziydi. Milliyetçilik akımlarını Suriye başta olmak üzere Yarımada'ya Napolyon'un Mısır'ı işgali taşımıştı. Mehmet Ali Paşa'nın Osmanlı Devleti'ne karşı isyanı, oğlu İbrahim'in Suriye dâhil Osmanlı topraklarını işgali milliyetçilik akımlarının yayılmasında etkili olmuştu. Buna karşın Mehmet Ali Paşa Arap asıllı değildi. Amacı da Arap milliyetçiliğinden daha çok kendi krallığını kurmaktı.¹⁶ Mehmet Ali Paşa'nın Mısır'daki valiliği ve faaliyetleri paradoksal bir şekilde kuzeydeki Arap milliyetçiliğini teşvik ederken, güneyde Vahhabilik etrafında inanç üzerinden şekillendirilmeye çalışılan Arap milliyetçiliği 1818 yılında yine Mehmet Ali Paşa tarafından bastırılmıştır.¹⁷

İlk milliyetçi örgütlenmelerin başında 1875 yılında Beyrut'ta kurulup, daha sonra Mısır'a taşınan hareket gelir. Bu ilk milliyetçi Arap örgütlenmesi, Suriye ile Lübnan'ın Osmanlı Devleti'nden bağımsız hale gelmesini, Arapçanın resmî dil olarak kabulünü, sansürün kalkmasını, Arapların askerlikten muaf tutulmasını talep ediyordu.¹⁸ Topluluğun amacı Arapların Türklere karşı başkaldırısını sağlamaktı. Enteresan şekilde Arap milliyetçi liderleri, Bulgar isyanının liderleri ile benzer şekilde büyük oranda Beyrut Protestan Koleji başta olmak üzere Amerikan misyoner kurumlarında eğitim görmüşlerdir. Amerikan ve Fransız misyonerler Suriye'ye etkin olarak Mehmet Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa'nın Suriye'yi işgal yıllarında girmiştir.¹⁹ Arap milliyetçileri o kadar ileri gitmişlerdi ki, İstanbul'da İngiliz elçiliğiyle görüşerek bir ayaklanma için pazarlık yapmaktaydılar. Milliyetçi hareketin elebaşları bir Dürzi olan Şekip Arslan, Kerbela Mebusu Mehdi Bey, Basra Körfezi'ndeki kabilelerle yakın ilişkide olan Seyid Talip ile diğer gizli örgüt mensuplarıydı.²⁰ İngiltere, geniş bir istihbarat ağıyla Yarımada'da işine yarayabilecek bütün hareketleri takip etmekteydi. Aşağıdaki tespit, Londra'nın geleceğe yönelik planlarını açıkça oraya koymaktadır:

16 George Antonius, *The Arab Awakening*, Hamish Hamilton: London, 1945. s. 24-25.

17 FO 371/2140, Policy to be used with Talib Bey at Basra. 10 October 1914.

18 Williams, *age.*, s. 13.

19 Antonius, *age.*, s. 39-42.

20 FO 371/2140, Policy to be used with Talib Bey at Basra. 10 October 1914.

.... Türkiye'nin büyük savaşa [I. Dünya Savaşı] dâhil olması halinde bizim için en uygun politika onun [Osmanlı Devleti'nin] Arap Yarımadası'nın tamamında, Suriye'nin kuzey sınırlarına kadar yukarı, Mezopotamya ve Musul'daki mevcut bütün otoritesini yok etmek olacaktır. Yarımada'nın hemen her yerinde hazır olan Arap isyan hareketlerini destekleyip teşvik ederek bunu kolaylıkla yapabiliriz. ...²¹

İngiliz arşiv vesikaları, Şerif Hüseyin önderliğinde Arap İsyanı başladığında Yarımada'daki önde gelen Arap kabilelerinin pozisyonlarını aşağıdaki şekilde kaydetmiştir:²²

Kabile ya da Kabile Şefi		Bulun- duğu Bölge	Askeri Kıymeti	Genel Özellikleri
1	İmam Yahya	Yemen / Sana	Aden uzağında bir zayıf bölük	Türk taraftarı] Oğlunun Sana'yı kuşattığı rapor edilmiştir.
2	İbni Reşit	Hail, Orta Arabistan	—	Türk taraftarı]
3	İdrisi	Asir, Güney Arabistan	21. Türk Bölü- ğü'nün Medine ya da Yemen'e yardıma gitmesini engellemektedir.	[İngiliz iş birlikçisi]
4	Şerif Hüseyin	Hicaz, Mekke, Medine	Bir buçuk Türk Bölüğü mevcut	[İngiliz iş birlikçisi] Medine bölgesinde ve iletişim hatlarında karma birlikleri mevcuttur.
5	Anazeh Kabilesi Ruvailah Kolu-Nuri Eşşahalan	Batı Suriye Çölü	Yarım Türk Bölüğü mevcut	[İngiliz iş birlikçisi] 43. Bölük'ün bir kısmının Hicaz Demiryolu'nda olduğu rapor edilmiştir. 3. Bölük'ün bir kısmı da burada olabilir.

21 FO 371/2140, Enclosure i in Sir L. Mallet's despatch, Memorandum No. 604 of September 22, 1914.

22 FO 371/3059, The Tribal Disaffection in Asiatic Turkey, Commenting on tribal loyalties, December 1916.

6	Dürziler	Lübnan ve Hauran	Yedi müfrezeyi tutmaktadırlar	[İngiliz iş birlikçisi] 67. Alay Beyrut ve Şam bölgesinde ve üç müfreze de Hauran'dadır.
7	Millî Kürtler	Resülayn	Şu anda iki bölük	[İngiliz iş birlikçisi] 152. Alay'ın iki müfrezesi (48. Bölük). Bu insanlar demir yolu ve Mezopotamya operasyonlarında Türklere saldırmak üzere desteklenebilir.
8	Kuzey Şamar Kabilesi Arapları	Mezopotamya	?	[İngiliz iş birlikçisi] Kasım ayında Arapların Felluce yakınlarında Türk konvoylarına saldırdıkları ve bazı Arap askerlerin Bağdat'tan Mezopotamya'ya gönderildiği rapor edilmiştir.
9	Yezidiler	Sincar	Musul batısında Türk birlikleri için ciddi tehdit oluşturabilirler	[İngiliz iş birlikçiliğine hazır] 15 bin tüfeğe ulaşabilecek bu insanlar Türk idaresinden memnun değildir. Şu ana kadar kendileriyle iletişim kurmadık.
10	Şiiler	Hillah, Necf, Kerbela	İki Türk taburu Bir Süvari alayı	[İngiliz iş birlikçisi] Yakın tarihe kadar bu bölgede beş tabur ve bir süvari alayı vardı. Fakat şu anda üç alay Dicle hatuna nakledilmiştir.
11	Para ödenen Şamar Kabilesi Arapları	Khamseh, İran	Müntefik Şefi Ajaimi'yi etkisiz hale getirmişlerdir ve bir piyade taburu ve iki ya da üç süvari taburunu sabit tutmaktadırlar	[İngiliz iş birlikçisi] Dhari İbni Tavallah ve Hamud İbni Suvait idaresindeki bu Araplar bizim [İngiliz] Nasiriye demir yolunu korumaktadırlar. Ajaimi yakınlarda Türklerle bağlarını koparma eğilimi göstermiştir.
12	İbni Suud (Vahhabi)	Necd, Riyad, Hassa Orta Arabistan		[İngiliz iş birlikçisi] İbni Suud'un etkisi Muhammerah ve Kuveyt'teki Şeyhlerin bizimle iş birliğini desteklemektedir ve Suud bizim iletim hatlarımızın güvenliğini sağlamaktadır.
T	Anazeh Kabilesi Amarat Kolu Fahad İbni Hadhdal	Doğu Suriye Çölü		

İngiliz arşiv vesikalarında Seyid Talip ve Sadrazam Kamil Paşa'nın faaliyetleriyle ilgili dikkat çekici bir bilgi bulunmaktadır. Vesikalara göre Kamil Paşa, 1912 yılında Sadrazam olduğunda Seyid Talip'e İngiltere lehinde çalışmasını söylemiş, bunun üzerine Seyid Talip Mısır'ı ziyaret ederek Lord Kitchener ve Hidiv'den referans mektupları alıp, İngiltere lehinde girişimlerde bulunmak üzere Simla'ya gitmiştir. Bu sayede İngiltere tarihinde ilk defa Basra'yı idare edebilme olanağına kavuşmuştur.²³ Osmanlı Sadrazamı'nı İngiliz hayranlığının ötesinde İngiliz iş birlikçiliğiyle suçladığı için ihtiyat kaydıyla değerlendirilmesi gereken bu bilgi diğer kaynaklardan teyit edilememiştir. Her durumda, söz konusu kayıt kuşkuyla yer bırakmayacak şekilde bir Arap milliyetçisi olan Seyid Talip'in aynı zamanda İngiltere ile yakın ilişki içerisinde olduğunu, İngiliz çıkarlarının Basra Körfezi ile Kuveyt'te korunabilmesi için aktif olarak çalıştığını göstermektedir.

Bu araştırmanın ana teması Arap Milliyetçiliği olmadığı için, Arap Yarımadası'nda İngiltere'nin kışkırtmasındaki milliyetçi örgütlenme ve yapılanmalarla ilgili daha fazla detaya girilmeyecektir. Buna karşın, açıkça görüldüğü gibi, Arap İsyanı Yarımada'nın hemen her vahasında yakılan çoban ateşlerinin birleşiminden çıkmıştır. Harekât merkezleri; Şam, Şerif Hüseyin'in Emir olduğu Hicaz, İbni Suud'un denetimindeki Necd, İbni Reşit denetimindeki bölge, Amerikan Misyoner Koleji'nin bulunduğu Beyrut ile Halifelğin Türklerden kendisine dönmesini umut eden Mısır Hidivi'nin idaresindeki Kahire'dir. Her ne kadar isyan bu kadar geniş bir tabana yayılmışsa da kabile şeflerinin az bir kısmı, yerel halkın ise önemli kısmı isyana aktif destek vermeyecektir.

Şerif Hüseyin ile oğulları isyan ateşini kendilerinin yaktığını, ateşin kendi kontrollerinde olduğunu sanmışlardır. Şerif Hüseyin İngilizler tarafından dikkatle seçilmiş bir aktördür. Tarihte oynayabileceği rol kendisinin istediği kadar değil, asıl oyun kurucu

23 *Arab Bulletin*, No. 17, August 30, 1916.

Majesteleri Hükûmeti'nin izin verdiği kadar olacaktır.²⁴ Gelecekte başına geleceklerden habersiz, ihtiras ve ihanetin kör ettiği Şerif Hüseyin tarafından pimi çekilen isyan ateşi önce bölgedeki Türk askerlerini sonra da kontrolden çıkarak Şerif Hüseyin başta gelmek üzere Yarımada'yı bir baştan diğer başa yakıp yıkacaktır.

Bâbîâli tarafından kendisine gönderilen talep ve talimatı uzun, ağıdalı mektuplarla geçiştiren Şerif Hüseyin savaş başladı-ğında İmam Yahya'yı kuzeyden tehdit ederek, Aden'deki İngiliz varlığına karşı direnişi engellemiş; Emirliğin verdiği sembolik güçle Somali'de İngiliz karşıtı olası hareketleri durdurmuş; Cihat ilanına destek vermeyerek, Müslümanların bölünmesini sağlamış; Hicaz'da İngilizler aleyhine broşür dağıtılmasını ve asker toplanmasını engellemiş, Arap Yarımadası'nın Osmanlı Devleti'nden kopuşuna vesile olmuştur.²⁵

Şerif Hüseyin'in I. Dünya Savaşı esnasında düşmana sağladığı katkı bir kolordunun sağlayabileceğinden daha fazladır. İngiltere ve müttefiklerine bu derece büyük hizmetlerde bulunmuş Şerif Hüseyin savaş bittiğinde kendisine verilen sözlerin tutulmasını bekliyordu. Fakat kendisine taahhüt edilen toprakların esaslı bir kısmı aynı zamanda Suudlar başta gelmek üzere ya diğer Arap kabile şeflerine, Fransızlara ya da Siyonistlere de söz verilmişti. Savaş süresince Şerif Hüseyin ve oğulları Filistin halkı ile Gazze sakini Arapları İngilizlerle birlikte Osmanlı Devleti'ne karşı isyan için kışkırtmıştı. Söz konusu faaliyetlerin Osmanlı Devleti tarafından fark edilip, tedbir alınmaya çalışıldığı 18 Nisan 1333 [18 Nisan 1917] tarihli şifre telgrafta görülür.²⁶

Çok geç kalmış bu tedbirler yeterli olmamıştır. Savaş bittiği için Şerif Hüseyin ve oğullarının artık büyük bir sadakatle

24 Safwa Najdah (نجد والحجاز) الجزيرة العربية في الوثائق البريطانية [The Arabic Peninsula in British Documents (Najd and Hijaz)] Translation by:, Vol. II and III, by Dar al-Saqi.

25 Mustafa Bostancı, "Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin Hicaz'daki Hâkimiyet Mücadelesi", *Akademik Bakış*, C. 7, (2014 Yaz) 14. s. 120-121.

26 BOA, DH.ŞFR.00551.00108.001.

hizmet ettikleri İngiliz Hükûmeti'nin isteklerini karşılamaktan başka çareleri kalmayacaktır.

Savaş bittikten iki ay sonra, 1 Ocak 1919 tarihinde Şerif Hüseyin'in oğlu Faysal Paris Barış Konferansı Yüksek Konseyi'ne bir muhtıra sundu. Faysal'ın muhtırası sunulduğunda Konferans henüz resmen açılmamıştı. Bilindiği gibi aslında bir paylaşım toplantıları dizisi olan Paris Barış Konferansı resmî olarak 18 Ocak 1919 tarihinde açılmıştır. Şerif Hüseyin bu dönemde İngiltere ile iş birliğine büyük önem vermektedir: "*Soylu İngiliz Uluşu'nun Arapların Türk hâkimiyetinden kurtulmasına sağladığı desteğe duyulan minnet, teşekkür*" mesajları eşliğinde Şerif tarafından gazetelerde yayınlatılmaktaydı.²⁷

Paris Barış Konferansı görüşmelerinde Şerif Hüseyin'i oğlu Faysal temsil etmiştir. Faysal, babasına Halifelik ve Arap krallığı verilmesi karşılığında Siyonist lider Azriel Weizmann ile görüşerek Yahudilerin Filistin'de bir ulusal yurt elde etmesini kabul etmiştir.²⁸ Faysal, Weizmann ile daha önce de birkaç kez görüşmüştü.²⁹ Bütün bu çabalar, Şerif Hüseyin'in istediklerini elde etmesine yetmeyecektir. Şerif Hüseyin, Faysal'ın Paris Barış Konferansı'nda İtilaf Devletleri ile yakın ilişki kurmasından kuşkulananmakta; oğluna güvenmemekteydi.³⁰

Faysal ile babasının Siyonistler ve İngiltere'ye yaranmak için aceleleri vardı. Zira, Filistin'i işgal eden birliklerin komutanı General Edmund Allenby Faysal'ın yakın dostu idi. Allenby, 20 Mart 1918 tarihinde Paris Barış Konferansı gizli görüşmelerinde "*Arap ayaklanması gerçekleşmeseydi Türkler güneyde yenilemeyecekti. Bu nedenle de ne Filistin ne de Arap Yarımadası işgal edilemeyecekti*" demiştir.³¹ Mustafa Kemal Paşa, 1918 yılı Ekim ayında

27 *The Times*, The King of Hedjaz and The Times", April 17, 1919. s. 13.

28 *The Times*, "Arab Unity", June 08, 1923. s. 11.

29 Barr, *Kırmızı Çizgi...*, s. 79.

30 عبد الله ابن الحسين, *age.*, s. 24.

31 *Record of a Secret Meeting of the Supreme Council at the Paris to Consider the Sykes-Picot Agreement*, 20 March 1919.

Faysal komutasındaki Suriyeli Arapların İngilizlerle iş birliği yapması nedeniyle Türk ordusunu Suriye'nin kuzeyine, Türkçe konuşulan alanlara çektiğinde, Allenby'nin desteğiyle Faysal Suriye Kralı ilan edilmişti. Suriye, Sykes-Picot Antlaşması ile Fransızlara verildiğinden Faysal'ın Suriye Krallığı birkaç hafta sürmüştür. Faysal, Arap Yarımadası'nın kalanında babasının hâkimiyetinde bir Arap Krallığı ile Halifelik kurabilmek için Lawrence ve Arap ileri gelenlerinden üç kişilik bir heyetle birlikte Paris'e gelmişti.

Konferans'a sunduğu muhtırada, Suriye'deki isyan faaliyetlerine liderlik yaptığı, savaş süresince İtilaf Devletleri ile gerçekleştirdiği iş birlikçiliğin ödülü olarak; İskenderun'dan İran'a doğru uzanan çizginin alt kısmını, güneyde Hint Okyanusu'na inen toprakların birleşik bir krallık olarak babasının himayesine verilmesini istiyordu. Faysal, önemli bir kısmı Türkçe konuşan halklardan oluşan 37. paralelden aşağısını Arap Yarımadası bir bütün olmak üzere talep etmekteydi. Faysal 600 yıl [400 ?] süren Türk idaresinden şikâyet ettikten sonra, Arap Yarımadası'nın kalkınması için bazı imtiyazlar vad edilerek destek istemekteydi. Muhtırada Yemen bütünüyle, Necd dahil Arap Krallığı için istenmekteydi. Faysal'ın muhtırasının en önemli kısmı son bölümde Siyonistler ile uzlaşmaya yönelik sözleridir:

Filistin'de, nüfusun çok büyük bir çoğunluğu Arap'tır. Yahudiler, ırk olarak Arap ırkına çok yakındır; iki ırk arasında herhangi bir karakter çatışması ya da anlaşmazlığı yoktur. Prensip olarak, biz hepimiz tamamen biriz. Buna karşın Araplar, bu bölgede çok sık bir şekilde dünya politikasının güçlüklerle karşılaştığı geçmişte yaşanmış ırksal ve dinsel çatışma ve anlaşmazlıkların sorumluluğunu alma riskine giremezler.³²

Açıkça görüldüğü gibi, daha önce Faysal'ın Azriel Weizmann ile yaptığı görüşmeye uygun olarak Filistin'de bir Yahudi Ulusal

32 *Amir Faysal's Momerandum to the Supreme Council at The Paris Peace Conference, 1 January 1919.*

Yurdu kurulmasına itiraz edilmeyeceği muhtırada üstü kapalı bir şekilde belirtilmiştir. Muhtıra elbette Şerif Hüseyin'in izni ile düzenlenip, konferansa sunulmuştur. Şerif Hüseyin, bir an önce savaş sonrası kazanımlarını garantiye almak istiyordu. Bu nedenle de savaşın bitiminden önce oğlu Faysal vasıtasıyla Siyonistlerle bağlantı kurmuş, Büyük Arap Krallığı hayali için Paris'te galiplerin yardımını istemişti.

Faysal'dan bir ay sonra, 3 Şubat'ta Siyonistler de Paris Barış Konferansı'na başvurarak, kendilerine taahhüt edilen Ulusal Yurt sözünün tutulmasını, bu yurdun kurulabilmesi için Yahudi göçlerine izin verilmesini istediler. Siyonistler ayrıca Akabe ile Kızıldeniz çıkışı dâhil muhtıralarında belirttikleri sınırlarda kendilerine yerleşim hakkı verilmesini de istiyorlardı.³³ Filistinli Arapların beklentileriyle Siyonistlerin planları arasında uçurum vardı. Siyonistler öncelikle Filistin'deki nüfuslarını artırıp; açıkça dile getirmeseler de devletleşmek istiyorlardı. Buna karşın Şerif Hüseyin ve oğulları Arap Krallığı hülyalarını tehlikeye atmamak için bu isteklere açıkça itiraz etmemeyi yeğliyorlardı.

Savaş sonrasının birinci yıl dönümü olan 1920 yılı başında Arap Yarımadası'ndaki kabileler Osmanlı Devleti yıkılırken birbirini boğazlamaya çalışırken artık tarihe karışmak üzere olan Osmanlı coğrafyasındaki keyfiyet şu şekilde özetlenebilir: Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları Anadolu'da ulusal bir mücadele örgütlemeye çalışmaktadırlar. Ankara'nın ileriye yönelik planlarında Araplarla birlikte ortak bir cihat planı yoktu. Şerif Hüseyin, kendisini gizleyerek Millî Mücadele'yi bir tehdit olarak kullanıp İngilizleri kendisinin Arap Krallığına razı etmeye çalışmaktadır. İbni Suud, Şerif Hüseyin'in entrikalarından haberdardır, o da bu entrikaları kullanıp Şerif'e karşı İngilizlerin desteğini almayı amaçlamaktadır.

Fransa Suriye'deki konumunu sağlamlaştırmaya çalışırken, İngiltere Arap Yarımadası'ndaki çıkarlarını koruyup; Filistin ve

33 *The Zionist Organization's Memorandum to the Supreme Council at the Peace Conference*, 3 February 1919.

Kral Faysal (Şerif Hüseyin'in oğlu), Rüstem Haydar,
Nuri as-Said, T. E. Lawrence, Hasan Kadri, Paris Barış Konferansı, 1919

Musul bölgesini elinde tutmayı, Anadolu'yu ise Yunanistan'a işgal ettirmeyi amaçlamaktadır. Mustafa Kemal Paşa büyük olasılıkla, bin bir zorlukla örgütlemeye çalıştığı millî hareketi kullanmayı amaçlayan bütün bu entrikalardan haberdar değildi. Buna karşın, geleceği öngörmekteki üstün kurmay zekâsı sayesinde söz konusu entrikaları ve kurnaz Şerif tarafından kurgulanmaya çalışılan tuzağı sezmiş olmalıdır. Nitekim Faysal'a istediği destek sözlü olarak, Fransızları tedirgin edecek şekilde verilmiş; Fransızlar ile Ankara Antlaşması'nın (20 Ekim 1921) imzasından sonra Suriye işlerine karışılmamıştır. Böylece kurnaz Şerif'in Türk askerlerini çöle çekip bir kez daha kendi bencil, hain amaçları için kullanma planı akılcı tutum sayesinde sonuçsuz kalmıştır.

I. Dünya Savaşı'nın başında İngiltere Arapları ayaklandırarak Osmanlı Devleti'nin güney topraklarını bütünden koparmıştı. Savaş bittikten sonra İngiltere'nin körüklediği Türk karşıtı Arap

milliyetçiliği ikinci aşamaya geçerek önce İngiliz sonra da sömürgeci Batı karşıtı bir dikotomiyle şekillendi. Böylece Arap milliyetçiliği kendi nevine has bir formasyonla; aynı anda hem Türk hem de Batı karşıtı bir biçim aldı. Söz konusu durum coğrafyanın bilinç altyapısındaki mevcudiyetini halen muhafaza etmektedir.

İngiliz istihbarat elemanları Hindistan'dan Mısır'a kadar uzanan bir coğrafyada Anadolu'da Mustafa Kemal Paşa önderliğindeki Millî Mücadele dâhil bütün bu süreci yakından takip etmek için bir kez daha sahaya dağıldılar. İstihbarat elemanları tarafından hazırlanan bilgi notları ve Londra'da kaleme alınıp artık erişime açılmış olan arşiv vesikaları Orta Doğu'yu bir uçtan diğerine saran İngiliz sömürge karşıtlığını engelleyebilmek için ne kadar detaylı bir çalışma yürütüldüğünü gösterir. Vahhabilerin lideri İbni Suud bu süreci İngiliz isteklerini karşılayarak kendi iktidarını kurumsallaştırmak için kullanmıştır.

Şerif Hüseyin ise savaş sonrasında, İngilizlerin kendisinden uzaklaşmaya başlayan desteğini ikame edebilmek için yedi yıl önce evlatlarını uçsuz bucaksız çölde kalelere hapsedip katletmeye çalıştığı, kızgın yaz güneşin altında yürütüp İngilizlere teslim ettiği, her türlü gaddarlığı, hainliği reva gördüğü Türk milletinden yardım istemek zorunda kaldı. Şerif Hüseyin ve iki oğlu Abdullah ile Faysal 1919-1923 yılları arasında birkaç kez İslam Birliği aldatmacası adı altında Mustafa Kemal Paşa'ya destek için başvurdular. Son teşebbüs bizzat Şerif Hüseyin tarafından Suudlar karşısında zora düşünce 1923 yılı başında Lozan görüşmeleri esnasında yapılmıştır. İngiliz istihbaratı çok gizli olan bu görüşmeleri çok yakından, neler konuşulduğunu detaylarıyla öğrenebilecek şekilde takip etmiştir.³⁴ Şerif Hüseyin 1920 yılında da Halifeliliğinin tanınması şartıyla Mustafa Kemal Paşa'ya iş birliği teklif etmiş, karakteri çok iyi bilindiğinden teklifi dikkate alınmamıştı. Şerif'in söz konusu teşebbüsleri de Mekke'deki İngiliz istihbarat elemanları tarafından yakından takip edilip detaylı

34 FO 371/8997, Account of talks at Lausanne from 31 January 1932.

raporlarla Londra'ya bildirilmiştir.³⁵ Bu girişimlere ilerleyen sayfalarda değinilecektir.

Lozan görüşmeleri dikkat çekicidir. Lozan görüşmeleri esnasında Arap milliyetçi örgütlenme liderleri: Şekip Arslan (Suriye), Naci el-Asil (Hicaz), Cafer Paşa (Irak), Ahmet Lütfi Bey, Cavid Bey, Celal Bey, Dr. İsmail Sıdkı, Prof. Berakatullah (Hindistan), Abdulvahid, Muhtar Bey, Nuri Bey ve diğer birkaç kişi Ocak ayı sonunda Cecil Otel'de İsmet Paşa ile görüştü. Heyet içindeki ikinci kişi olan Naci el-Asil Şerif Hüseyin'in temsilcisiydi. Şerif tarafından Mustafa Kemal Paşa ile uzlaşmak, Ankara'dan İngilizlere karşı bir ittifak ve savunma antlaşması elde etmek üzere görevlendirilmişti. Şerif antlaşmalar karşılığında sadece kendisinin Bütün Arabistan'daki Arap Krallığının tanınmasını talep ediyordu. Dikkat çekici şekilde Ankara'yı kızdırmamak için Halifelik iddiaları gündeme getirilmemiş, Şerif bu unvanı kullanmaktan kaçınmıştı. Şerif'in temsilcisi aynı zamanda İngilizlerle de temas yürütmekteydi. Açıkça görüldüğü üzere kurnaz Şerif bir kez daha kendi iktidar hırsı için Ankara'yı kullanmak istiyordu. Keyfiyet İngiliz istihbarat elemanları tarafından da fark edilmişti. İsmet Paşa, Arap milliyetçilerinin askeri destek ve ittifak taleplerini karşılıksız bıraktı. Araplara birlik olmaları; İngiltere ile işgalcilere karşı birlikte hareket etmeleri tavsiyesinde bulundu. Görüşmede İsmet Paşa Musul'un Türkiye'ye ait olduğunu Araplara kati bir dille ifade etti.³⁶ İngiltere ise ne Filistin ne de Musul'dan vazgeçmek niyetinde değildi. Şerif Hüseyin, kendi iktidarı için Filistin'de İngiltere ile uzlaşmaya çoktan hazırды. İlk işaret Faysal tarafından Paris Konferansı öncesinde verilmişti.

Şerif Hüseyin ile oğullarının Filistin'e yönelik tutumunun daha iyi anlaşılabilmesi için bu dönemde Filistin ve manda idaresiyle ilgili birkaç noktaya dikkat çekmek faydalı olacaktır.

35 FO 882/22, Report by Captain Nasiruddin Ahmad on his visit to Mecca, 19 September 1920.

36 FO 371/8997, Account of talks at Lausanne from 31 January 1932.

İngiltere, Filistin'i işgal ettikten sonra, sınırlarını tam olarak belirlemeden 30 Haziran 1920 tarihine kadar bölgeyi askerî yönetimle idare etti. Aynı yılın Temmuz ayında kurulan sivil yönetim 1921 yılı Şubat ayına kadar İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na bağlı olarak görev yaptı. Bu tarihten itibaren Koloniler Bakanlığı "A tip" manda idaresi kurulacak yerlerin idaresini yükümlendiği için Filistin de Koloniler Bakanlığı'na bağlı bir idare altına alındı. Londra, Filistin'de manda idaresi kurmak için ilk olarak 1920 yılı Aralık ayında teşebbüste bulunmuştu. Aynı yılın başında Şerif Hüseyin'in oğullarına İngiliz Şövalye nişanları verilmiş, nişanlar Şerif ailesi tarafından büyük bir memnuniyetle kabul edilmişti.³⁷

Suudlara karşı İngilizlerin desteğini alabilmek için Şerif Hüseyin Filistin'de Siyonistlere yakın bir politika izlemeye başlamıştır. Lawrence'ın yakın arkadaşı Abdullah da İngilizler ile sıkı ilişki kurmuştur. Daha önceki yıllarda Yarımada'da gerçekleşen İngiliz araştırma ekiplerinde yer alıp, fasih Arapça konuşabilen Lawrence, Bedevi âdetlerini bir Bedevi düzeyinde bilmekteydi.³⁸ Faysal Suriye Kralı olduğu için kendisi de Irak Kralı olmayı ümit ediyordu. Abdullah'ın bu isteğini rapor eden arşiv vesikasının ilgili kısmı Dışişleri Bakanlığı'nda kalemle işaretlenmiştir.³⁹ Abdullah, 1921 yılı Mart ayı sonunda babası Şerif Hüseyin'in talimatıyla Filistin Manda İdaresi'ni ziyaret eden İngiliz Koloniler Bakanı Winston Churchill'i Filistin Manda İdaresi Yüksek Komiseri Herbert Samuel ile birlikte karşılayan heyetin içinde yer aldı. Bu gezide Churchill, "[Filistin'de kurulacak bir] Yahudi devleti dünya için iyi olacaktır; Yahudiler için iyi olacaktır; İngiltere için iyi olacaktır" demiştir. Abdullah, Churchill'in bu ifadelerini

37 *Arab Bulletin*, No. 3, Secret, Sharai Lazoghli, Cairo, On the Middle East, April 1, 1920.

38 Taner Bilgin, "Thomas Edward Lawrence'ın Ölümü'nün Basındaki Yansımalarına Dair Bazı Gözlemler", *Akademik Bakış Dergisi*, (Kasım-Aralık 2015) 52. s. 463-464.

39 FO 371/6237, Minute forwarded from Office of High Commissioner, Baghdad to India Office, London, 22/23 November 1920.

duymuş olsa bile kendisi ve babası Arap Krallığı için Filistin'de Siyonistlerle uzlaşa taraftarı olduğundan herhangi bir itirazda bulunmamayı yeğlemiştir. Bilindiği gibi İngiltere'nin Filistin Manda İdaresi'ne atadığı ilk yüksek komiser olup askerî yetkileri de haiz olan Herbert Samuel sıkı bir Siyonist'tir.⁴⁰

Abdullah'ın İngiliz Manda İdaresi'nde Herbert Samuel'den talimat almak üzere Ürdün Emirliği'ne atanması Winston Churchill Filistin'e gelmeden iki hafta önce, 17 Mart'ta Filistin Manda idaresinde yapılan toplantıda ele alınmıştır. Atama, Churchill, Herbert Samuel ve Albay Lawrence'ın da katıldığı 28 Mart tarihli toplantıda Abdullah'a tebliği edilmiştir. Aynı toplantıda Abdullah, Filistin ve Ürdün'de bir İsrail Devleti kurulmasına itiraz etmeyeceğini söylemiştir: *"İngiltere Hükûmeti. Batı Ürdün'de bir Yahudi Krallığı kurmayı planlıyorsa bunu Araplara söylemelidir"*. Gerek Herbert Samuel gerekse Churchill Abdullah'a bu tür bir planın olmadığını söylemişlerdir. Fakat konuşmadan Abdullah'ın Ürdün Emiri olabilmek için bu tür bir planlamaya karşı çıkmayacağı da açıkça anlaşılmıştır.⁴¹ Nitekim Abdullah, aynı gün *The Times* muhabirine *"Siyonizm Yahudilerin iç meselesidir, Arapların Siyonizm'den korkmalarına gerek yoktur, Siyonizm onların korktuğu büyüklükte bir tehdit değildir"* diyerek Siyonizm'e ve Filistin'de Siyonistler tarafından kurulan yeni yapıya karşı herhangi bir olumsuz davranış içinde olmayacağını garanti etmiştir.⁴²

Şerif Hüseyin ile oğulları Osmanlı Devleti'nden sonra Filistin davasına ihanet ederken Siyonistler, Herbert Samuel delaletiyle İsrail Devleti'nin kuruluşunun ilk basamağı olan Ulusal Yurt için gerekli çalışmaları büyük bir titizlik içinde gerçekleştirmekteydi.

Eğitim, güvenlik, finans, sanayileşme, şehirleşme vb. sahalarda yapılan çalışmalar esnasında Filistinli Araplara çok fazla

40 عبد الله ابن الحسين, *age.*, s. 28.

41 FO 371/6343, Section III from Report on Middle East Conference, Cairo and Jerusalem: Palestine Mission, meetings of Political and Military Committee, and conversations at Government House, Jerusalem, 16-31 March 1921.

42 *The Times*, "Arabs and the Allies, Emir Abdullah's Views", 31 March 1921.

hissettirilmeden ya da Arapların fark edemeyeceği titizlik içinde Ulusal Yurt için gerekli altyapı hazırlık çalışmaları yapılmakta, nüfus ihtiyacını karşılayabilmek için Yahudi göçü finanse ve teşvik edilmekteydi. Herbert Samuel, 1920-1925 yılları arasında Ulusal Yurt için yaptığı bütün çalışmaları detaylı bir raporda kaydetmiştir. Raporda Filistin'e yönelik Yahudi göçleriyle ilgili önemli istatistikler bulunmaktadır.

Mondros Ateşkes Antlaşması imzalandığında Filistin'deki Yahudiler'in sayısı savaşın da etkisiyle 55.000 kişiye düşmüştü. Rapora göre bu tarihten itibaren Filistin'e yönelik büyük boyutlu bir göç hareketi yaşanmıştır. 1920 yılı Eylül ayından 28 Şubat 1925 tarihine kadar geçen sürede Filistin'e yönelik toplam resmî göç 48.252'dir. Göçmenlerin 46.225'ini Yahudi, 2.027'si ise Yahudi değildir. 1 Ocak 1922-28 Şubat 1925 tarihleri arasında Filistin'e yerleşen Yahudi göçmenlerin 12.944'ü erkek; 10.119'u kadın; 8.479'u 16 yaş altı çocuktur. Erkek göçmenlerin %32'si kas gücüyle çalışan emekçi statüsündedir. Yahudi göçmenler bilinçli olarak çok çocuk sahibi olmayı yeğlediğinden nüfusta hızlı bir artış yaşanmış, yedi yılda nüfus ikiye katlanarak 1925 yılı Mart ayında 108.000'e ulaşmıştır.⁴³ Şu da unutulmamalıdır ki Siyonist teşkilatları Filistin'e yasal yolların haricinde yasa dışı yollarla da çok sayıda göçmen sokmakta, Manda idaresinin yardımıyla bu kayıt dışı göçmenler farklı bölgelere yerleştirilmekteydi. Abdullah ise, Ürdün'de elde ettiği makamı koruyabilmek için Yahudi Ulusal Yurdu'na yönelik kararlı faaliyetlerine rağmen Filistinli Araplara Siyonistlere karşı çıkmamalarını tavsiye ediyordu.

Abdullah, daha sonraki yıllarda kaleme aldığı hatıratında söz konusu pazarlık ya da beyanlarına kesinlikle değinmeyip, fırsat buldukça suçu İttihat Terakki'ye (İTC) yüklemiştir. Sadece Abdullah'ın düzmece hatıratı ile bu doğrultudaki diğer yayınlar

43 *Report of the High Commissioner on the Administration of Palestine 1920-1925*, Printed and Published by His Majesty's Stationary Office; London, 1925. s. 28-34.

okunduğunda Abdullah ile Şerif Hüseyin'i haklı İTC'yi ise suçlu görmek kolaydır. Oysa güneş balçıkla sıvanamaz. Abdullah ile babası tarafından gerek Siyonistler gerekse İngilizlerle yapılan bütün görüşme ve pazarlıkların detaylı tutanakları arşivlerde mevcuttur. İsteyen herkes, akademisyen olsun ya da olmasın ücretini ödeyip, dipnotta yazılı referans numarasını göstererek ilgili raporu ya da belgeyi şahsen okuyup, bir türlü inanmak istemediği gerçeği bütün çıplaklığıyla görebilir.

Filistin manda idaresi taslağı 1921 yılı Ağustos ayında hazırlandı. Taslak bazı düzeltmelerle birlikte 1922 yılı Temmuz ayında Milletler Cemiyeti Konseyi tarafından kabul edildi. Osmanlı Devleti, Sevr Belgesini onaylamadığı için İngiltere'nin Filistin'deki ilk beş yıllık yönetimi uluslararası kabulden yoksun bir tür *de facto* idaredir. Şerif Hüseyin'in idaresindeki Hicaz Emirliği; İngiltere, Fransa, İtalya ve Japonya'ya ek olarak Ermenistan, Belçika, Yunanistan, Polonya, Portekiz, Romanya, Sırp-Hırvat-Sloven Devleti ve Çekoslovakya ile birlikte Sevr Belgesi'ne Osmanlı Devleti'ne karşı taraf olmuştu. 24 Temmuz'da Manda İdaresi kurulduktan sonra Siyonistler İngiltere'den kendilerine söz verilen Ulusal Yurt politikasının uygulanmasını, Şerif ve oğulları tarafından Osmanlı Devleti'ne karşı isyan ettirilen asi Arap milliyetçileri ise Siyonistlere verilen sözlerin reddini istemeye başladılar. Bunun üzerine Koloniler Bakanı Winston Churchill, 1 Temmuz 1922 tarihinde, Filistin'in yönetimi Milletler Cemiyeti tarafından İngiltere'ye bırakıldıktan hemen sonra, 1937 yılına kadar İngiltere'nin Filistin idaresini şekillendirecek bir beyanname yayınladı.⁴⁴ Beyanname Siyonist taleplerini karşılayacak şekilde oluşturulmuştu. Filistin'de kurulan manda idaresinin İngilizce, Arapça ve İbranice olmak üzere üç resmî dili vardı. Bütün yazışmalar, paralar ve pullar bu üç dilde yazılmaktaydı.

Şerif Hüseyin ve oğullarının gerek İngiltere gerekse İbni Suud karşısında güçlük yaşamaya başladıklarında Mustafa Kemal Paşa'dan yardım istedikleri daha önce ifade edilmişti. Arapça

44 *Statement of British Policy (Churchill Memorandum) on Palestine*, 1 July 1922.

literatürün bir kısmı bu talepleri bir adım ileriye götürerek; Şerif Hüseyin'in isyan sonrasında zora düştüğünde Mustafa Kemal Paşa tarafından desteklendiği ileri sürülmektedir. Benzer iddia Suudlar ile İngilizler arasındaki yazışmalarda da görülür.⁴⁵ Bahse konu iddiaların ilk kısmı doğrudur. Zira Şerif Hüseyin İngilizlere, Faysal ile Suriye Arapları ise Fransızlara karşı zora düştüklerinde Mustafa Kemal Paşa'ya başvurmuşlardır. Buna karşın Mustafa Kemal Paşa ve TBMM, askerî olarak Araplara yardım edebilecek kudrette değildi. Ayrıca üç yıl gibi yakın bir zaman öncesinde İngilizlerle birlikte Osmanlı askerlerine karşı gerek yerel Arap ahalinin gerekse Şerif Hüseyin ile oğulları Ali, Abdullah ve Faysal'ın hainlikleri hâlen hatıralarda tazeliğini korumaktaydı.⁴⁶ Mustafa Kemal Paşa'nın Şerif Hüseyin ya da oğullarına desteğini gösteren herhangi bir belgeye Başbakanlık Cumhuriyet Arşivleri'nde rast gelinememiştir. Bilakis aşağıda işaret ettiğimiz, Başbakanlık Osmanlı Arşivleri'ndeki vesika iddiaların temelsiz olduğuna önemli bir kanıttır.

Şerif Hüseyin, Hicaz bölgesinde hâkimiyet kurduğunda ilk iş olarak, burada bulunan Türk memurların, tüccarların her türlü mülk ve varlıklarına el koymuş, savaş bitip Türkiye Cumhuriyeti ilan edildikten sonra da bu malları geri vermeyi reddetmişti. Suudlar iktidarı ele geçirdikten bir yıl sonra, 1926'da Şerif Hüseyin tarafından el konulan Türk mülklerini iade etmişlerdir:

... Sabık Hicaz Kralı Şerif Hüseyin haini tarafından Türk memur ve görevlilerine verilmemiş bulunan [malların] sahiplerine iadesi ibni Essuud ile vakıa olan mekalemelerde [görüşmelerde] takrir ettirilerek muvazi ... emlakın elyevm eshabına iade edilmiş olduğu bildirilmekte ve mülkü müşair ileyhin bu suretle de göstermekte oldukları teshilat ve hakşinaslığın Türklere Hükûmeti Cumhuriyetimize karşı mütehasis olduğu [bildirilmiştir].⁴⁷

45 عبد الله ابن الحسين, *age.*, s. 27.

46 Bkz. Köse, *age.*, s. 346.

47 BOA, 030.10.260.748.5.

حجاز مثلکندن ۱۳ آغستوس ۱۹۲۹ تاریخیله وارد اولان تحریراته حجازک مک ، جدہ ، طائف ، مدینہ جہتلرنده تورک مامور و تجارلرک بعت تهرلرنده بولنان عفار و مساکندن ، تورکله فارشی بصلهکمه اولدیق دشمنلک فعلی بر بعلیسی اولمق سابق حجاز قرالی شریف حسین خاگنی طرفندن وشع بد ابدیلش بولونا تورک صاحبقرانه اعاده سی این - السعد ایله واقع اولان مکاله لرنده تقرر ایندی بریلرک موضوع بعت املاک الیوم اصحابنه اعاده ابدیلش اولدیق بیلدیرلرکمه و ملک مشار الیهک بر سورقلده کورسترش اولدقلری سهیلات و حشاشلرک تورکله و حکومت جهمیرمه مزه فارشی متخص اولدیق اثر سبت و معاهدتک بویوک بر دلیلی عد ابدیله بیله چکی علاوه بیلنمه اولمقله عرش کیفیت اولونور اهنم .

غاریبه وکیلی

BOA, 030.10.260.748.5. Şerif Hüseyin ile ilgili mektup.

Arşiv kaydında açıkça görüldüğü gibi; Ankara'da 1926 yılı gibi geç bir tarihte bile Şerif Hüseyin açıkça "hain" şeklinde adlandırılmaktadır. İadenin gerçekleştiği tarihte Şerif Hüseyin Kıbrıs'ta sürgündür.

İngiliz arşiv vesikalarındaki yazışmalar; Suriyeli Arapların Ankara'ya tabilik başvurusunun Şerif Hüseyin tarafından Suudlara karşı Ankara'nın desteğini alabilmek amacıyla yapıldığını göstermektedir. Nitekim Abdül Aziz İbni Suud, 5-7 Şubat 1920 tarihleri arasında İngiltere'nin Bağdat Komiseri Albay Dickson ile Hassa'da yaptığı görüşmelerde:

... Şerif [Hüseyin] temsilcilerini Şam'a göndererek Türk Milliyetçilerine [Mustafa Kemal ve arkadaşları] başvurup onları kendi taraflarına çekip onlardan; (1) Arapça konuşulan bölgelerde bir cihat hareketi başlatılıp bütün Hristiyanların [İngiliz ve Fransızlar] bu bölgelerden kovulmaları (2) Suriye'deki Müslümanların bu Cihada liderlik yapmak için İbni Suud'u ikna etmeleri (3) Cihat başladıktan sonra Türk-Suriye güçlerinin Fransızlara ve Mısır'a saldırmasını, İmanın da [Yemen İmamı Yahya ?] Irak'a saldırması talimatını vermiştir. Şerif'in amacı

bütün bu entrikaları uzaktan seyretmektir; böylece Suriyelileri Türk dostlarıyla birlikte kontrol edebilmeyi amaçlamaktadır⁴⁸

demıştır. I. Dünya Savaşı'nın son yılında İngilizlerle iş birliği yaparak Türk askerlerine karşı İngiliz saflarında savaşan Suriyeli Araplar; bilindiği gibi Faysal komutasında Fransızlara karşı zora düştüklerinde Mustafa Kemal Paşa'dan yardım istemişlerdi. Görüldüğü üzere bugünkü Suudi Krallığını kuran İbni Suud bu görüşmelerden, görüşmeler TBMM'de Mustafa Kemal Paşa tarafından açıklanmadan iki ay öncesinde haberdardı. İbni Suud'un; *"Suriyelilerin Türklere yardım ve tabiiyet başvurusunun Şerif Hüseyin'in talimatıyla yapıldığı"* şeklindeki iddiası doğruysa, söz konusu talebin yeni bir tuzak olduğu; hatta kurnaz Şerif Hüseyin'in kendisini gizleyerek Türk güçlerini Fransa ve İngiltere'ye karşı kullanmayı amaçladığı ortaya çıkmaktadır.

Başvurunun bizzat Şerif'in oğlu Faysal tarafından yapılması da İbni Suud'un doğru söyleme olasılığını güçlendirmektedir. Bazı milletvekillerinin Suriyelilerin başvurusunun heyecanına kapılmasına rağmen; iki yıl önce Yıldırım Orduları'na bağlı 7. Ordu'ya komuta ettiği Suriye'deki Arap milliyetçi akımlarını ve Türk karşıtı durumu çok iyi bilen Mustafa Kemal Paşa'nın Şerif Hüseyin'in entrikalarından haberdar olmadan bu tür teklifleri ciddiye almaması Türk askerlerini Arap çöllerindeki olası bir ikinci felaketten korumuştur. Zira açıkça görüldüğü gibi asıl amaç, Suriye'nin Türkiye'ye katılması değil; Şerif'in iktidarı için İngiliz ve Fransızların Türkler kullanılarak sıkıştırılmasıydı.

İbni Suud bu bilgiyi İngilizlere açıklayarak, Şerif'e karşı destek almayı amaçlamaktaydı. Nitekim 2. maddedeki Cihat hareketine liderlik yapmasının teklif edildiği şeklindeki iddiası bu amaçla dile getirilmişti. Konuşmanın ilerleyen kısmında Cihat hareketinin engellenebilmesinin yegâne yolunun kendisinin desteklenmesi olduğunu söylemiştir. İbni Suud görüşmelerde kendisinin Arap

48 L/P&S/10/391, Colonel Dickson's Report in his Mission. 13 February 1920.

halkının sultanı olmasını istemiş, bunun karşılığında İngiliz çıkarlarına sadakatle hizmette bulunmayı taahhüt etmiştir.

Arab Bültenlerinde, Şerif'e destek iddiasının aksine 20 Şubat 1920 tarihinde Vahhabi Suud temsilcisi ile Mustafa Kemal'in temsilcisi arasında Erenköy'de Batılı devletlere karşı ortak hareket için bir görüşme yapıldığı kaydedilmektedir.⁴⁹ Suudlar ile bu tarihte bir görüşmenin yapılması da tarihî akışa aykırıdır. Söz konusu görüşme gerçekten yapılmışsa da Suudlar ile Ankara arasında herhangi bir fiili iş birliği kurulmamıştır.

Milletlerin karakteristik özellikleri tarih içinde çok fazla değişim göstermez. Bir kez düşmanla iş birliği yapanın aynı şartlar tekrar oluştuğunda benzer davranışta bulunması yüksek olasılıktır. Nitekim 1920 yılından 2018 yılına kadar Arap Yarımadası'nda çok şey değişmemiştir. İngiltere ile 1920 yılında iş birlikleri kotaran İbni Suud'un torunları Arap Yarımadası'ndaki dikta hükümlerlerini devam ettirebilmek için bugün Batı'nın bölgedeki ileri karakolluğunu; Amerikan emperyalizminin muhafızlığını yapmaktadırlar. Benzer şekilde Şerif'in oğlu Abdullah'ın torunları Ürdün'de kurdukları dikta idareyle Filistin'in yanı başında İngiltere'nin gözcülüğünü yapmaktadır. Şerif Hüseyin, isyan sonrasında Arap Yarımadası'nda kendisinin halife kral olacağı bir krallık hayal etmişti. Oysa savaş bittiğinde kendisi ve Yarımada Arapları için zorlu günler başlamıştır.

49 *Arab Bulletin*, No. 3, Secret, Sharai Lazoghli, Cairo, On the Middle East, April 1, 1920.

ŞERİF HÜSEYİN'İN HİCAZ CEP KRALLIĞI

ŞERİF HÜSEYİN'İN KRALLIĞI, Türk idaresinde Hicaz Eyaleti şeklinde bilinen bölgede, Asir'den alınan Kurfda yerleşimi dâhil, Kızıldeniz kıyısında coğrafi olarak küçük bir sahayı kapsıyordu. İngilizler Arapları; Yarımada'yı kendi denetimlerine alabilmek, Süveyş Kanalı'nın güvenliğini sağlayıp, Mısır'daki kontrol devam ettirebilip, Osmanlı Devleti'ne etkili bir darbe vurabilmek için isyan ettirmişlerdi. Özellikle Hicaz bölgesinde isyan başladığında bölgede petrol olup olmadığı bilinmiyordu. Fakat daha sonraki yıllarda Vech'te petrolün varlığı keşfedilecektir.¹

Savaşın son aylarında, 1918 yılı başında Şerif Hüseyin ile Suudlar arasındaki anlaşmazlıklar yeniden alevlenmeye başladı. İngiltere iki ezeli düşman kabile arasında arabuluculuk yaparak I. Dünya Savaşı sonuçlanmadan kendisine sorun çıkarabilme potansiyeline sahip olası bir kabile çatışmasını engelledi. Arap Yarımadası'ndaki entrikalarda en başından itibaren Suudlara daha yakın duran Londra, savaş bittikten sonra Suudlar ile Şerif Hüseyin'e aynı miktarda, her ay 5.000 sterlin ve yılda bir seferlik ek 20.000 sterlin ödemekteydi. İlerleyen yıllarda bu miktar azaltılmıştır. Nitekim, İngiltere tarafından 1921 yılında Osmanlı Devleti'ne isyan ettirilen Arap kabilelerine yapılan yıllık ödeme toplam 150.000 sterlindir.²

Şerif Hüseyin isyan ederken bütün Arapların kendi hanedan yönetimi altında toplandığı bir Arap Krallığı hayal ediyordu. I.

1 FO 371/10006, Economic Survey of Hedjaz.

2 The Times, "Subsidies to Arab Rulers", March 03, 1922. s. 6.

Dünya Savaşı bittikten sonra Hicaz'ı yönetmek ve hükümdarlığını devam ettirebilmek için gerekli İngiliz desteğini sağlamakta güçlükler yaşamaya başlamıştır. Osmanlı'ya karşı isyan ederken bütün Arapların kendi etrafında toplanıp, kendisini yüceltmelerini düşünüyordu. I. Dünya Savaşı sona erip, son kale Medine 9 Ocak 1919 tarihinde düştüğünde Şerif Hüseyin halen tek mil Arap Yarımadası'nın kralı olacağını sanıyordu. Ya da bu boş hayale kendisini o kadar kaptırmıştı ki, böyle bir şeyin imkânsızlığını düşünmek bile istemiyordu.

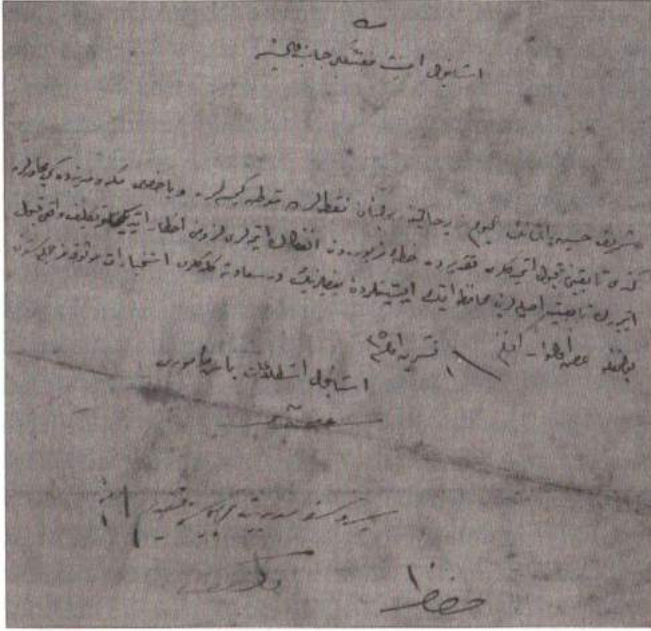
İngilizler, diğer Arap kabile şefleriyle de anlaştıkları için, Şerif Hüseyin 1918 yılında sadece Hicaz bölgesi idarecisi olarak kabul edilmişti. Şerif Hüseyin'in Suudlar idaresindeki Necd bölgesini işgal edip idare altına alma teşebbüsüne karşı Suudlar Şerif'i yenerek, Hicaz bölgesine çekilmeye mecbur ettiler. İngiltere'nin araya girmesiyle Suudlar Hicaz'ı işgal edemediler. Zira bu dönemde Anadolu'daki Millî Mücadele ve İslam dünyasındaki huzursuzluk İngiltere'nin temkinli hareket etmesine neden olmaktaydı. Şerif'in ikinci teşebbüsü, Osmanlı askerlerinin Mondros Ateşkesi doğrultusunda boşalttığı Arap bölgelerine İngiltere'nin iznini almadan atama yapmaya başlamasıdır. Bu oldubitti hareket tarzı Londra'yı Şerif'in düşünebildiğinden çok daha büyük boyutta rahatsız etmiştir.³

İsyan başladıktan iki ay sonra Şerif Hüseyin, Osmanlı Sultanı'nın Şeri Hukuk'a göre halife olmadığını, kendisinin artık bu görevi üstleneceğini ilan etmiştir.⁴ İsyan başlatılmadan önce Şam'daki asilerle iş birliği yapılmıştı.⁵ İsyan başladıktan kısa süre sonra idaresine aldığı bölgelerdeki halkı tehdit edip, kendisine tabi olmaya, halifelik ve krallığını tanımaya zorlamaya başlamıştı. Yerel ahalinin bir kısmı Şerif Hüseyin idaresinde olmayan bölgelere göç ederken kalan kısım itaate mecbur kalmaktaydı.

3 *Arab Bulletin*, No. 109, February 6, 1919.

4 *BOA*, DH.EUM.2SB.00026.001.003.

5 *BOA*, DH.EUM.2SB.0007.0039.002.

BOA, DH.EUM.SSM.00032.00037.001. Şerif Hüseyin Paşa'nın kendi hâkimiyetindeki yerlerde oturan mücavirleri zorla itaate mecbur etmesi-1 Ekim 1918.

Arapların Kralı ve Halife olmayı hayal eden Şerif Hüseyin'in I. Dünya Savaşı sonrasındaki cep krallığının sınırları savaş bittiğinde: kuzeyde Akabe ile Maan arasında çizilecek hattın güneyi; batıda Kızıldeniz; doğuda denize paralel, Haibar'ın batısından geçen hattın batısı; güneyde ise Kunfida'nın sağ tarafındaki sahillerin doğusunda kalan alandan oluşmaktaydı. Şerif'in idaresindeki sahanın nüfusu yaklaşık 650.000 ila 750.000 kişi arasındaydı. Bu nüfusun hemen hemen 500.000'i urban Bedevilerden oluşuyordu. En önemli gelir kaynağı hac için Hicaz'a gelen Müslümanlardan elde edilen gelirdi. Bu gelir çoğunlukla Müslüman hacıların fahiş fiyatlarla kazıklanıp soyulması şeklinde artırılıyordu.⁶ Hicaz Vilayeti Salnamesi'ne göre 1888 yılında Hicaz

6 FO 371/10006, Economic Survey of Hedjaz.

bölgesinin toplam nüfusu 250.000 kişi civarındadır. Bu nüfusa urban Bedeviler de dâhildir. Salname'ye göre ahalinin tamamı Müslümandır.⁷ Salnamedeki nüfus rakamları dikkate alındığında Hicaz'ın nüfusunun 30 yılda önemli bir artış kaydettiği görülür. Doğal artışla uyumlu olmayan bu durum sayımdaki eksikliklerden ortaya çıkmış olmalıdır. Nitekim Salnamedeki nüfusa büyük olasılıkla urban Bedevilerin tam sayısı eklenememiştir.

I. Dünya Savaşı'na rağmen Şerif'in idaresindeki bölgede kitlesel anlamda nüfus değişikliği yaşanmamıştır. Zaten Arap halkların büyük çoğunluğu da seferberlikte Osmanlı Devleti'ne asker vermemişlerdi. Savaş başladığında Mekke'nin nüfusu 150.000; liman şehri Cidde'nin 30.000; Medine'nin 40.000 kişi civarındaydı. Medine'nin limanı olan Yenbo'nun nüfusu 3.000 kişiydi. Mekke 13 mahalleden oluşuyordu. Şehirde üç okul vardı. Her mahallenin idaresinden bir şeyh sorumluydu. Vahalara dağılmış olan köylerdeki bedevi yerleşim yoğunluğu 1.000 ila 2.000 kişi arasında değişiyordu. Bölgede köle kullanımı ile köle ticareti halen devam etmekteydi. I. Dünya Savaşı başlamadan önce, Osmanlı idaresinde Hicaz'a yıllık ortalama 100.000 hacı gelmekteydi. Savaş sonrasında bu rakama ulaşmak kolay olmamıştır. 1923 yılında 75.221 hacı Mekke'ye gelmiştir. Bunların 24.392'si İngiliz sömürgesi olan Hintli Müslümanlardır.⁸

Türk idaresinde Hicaz halkı İmparatorluğun diğer yerlerindeki düzeyde bireysel özgürlüklerden sonuna kadar yararlanmaktaydı. İyi işleyen bir adalet mekanizması mevcuttu. Halktan belediye hizmetleri için alınan cüzi katkı hariç vergi alınmamakta, asker toplanmamakta, dispanserler ve hastanelerde büyük oranda ücretsiz hizmet verilmekteydi. Hicaz'ın işgalinin hemen sonrasında, 1919 yılı başında İngiliz saha görevlileri halk ile yaptıkları görüşmelerde hayretle Türk idaresinden duyulan memnuniyetle

7 *Hicaz Vilayeti Salnamesi*, Defa 4 [4. Cilt], Mekke-i Mükerrremc, Scene-i Hicri 1306 [1888]. s. 90-91, 130-131.

8 *FO 371/10006*, Economic Survey of Hedjaz.

ve Şerif Hüseyin idaresinde geleceğe yönelik ağır kaygılarla karşılaştılar.⁹

Saha görevlileri bu nedenle Hicaz halkını genel anlamda Şerif karşıtı, Türk idaresi taraftarı olarak kayıtlara geçirmişlerdir. Yıllar geçip, Şerif'in tiran idaresi halkı canından bıktırdıkça Türk idaresine duyulan özlem daha da artmış, buna karşın Şerif'e karşı duyulan nefretin derecesi doğru orantılı olarak yükselmiştir. Bütün bu tespitler bu dönemde Türkler için olumlu herhangi bir şey yazmaya gönülsüz olan İngiliz arşiv vesikalarında kayıtlıdır.¹⁰ Yine kayıtlara göre Mekke halkı 1916 yılında Şerif Hüseyin'in bir kez gücü eline geçirdiğinde baskıya dayalı bir tiranlık kuracağından korkmaktaydı.¹¹ Mekke halkının bu korkusu gerçekleşektir.

Gerek İstanbul'daki mecburi ikameti esnasında; gerekse Osmanlı Devleti idaresinde karakteristik zorba hırslarını bastıran Şerif Hüseyin, Savaş sonrasında kurmaya çalıştığı cep krallığında kendi istediği gibi bir yönetim kurabilme olanağına kavuştu. Artık şikâyet edilebileceği, kendisine emir verebilecek, kendisini görevden alabilecek Osmanlı Devleti yoktu. Şerif, Savaş bittikten hemen sonra Hicaz'da bütün yetkinin kendisinde toplandığı bir tek adam idaresi kurdu. İdaresindeki bölgenin tamamında ilk ve son söz Şerif Hüseyin'e aitti. Şerif'in sözü kanundu, emirler Şerif tarafından sözlü olarak veriliyor Hicaz, bedevi kabilesi mantığıyla idare ediliyordu. Şerif gösterişi çok seviyordu. Kendisine Halife olarak hitap edilmesini, İngiltere'nin Müslümanlarla ilgili her konuda kendisine danışılmasını istiyordu.¹² Şerif'in yakınları Mekke sokaklarında etrafları gösterişli giysiler giyen kölelerle çevrili olarak gezmekte, caka satmaktaydılar. Evliya Çelebi

9 *Arab Bulletin*, No. 110, April 30, 1919.

10 *FO 141/438/7755*, Egyptian Army report concerning the state of Medina at the time of its surrender to the Arab Army.

11 *Arab Bulletin*, No. 41, February 6, 1917.

12 *FO 882/22*, Report by Captain Nasiruddin Ahmad on his visit to Mecca, 16-18 June 1920.

şeriflerin bu israf ve gösteriş hastalığından 300 yıl önce şikâyet etmişti. Fakat geçen sürede gösteriş, skolastik düşünce ve israfta hiçbir şey değişmemişti.

Tek adam diktatörlüklerinde yaygın olduğu şekilde etkili bir istihbarat şebekesi oluşturulmuştu. Şerif Hüseyin kendi keyfine göre istediğini öldürtebilir, malına el koyabilir, hapse attırabilirdi. Hicaz halkının Şerif'ten özel izin almadan Hicaz dışına çıkması yasaktı. Şerif, kendi uyruğu olmayan hacıların Hicaz'dan ayrıldıktan sonra kendi aleyhinde olumsuz propaganda yapmasından çekiniyordu. Bu tür propaganda için fazlasıyla neden mevcuttu. Halkın arasında Şerif Hüseyin'in çok sayıda casusu bulunmaktaydı. Şerif aleyhindeki en küçük söz dâhil hemen her hareket, düşünce, gelişme ona raporlanmaktaydı. Casuslar tarafından yapılan suçlamalar doğru kabul edilip, suçlanan kişiye savunma hakkı bile tanınmadan hızlı, suç ile orantısız keyfi cezalar uygulanıyordu. İsyan ettiği dönemde Türk taraftarı muhaliflerinin dükkân veya evlerine Bedevileri saldırtıp soyduran Şerif Hüseyin Hicaz'ı tiranlıkla idare edilen açık bir hapishaneye çevirmişti.¹³ Cidde, Mekke, Medine ile Hicaz'ın diğer bölgelerinde zindanlar bulunmaktaydı. Şerif'in Kasr-ı Ali adındaki sarayının altında "El-Kabu" olarak isimlendirilen, yerin 10 metre derininde, kanalizasyon benzeri farelerle dolu iğrenç zifiri karanlık zindana düşenin hayatta kalması olanaksızdı.¹⁴

Bizans'ın meşhur Anemas Zindanı'nı akla getiren El-Kabu'ya atılan insanlardan genellikle bir daha haber alınamıyordu. Mahkûmlar çoğunlukla suçlarının ne olduğunu öğrenemeden ölüyorlardı. Zindanda 5 ya da 6 gün kalan bir mahkûmun ölümü kaçınılmazdı. İngiliz saha görevlileri, Şerif'in hak, hukuk tanımayan insanlık dışı, işkence ve hapis cezalarında kendisinin bu kadar fazla güç kazanmasını sağlayan İngiltere'nin de sorumluluğu olduğunu düşünüyorlardı: "... bu kadar büyük miktarda

13 *Arab Bulletin*, No. 29, November 8, 1916.

14 *FO 371/10006*, Economic Survey of Hedjaz.

adaletsizlikte bizim de payımız vardır. Türk idaresi döneminde Emirlik görevindeki Şerif ve Türk Vali arasında kişisel çekememezlik ve anlaşmazlık olsa bile, bu tür adaletsizliklere ve haksız infazlara asla izin verilmiyordu. Şu anda mahkeme yok, adalet yok”.¹⁵ Kayıtta da açıkça görüldüğü gibi Mekke halkının Şerif Hüseyin ile ilgili birkaç yıl önceki öngörüsü doğru çıkmıştır.

Gaddar, acımasız bir kişiliği olan Şerif Hüseyin’in isyan esnasında kendisine tutsak düşen Türk subayları boğazlarından birbirine zincirletip, kızgın güneş altında taş taşıtmak suretiyle işkence yaptığı, subayların dövüldüğü bilinmektedir. Öyle ki, Şerif Hüseyin Taif’in işgali sonrası tutsak edilen Binbaşı Süleyman Bey ile dört subay (?) arkadaşını boyundurukla zincire vurdurup, ağır taşlar taşıtmak suretiyle işkence etmişti. Cidde’deki İngiliz Temsilcisi Albay C. E. Wilson savaş tutsaklarına karşı yapılan bu alçakça vahşiyane muamele nedeniyle Şerif’i uyarmak zorunda kalmıştı. Şerif, uyarıya “*subayların Arap halkına karşı işledikleri cürümle bu tür cezayı hak ettikleri*” cevabını vermişti. Ayrıca Şerif’in suçluların cezalandırılmasında kadılara cezaları dikte ettiği de yine kayıtlarda yer almaktadır. Örneğin, eli kesilen bir suçlunun cezasını az görerek ters taraftaki ayağının da kesilmesini emretmiştir. Cezanın infazından sonra kişinin iftiraya uğrayıp suçsuz olduğu anlaşılmıştır.¹⁶

Mahkemelerde, şahitler doğruyu söylemezlerse elli sopa vurulmakla tehdit ediliyorlardı. Doğru ise genellikle Şerif ya da taraftarlarının arzusu neyse oydu. Şerif’in görevlendirdiği din adamlarının görüşlerine aykırı kanaatte bulunan İsmail Han isimli bir Hintli Müslüman Şerif tarafından hapsedilerek kuvvetli şekilde dövülmüş, birkaç gün sonra da ya dayaktan ya da Şerif tarafından verilen emirle zehirlenerek ölmüştü. Bu tür gayrihukuki

15 FO 686/12, Extract concerning Emir Effendi from report by Captain M. N. Ahmad to Political Agent, Jeddah, 27 January 1921.

16 FO 686/33, Colonel C. E. Wilson, Jeddah to King Hussein, Mecca, 28th October 1916 and King Hussein’s replay, undated.

uygulamalar isyan sonrasında tek hükümrân haline gelen Şerif idaresinde sıradanlaşmıştı.¹⁷

Zindana atılanlara su ve gelişigüzel düzende bazen hayatta kalacak kadar yiyecek veriliyordu. Çoğunlukla zararsız zavallılar olan akıl hastaları da zindana atılmakta, bazen zincirlenmekteydiler. Açıkça görüldüğü gibi Şerif Hüseyin'in tek adam idaresindeki Hicaz'da yaşam standardı Türk idaresinin son dönemindeki düzeyin birkaç kat altına gerilemiş, hayat pahalılığı birkaç kat artmıştı. Şerif Hüseyin'in zalimliğinden korkulduğu için, en katı muhalifleri dâhil Mekke'deki hemen herkes Şerif'e "*idaresinin çok adil ve mükemmel*" olduğunu söylüyordu. Hemen herkes korkuyla sindirilmiş, halk Şerif'ten insaf dilenmek zorunda kalmıştı.

Cezaların infazı; ağır para cezaları, hapsetme, kraliyet sarayının altındaki kanalizasyon benzeri farelerle dolu kuyuda bekletilme, dayak, bazen döverek öldürülme şeklindeydi. Bu cezalar Şerif'in koyduğu kurallara uyulmaması ya da onun karşıdaki kişiden hoşlanmaması durumunda uygulanıyordu. Şeriat yasaları görünürde uygulamadaydı, hac günlerinde bir tür gösteri olarak hırsızların eli kesiliyordu. Oysa Hicaz'da tek hâkim semavi yasalar değil Şerif'in sözüydü. Şerif, özellikle karşıtlarıyla düşmanlarına karşı Şeri yasaları en küçük suçlarda bile acımasız bir silah olarak kullanıyordu.

Gümrüklerdeki rüşvet ile keyfi uygulama ticareti bitirme noktasına getirmişti. İsyân başladığında, Cidde'deki Osmanlı Bankası kapatılmıştı, Hicaz'daki faal tek banka İngilizlere aitti.¹⁸ Durum Medine'de de daha iyi değildi. Gündüz bile soygunlar yapılmakta, keyfi cezalar infaz edilmekteydi. Medine'deki camilerden birisinde Cuma Hutbesi Şerif adına okutulduğunda bir kişi kalkarak Şerif'in iktidarının sona erdiğini, hutbenin şerif adına okunmaması gerektiğini söyleyince şahıs Medine'nin ortasında

17 FO 371/6237, Extract concerning Ismail Khan from report by Captain M. N. Ahmad, August 1920.

18 FO 371/10006, Economic Survey of Hedjaz.

asılmıştı. Bu kadarcık bile eleştiriye tahammül yoktu.¹⁹ Osmanlı idaresinde en ağır suçlarda bile Medine’de son iki yüz yılda hiç kimse asılmamıştı.

Bütün olumsuzluklara karşın Mekke’deki sağlık hizmetleri iyi durumdaydı. Medine’de ise tek bir hastane vardı, sağlık hizmetleri herhangi bir ihtiyacı karşılamaktan uzaktı. Medine halkı Şerif’in oğlu Ali’nin Medine’de bir tür yağma sistemi uyguladığından şikâyet ediyordu. Şerif Hüseyin ise, hac esnasında ölenlerin cenazelerini ailelerine teslim etmek için bile yüksek miktarda paralar istemeye başlamıştı.²⁰ Bir tür cenaze istismarı olan bu talebin nedeni Şerif ailesinin lüks yaşamının ve Halifelik iddialarının finansmanında yaşanan sorunlardı.

Şerif Hüseyin idaresinde Hicaz bölgesinde üretilip satılan ürünler şu şekildeydi: Buğday ve arpa; Medine’de kuyu suyuyla, Taif’te sulamayla yetiştiriliyordu. Hurma; sadece Medine’de 138’den fazla çeşidi yetişmekteydi. Hemen her yerde yetişiyordu, en kaliteli ürünler yine Medine’de idi. Bunlara ek olarak; Taif ve Medine’de üzüm, Vadi Fatma ile Hatta’da kavun ile karpuz, Taif’te kayısı ve nar yetişiyordu. Süt, et hemen her Bedevi ailesi koyun sürüsüne sahip olduğundan yeterli miktarda vardı. Somali ve Aden’den koyun ithal edildiği de oluyordu. Suudlar idaresindeki Necd ile ilişkiler bozulduktan sonra Yemen’den sığır da ithal edilmekteydi. Yün, keçi kılı bol miktarda vardı. Keçi kılından çadır, ip, halı vs. dokunmaktaydı. Post ve deri savaş öncesinde bol miktardaydı, bu ürünler Avrupa’ya bile ihraç ediliyordu. Keçilerin boynuzu yılanlardan korunmak için yakıldığından ihraç edilmiyordu, buna karşı diğer boynuz ve kemik türleri talebe göre ihraç edilmekteydi.²¹

19 FO 882/22, Report by Captain Nasiruddin Ahmad on his visit to Mecca, 29 July 1920.

20 FO 882/22, Report by Captain Nasiruddin Ahmad on his visit to Mecca, 1 August 1920.

21 FO 371/10006, Economic Survey of Hedjaz.

Yiyecek maddeleri bütün ithalatın %85'ini oluşturuyordu. İhracat ile ithalat arasındaki cari farkın kapatılması için gerekli altın ihtiyacı hac gelirleriyle karşılanıyordu. Daha önce de söylendiği gibi Şerif Hüseyin gelirlerini artırabilmek için hac faaliyetleri esnasında normalin birkaç katı fahiş fiyatlar uygulamaktaydı. Pirinç (Rangun ve Kalküta'dan), buğday, arpa (Bombay, Karaçi, Mısır ve Basra'dan), un (Hindistan'dan), mercimek (Hindistan ve Mısır'dan), mısır ve darı (Mısır ve Sudan'dan), şeker (Hindistan'dan) ithal edilmekteydi. İthalatın durması halinde bütün Hicaz'ın aç kalması kaçınılmazdı. Giyim ihtiyaçları da büyük oranda ithal edilmekteydi. Osmanlı döneminde bu ürünler büyük oranda Anadolu'dan, önemli bir kısmı karşılıksız olmak üzere sağlanıyordu. Bölgedeki donanma gemileri, askerî güç ve kapitüler hakların da etkisiyle İngiliz tacirler Şerif vasıtasıyla Hicaz; İbni Suud delaletiyle de Orta Arabistan'daki ticari aktiviteleri kontrol etmekteydiler. Bazı alanlarda tekeller oluşturulmuştu.

Arap sakızı Medine civarlarında Bedeviler tarafından toplanıp; Mısır, Suriye ve Hindistan'a ihraç edilmekteydi. Taif'te üretilen ballar bütün Arap Yarımadası'nda meşhurdur. Mum üretimi yerel ihtiyaç için yetersizdi, Medine civarlarında bulunan alkalin yoğun "ashun" adlı madde sabun olarak kullanılmaktaydı. Kına, Medine-Rabiğ yolu üzerinde Vadi Vasta ve Vadi Safra'da, Vadi Fatma ve Mekke'nin yaklaşık 8 km. uzaklığındaki Hüseyinniye Köyünde elde ediliyordu. Savaş öncesinde Şam, Beyrut ve hatta Almanya'ya kına ihracatı yapılmaktaydı. Sedef, inci, siyah mercan, mangal kömürü yine ihraç ürünleri arasındaydı. Daha önce de ifade edildiği gibi İngilizler Vech'in iç bölgelerinde petrol bulmuşlardı fakat henüz bu petrolün ticari değerde olup olmadığı bilinmiyordu. Ayrıca, İngiliz saha görevlileri tarafından iç bölgelerde varlığı kesinleştirilememiş altın yatakları bulunduğu düşünülüyordu.²²

Bölge ekonomisi önceki sayfalarda da dikkat çekildiği üzere hac gelirlerine bağımlıydı. Terlik, sandalet, kılıç, hançer vb.

22 FO 371/10006, Economic Survey of Hedjaz.

benzeri eşya üreten ilkel birkaç küçük işletme haricinde sanayi üretimi yoktu. Şerif Hüseyin, idaresindeki halkı Kur'an yasaları bahanesiyle modern yaşam araç ve gereçlerinden uzak tutarak kontrol altında bulundurmaya çalışıyordu. Buna karşın kendi ailesi halkın kısıtlı imkânlarına rağmen, uçak, yat, motorlu araba gibi modern araçlar satın alarak lüks içinde yaşamaktaydı.²³ Şerif Hüseyin, halkın Orta Çağ standartlarında yaşaması halinde kendisi tarafından daha kolay kontrol edilebileceği düşüncesinde olduğundan, İngiliz tacirlerin baskısına rağmen Hicaz bölgesine herhangi bir modern aracın özel mülkiyetle girmesine izin verilmemekteydi. Osmanlı'nın son döneminde Cidde'de elektrik üretim ve buz tesisleri vardı. Osmanlı sonrasında bunların tamamı ilgisizlikle taassup nedeniyle işlevini kaybetmişti.²⁴ Hicaz'da "El-Kıble" ve "El-Falah" adında iki gazete yayınlanıyordu. Her iki gazete de Şerif'in sıkı sansürü ve kontrolü altındaydı, gazetelerin yayın merkezi Mekke idi. *Kıble* büyük oranda bizzat Şerif Hüseyin tarafından sanki bir başkası yazıyormuş gibi yazılarak yayınlanıyordu. Şerif Hüseyin Arap olmayan Müslümanları aşağı görüyor Araplar arasında ise kendi soyunu överek üstünlük taslıyordu.²⁵

İşyan başlamadan hemen önce Paris'te haftada bir çıkartılan "Gelecek" adlı gazete isyana ve Şerif Hüseyin'in politikalarına aktif destek vermişti. *Gelecek* gazetesi I. Dünya Savaşı bittiğinde yayınını sonlandırmıştı.²⁶ İsyanı ve Şerif'in faaliyetlerini destekleyen diğer gazete Mısır'da İngilizlerin denetiminde basılan *el-Ahram* ve *el-Mukattam* idi. Her iki gazete de İngiltere'nin Mısır'daki

23 Randall Baker, *King Hussein and the Kingdom of Hejaz*, The Olander Press; England, 1979. s. 174-175.

24 FO 371/10006, Economic Survey of Hedjaz.

25 FO 882/22, Report by Captain Nasiruddin Ahmad on his visit to Mecca, 16-18 June 1920.

26 Al-Arkabawi Mouayad, 1916-1919, الثورة العربية، الموقف جريدة المستقبل البارسية من الثورة العربية، الكبرى بين عامي [The position of the Arabic-Persian newspaper "The Future" of the Great Arab Revolt between 1916-1919], a study presented to the International Conference of the Centennial of the Great Arab Revolt 1916 - 2016, held by Zarqa University, Jordan, 2016. s. 3

yayın organı niyetliğindeydi.²⁷ *Ahram*, isyan başladığında Şerif Hüseyin'den övgüyle bahsederek, ilk günden isyanı desteklemişti.²⁸ Buna karşın Mısır'ın batısındaki Arapların bir kısmı isyana karşı durarak Osmanlı Devleti'ne destek veriyorlardı.²⁹

Türk idaresinde Hicaz'daki güvenlik bizzat Şerif Hüseyin tarafından sabote edildiğinden, 1919 yılı başından itibaren bölge ile yollar Türk döneminden daha güvenli hale gelmişti. Buna karşın, Medine'nin 150 km.'lik uzağındaki sınırlardan başlamak üzere haydutluk eşliğinde deniz korsanlığı sürmekteydi. Bu bölgelerde Şerif'in sözü ya hiç geçmiyordu ya da çok az etkiye sahipti. Şerife karşı duyulan hoşnutsuzluk 1920 yılından itibaren hızla arttığından Hicaz'daki güvenlik de tekrar ortadan kalkmıştır. Suudlar, Şerif karşıtı hareketleri desteklemekteydiler. Her fırsatta Kur'an ve Hz. Peygamber'in uygulamalarını kendi çıkarları doğrultusunda manipüle eden Şerif Hüseyin, gemilerle Habeşistan'dan 10-14 yaşları arasındaki kız ve erkek çocuk kölelerin Hicaz'a getirilip satılmasını teşvik ediyor, bu alçakça, insanlık dışı ticareten onda bir pay alıyordu.³⁰

Arap Yarımadası'nda köle ticareti Osmanlı Devleti tarafından da engellen(e)memişti. Fakir bölgelerden zorla kaçırılıp Hicaz'da satılan çocuk, kadın ve erkek kölelere ek olarak Batı Afrikalı, Sudanlı ve Somalili fakir Müslümanlar hac için Hicaz'a geldiklerinde Bedeviler tarafından kervanlardan zorla kaçırılıp alıkonularak köleleştiriliyorlardı. Bu zavallılar bir kere köleleştirildikten sonra,

27 Mahmoud Ayman, *دراسة الاتجاهات السياسية للصحف المصرية التي تابعت الثورة العربية* [A Study of the Political Trends of the Egyptian Newspapers that followed the Arab Revolution], University of Suez, 2016, Egypt, s. 4

28 Qaulji Qadri, *جيل الفداء يومًا بيوم مع كامل الأسماء والوثائق والأدوار 1916 - 1925 الثورة العربية الكبرى* [The Great Arab Revolt: 1916-1925 Day-by-Day Redemption with All Names, Documents and Roles], Publishing Company for Distribution and Publication, 1998. s. 67.

29 Abdul Rahman Tahani, *نشأة دولة تركيا الحديثة* [the emergence of the modern state of Turkey], Dar Al-Alam Al-Arabi, Cairo, 2011. s. 67-68.

30 FO 882/22, Report by Captain Nasiruddin Ahmad on his visit to Mecca, 29 July 1920.

kendilerini şiddet dolu vahşi, zorlu bir yaşam beklemekteydi. Köle ticaretinin merkez pazarı Cidde limanıydı. Şerif Hüseyin ya bütün bu insanlık dışı uygulamalara göz yummakta ya da bu tür eylemleri el altından teşvik etmekteydi. Şerif, halkı yokluğa mahkûm etmesine rağmen gerek Mekke gerekse Hicaz'daki seyahatlerinde İngilizlerden aldığı motorlu bir araç kullanmaktaydı. Araç kuma saplandığında askerler ve yerel ahali tarafından koşuma koşulmuş atlar gibi çekilerek ilerlemesi sağlanmaktaydı.³¹ Şerif Hüseyin, bütün idari ve ticari aktiviteleri kendi yönetimi altında toplamış, bütün ekonomik faaliyetlerin gelirini kontrol edebileceği bir hükûmet şekli oluşturmuştu. Hatırlanacağı gibi Şerif Hüseyin isyanını meşrulaştırmak için İttihat Terakki'nin Kur'an yasalarından ayrıldığını ileri sürmüştü. Hicaz'da Osmanlı dönemi kadılık uygulaması devam ediyordu. Buna karşın bütün yargı sistemi Şerif Hüseyin'in emrindeydi. Kararlar Kur'an yasalarına göre değil, Şerif'in isteklerine göre veriliyordu. Sadece İngiliz vatandaşları kendi konsolosluk mahkemelerinde yargılanma hakkına sahipti. Şerif, iktidarını devam ettirebilmek için muhtaç olduğu İngilizlere hukuki ve ticari kapitülasyonlar tanımak zorunda kalmıştı.³² Şerif'in bütün bu gaddar uygulamaları Vahhabi Suudların Hicaz bölgesinde de kolaylıkla varlık gösterebilmelerine katkı sağlamaktaydı.

Lawrence'ın yakın arkadaşı, isyanın en aktif elebaşı olan Abdullah, Şerif Hüseyin'in idaresinde dışişleri bakanlığı görevindeydi. Abdullah'ın ruh dünyası babasının küçük kopyasıydı. Bu yüzden babasıyla anlaşması diğer kardeşlerinden daha kolay olmaktaydı. Babasına benzerliğine rağmen Abdullah da Şerif'in dikta idaresinden bıkmıştı. İngiliz temsilcilere sürekli babasından şikâyet ediyordu. Ağabeyi Ali Medine Valisi, küçük kardeşi Faysal ise Suriye Kralı olmuştu. Abdullah, babasına karşı herhangi bir söz söyleyemiyordu. Paraya ihtiyacı vardı, iki kardeşine karşı kontrol edilemez bir kıskançlık duymaktaydı. İngiliz istihbaratı Abdullah'ın para ve

31 FO 882/22, Report by Captain Nasiruddin Ahmad on his visit to Mecca, 29 July 1920.

32 FO 371/10006, Economic Survey of Hedjaz.

iktidar hırsının tatmini durumunda kolaylıkla İngiliz çıkarlarına hizmet edebileceğini tespit etmişti. Nitekim yine istihbarat raporları Şerif'in sağlık durumunun çok iyi olmadığını her an ölebileceğini bildirmekteydi.³³ Bu durumda Abdullah'a ihtiyaç duyulacaktı. Şerif'in aniden ölmesi ihtimaline karşı oğulları arasında taht mücadelesi başlamıştı. Medine Valisi Ali, şehri yağmalayarak kişisel servet biriktirmekteydi. Ali, Abdullah'ın ileriye yönelik düşüncelerinden haberdardı. Mekke'ye yakın bulunup babasının ölümü halinde tahta geçmek için hazır beklemekteydi.

Oğulları arasında taht mücadelesi her geçen gün biraz daha kızışırken Hicaz halkı, 1916 yılı Haziran ayındaki isyan sonrasındaki dört yılda Şerif Hüseyin'in gaddar, dikta idaresinden bıkmıştı. Öyle ki, 1920 yılı Temmuz ayı başında Şerif Hüseyin iki haftalığına Mekke'den ayrıлып Taif'e gittiğinde halk arasında ilk başta İngilizlerin Şerif'i çekilmeye zorladığı ve Şerif'in artık geri dönmeyeceği söylentisi hızla yayılmıştı. Şerif 11 gün sonra, 19 Temmuz'da Mekke'ye döndüğünde Mekke halkı arasında son bir umutla; Türklerin Mekke ve Hicaz'ı geri almak için harekete geçtiği, Şerif'ten bütün her şeyi eski haline getirip teslim etmesinin istendiği, Şerif'in düzeni tekrar sağlamak için Sultan'dan zaman istediği, idarenin yakın zamanda değişip Hicaz'da tekrar Osmanlı yönetiminin kurulacağı söylentisi hızla yayıldı. Aslında böyle bir durum Anadolu'daki Millî Mücadele nedeniyle söz konusu değildi. Buna karşın arzular hayalleri yönlendirmekte, algı olgunun yerine geçmekteydi. Söylenti Mekke'deki İngiliz ajanı Nasuriddin Ahmed tarafından Londra'ya, "*halkın büyük çoğunluğu Türk yanlısıdır ve Osmanlı idaresi büyük bir arzuyla geri isteniyor*" şeklinde rapor edilmiştir.³⁴ Hicaz ahalisi 1916 yılında ya Şerif'e karşı çıkmayarak ya da Şerif'in süslü hayallerine aldanarak kendi kaderini bir tiranın eline teslim etmişti. Eski günlere dönmek için artık çok geçti.

33 FO 882/22, Report by Captain Nasiruddin Ahmad on his visit to Mecca, 29 July 1920.

34 FO 882/22, Report by Captain Nasiruddin Ahmad on his visit to Mecca, 16-18 June 1920.

Savaş bittikten hemen sonra Suudlar ile Şerif Hüseyin arasında ilk ciddi çatışma Cidde'nin doğusunda, Mekke, Cidde arasındaki Hurma bölgesiyle ilgili anlaşmazlıkta ortaya çıktı. Hurma, Vahhabilerin bulunduğu bir bölgeydi. Şerif Hüseyin tarafından 1911 yılında Suudlardan alınmış, kent halkı Osmanlı Devleti'ne karşı isyana destek vermişti. Vahhabilerin Hurma halkı isyan başarılı olduktan sonra tekrar Suudlara bağlanmak için teşebbüste bulunmuştu.³⁵

Suudlar tarafından desteklenen Vahhabi kardeşliği İhvan taraftarları da Hurma'nın Suudlara bağlanması için faal olarak çalışmaktaydı. Şerif Hüseyin, 1918 yılı Temmuz ayında Hurma bölgesini kontrol altına almaya çalışmış fakat başarılı olamamıştı. İngiltere, 1918 yılı sonuna kadar, Savaş süresince Hurma nedeniyle bir çatışma çıkmasını engellemeye uğraşmıştı. Savaş bittikten sonra Londra'nın politikası değişti. 16 Ocak 1919 tarihinde Bağdat'taki Yüksek Komisere gönderilen talimatta önceki talimatın iptal edilerek tarafsız kalınması istendi.³⁶ Bu durumda Suudlar Hurma'yı işgal ederek Hicaz'a yaklaşmış olacaktı. Hurma çatışmaları esnasında Suudlar savunma hatlarını yararak Abdullah'ın çadırına kadar ulaştılar. Abdullah ölümden çadırının arkasında açtığı delikten kaçarak kurtulabildi. Şerif Hüseyin, İngilizlerin Suudlara desteğini kesebilmek için İngiliz temsilcisi Philby'nin Taif'ten geçişine izin vermedi. Bunun üzerine Londra Cidde'de Mekke'yi ani bir saldırıya karşı korumak üzere konuşlu uçak filosunu geri çekerek Şerif'i Suudlara karşı tamamen savunmasız bıraktı.³⁷

35 *Arab Bulletin*, No. 111, May 24, 1919.

36 *L/P&S/10/390*, Secretary of State to Civil Commissioner, Baghdad. 16 January 1919; Suudların 1913 yılında Vahhabiliği yayıp; etki alanlarını bütün Arap Yarımadası'na genişletebilmek için örgütledikleri İhvan hareketiyle, 15 sene sonra 1928 yılında Mısır'da Hasan El-Benna ve arkadaşları tarafından kurulan İhvan hareketi arasında bu çalışma esnasında tespit edilebilmiş herhangi bir bağlantı mevcut değildir. Nitckim her iki hareketin de gerek savundukları görüşler gerekse İslam dinine ait uygulama usul ve doktrinel yaklaşımları birbirinden farklı hatta taban tabana zıttır.

37 *Arab Bulletin*, No. 113, July 17, 1919.

Bu dönemde İhvan hakkında daha fazla bilgi toplamaya ihtiyaç duyan İngiliz istihbaratı Gertrude Bell'i Necd bölgesine göndermişti. Arap İsyanı'nda da etkin rol alan istihbarat elemanı Gertrude Bell, İhvan hakkında detaylı raporlar hazırlayarak Londra'ya göndermekteydi. İhvan, erkekler arası bir örgütlenme olduğu için G. Bell'in İhvan üyeleri arasında istihbarat toplayabilmesi ancak hareketin lideri İbni Suud'un iş birliğiyle mümkün olabilirdi.³⁸

Suudlar tarafından din merkezli skolastik kimlik inşasında kullanılacak olan Vahhabilik 18. yüzyılda Orta Arabistan'ın Necd bölgesinde etkinlik kazanmıştır. Vahhabiliğin kurucusu Muhammed İbn Abdulvahhab'ın (d. 1696 Necd) kızı ile evlenen dönemin Suud kabile şefi Vahhabiliğe sahip çıkmıştı. Vahhabiliğin Arap Yarımadası'nda hızla yayılması üzerine Osmanlı Devleti karşı tedbirler almış, Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa 1818 yılında Vahhabi Suudları mağlup ederek bulundukları bölgeden ve Daraiya'dan çıkartmıştır. Osmanlı gücü karşısında Necd'de tutunamayan Suudlar önce Riyad'a daha sonra da Mubarak Es-Sabah idaresindeki Kuveyt Emirliği'ne sığınmıştı. Vahhabi yayılcılığına karşı İbni Reşit Hail bölgesinde desteklenmişti. Suud Abdurrahman'nın oğlu Abdülaziz 1901 yılında, Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu güçlüklerden de faydalananarak, Kuveyt'ten başlattığı ani saldırıyla Riyad'daki İbni Reşit'i hileyle yenip kaleyi ele geçirmişti. Bu tarihten itibaren İbni Suud Vahhabiliği kullanarak Necd bölgesinde her gün biraz daha güçlenmişti. Suudlar 1914 yılı başında sahil şehri Hassa'yı işgal etmişler, I. Dünya Savaşı başladığında İngilizlerle anlaşarak varlıklarını devam ettirmeye çalışmışlardı. Osmanlı kaynaklarındaki yaygın görüşün aksine Suudlar Osmanlı Devleti'ne sadık ya da Osmanlı taraftarı değildi.³⁹

İngiltere ile anlaşmadan önce Abdülaziz bin Abdurrahman el Faysal el Suud (1881-1953), 15 Ocak 1902 tarihinde Necd

38 *Arab Bulletin*, No. 3, Secret, Sharai Lazoghli, Cairo, On the Middle East, April 1, 1920.

39 *Arab Bulletin*, No. 32, November 26, 1916.

bölgesindeki eski başkent Riyad'ı tekrar ele geçirerek İdrisi'yi bu bölgelerden kovmuştu. 1913 yılı Mayıs ayı başında Osmanlı idaresindeki Hassa'yı da işgal etmiş böylece Suudların toprakları Basra Körfezi'ne kadar uzanabilmişti. 29 Temmuz 1913 tarihinde Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında imzalanan antlaşmanın 1 ve 11. maddelerine göre İngiltere, Suudları Osmanlı Devleti'ne bağlı bir emirlik olarak tanımıştı. Suudlara İstanbul'dan gönderilen talimatta; Hassa'daki Türk garnizonlarının tekrar kurulması, kadıların İstanbul'dan atanması, Suudların Osmanlı Devleti'ne vergi vermesi, yabancı güçlerin bölgeden çıkarılması ve bütün yazışmaların İstanbul'a bildirilmesi istenmişti. Suudlar, İstanbul'dan gelen gizli talimatı olduğu gibi İngiltere'ye iletmişlerdi. İngiltere, bölgedeki silah nakliyatı, ticari faaliyetler ve kabilelerin kontrolü için Suudların yardımına ihtiyaç duymaktaydı. Bu nedenle Suudlar ile birliktelik sıkılaştırılırken aynı tarihlerde Şerif Hüseyin'den gelen iş birliği talebi kabul edilmemişti. I. Dünya Savaşı başladığında İngiltere'nin Hindistan Bürosu, Arap Yarımadası'nın doğu sahillerindeki bütün kabile şefleriyle anlaşarak Basra Körfezi'ni İngiliz denetimine almayı planlıyordu.⁴⁰

Suudlar ile İngilizler arasında çok önceden iş birliği mevcuttu. Hatta Suudlar birkaç kez, Şerif Hüseyin'den önce İngilizler ile anlaşmak için girişimde bulunmuştu. İngilizlerden bekledikleri desteği bulamayan Suud lider Abdülaziz bin Abdurrahman el-Faysal bin Suud, I. Dünya Savaşı başlamadan birkaç ay önce, 15 Mayıs 1914 tarihinde Basra'da Osmanlı Devleti ile 12 maddelik bir antlaşma imzalamış, Türk bayrağını Suudların idaresindeki hükûmet binalarına çekmek, Osmanlı Devleti'ne sadık kalıp, gerektiğinde askerî güç sağlamak sözü vermişti. Suudlar, Osmanlı Devleti ile imzaladıkları antlaşma hakkında da İngiltere'yi bilgilendirmişlerdi. Suudlar ile İngiltere arasındaki iletişimi bu dönemde Yüzbaşı W. H. I. Shakespear sağlamaktaydı.

Savaş başlamadan hemen önce İngiltere, son durumu değerlendirmek, Suudların Necd bölgesi başta olmak üzere Orta

40 *British Treaty with Ibn Saud*, 26 December 1915.

Arabistan'daki desteklerini garanti altına almak için Yüzbaşı Shakespeare'i tekrar Suud lider Abdülaziz'e gönderdi. Shakespeare, Arabistan'a ulaşmadan savaş başladı. Bunun üzerine kendisine, Suudların Osmanlı Devleti ile İngiltere arasındaki savaş durumunda takınacakları tavrı kesin olarak öğrenmesi talimatı verildi.

Enver Paşa bu görüşmelerden habersiz, birkaç ay önce imzalanan anlaşmaya da güvenerek Suudlara para gönderip, İbni Reşit ile olan anlaşmazlıklarını bir kenara bırakarak Mezopotamya'daki olası İngiliz işgaline karşı destek istedi. Türk temsilciler ile Shakespeare hemen hemen aynı tarihte Suud'un karargâhına varmıştır. İngiliz temsilci ile Suud arasındaki görüşmeler 31 Aralık 1914 tarihinde başlayıp, birkaç gün sürdü. Aynı dönemde İngiltere, Fransa ile birlikte Boğazlara saldırmak için hazırlık yapmaktaydı. Abdülaziz, İngiltere ile bağlayıcı bir anlaşma imzalamak istiyordu. Türk elçileri, istediklerini alıp İngilizlerle anlaşmaya kadar bekletti daha sonra da İbni Reşit güçlerinin iki günlük mesafede bulunduğu; bu nedenle bir anlaşmanın mümkün olmadığı bahanesiyle Enver Paşa'nın teklifine olumsuz yanıt verdi. İngiliz saha görevlilerinin de çok doğru bir şekilde tespit ettiği gibi; Enver Paşa'nın teklifi, Arap Yarımadası ve bölgedeki İngiliz faaliyetleriyle Arap milliyetçiliğinin gelişiminden İstanbul'un hiçbir şekilde haberdar olmadığını göstermektedir.⁴¹ Aynı Suudlar, 1917 yılı başında İbni Reşit'e Şerif ile birlikte Türklere karşı isyan etmesi teklifinde bulunacaklar, bu teklif İbni Reşit tarafından kabul edilmeyecektir.⁴²

Osmanlı Devleti savaşa katıldıktan hemen sonra İbni Suud, İngilizlere gönderdiği mektupta, Osmanlı Devleti'nin Arap coğrafyasından kovulması için İngilizlerle birlikte hareket edeceği sözünü vermiştir.⁴³ İbni Suud bu şekilde davranmasının nedeninin Osmanlı Devleti'nin, kendisine düşmanlık eden Şamar Aşireti reisi İbni Reşit'i desteklediği bahanesiyle meşrulaştırıyordu. Bu bahane birkaç ay önce de dillendirilmişti. Çölde Osmanlı karşıtı bir cephe

41 R/15/5/25. Note prepared by Arab Bureau, Irak Section. 12 January 1917.

42 *Arab Bulletin*, No. 62, September 8, 1917.

43 L/P&S/10/385.

kuramaya çalışan Yüzbaşı Shakespeare, kısa süre sonra İbni Reşit ile Suudlar arasında yaşanan bir çatışmada hayatını kaybetti. Buna karşın Suudlar ve Şerif Hüseyin başta gelmek üzere Arap kabile şeflerinin esaslı bir kısmı Osmanlı Devleti'ne karşı iş birliği yapmak üzere İngilizlerle anlaştı. Şerif Hüseyin, Sultan Mehmet Reşat tarafından yapılan Cihat çağrısına olumlu cevap vermemek için Suudların da bu çağrıya uymamasını şart koşuyordu. İbni Suud, Osmanlıların yaptığı bir savaşın Arapları ilgilendirmediğini söyleyerek çağrıyı karşılıksız bıraktı. Böylece Halife Sultan tarafından yapılan Cihat çağrısı ilk olarak Arap Yarımadası'nda herhangi bir etki gösteremedi. İsyen etmeden bir yıl önce, 1915'te Şerif Hüseyin üç kez mektup yazıp, para göndermek suretiyle ve bir kez de oğlu Abdullah'ı görevlendirerek Mekke'deki Osmanlı askerlerine karşı İbni Suud'dan yardım istemiş, isyan başladıktan sonra yine Suud'dan destek talep etmişti. İbni Suud bütün bu yazışma ve haberleşmeleri de İngilizlere göndermiştir.⁴⁴

İngilizler Orta ve Doğu Arabistan'ı kontrol eden Suudlara ek olarak aynı anda Arap Yarımadası'nın batı kıyılarıyla Hicaz'ı kontrol eden Şerif Hüseyin ile de iş birliği halindeydiler. Fakat gerek Şerif Hüseyin gerekse Suudlar yekdiğerinin İngiliz birlikçiliğinden haberdar değildi. İngilizler, Suudlar yardımıyla ilk başarılarını Basra Körfezi'nde Kurna'yı işgal ederek elde etmişlerdir. Bu hizmeti karşılığında İbni Suud, İngilizlere daha önce Afganistan idarecisi Abdurrahman ile imzalanana benzer bir anlaşma taslağı sundu. 11 maddelik taslağa göre: İngiltere; Suudları Necd, Hassa ve Katif'in bağımsız idarecileri olarak tanıyacak, idare babadan oğula geçecek, saldırıya uğraması halinde (gerek Şerif Hüseyin gerekse Osmanlı Devleti tarafından) İngiltere Suudlara yardım edecek, Suudlar İngiltere'ye imtiyazlar verecek, İngiltere'nin çıkarına olacak şekilde Suudların idaresindeki liman ve kıyılar korunacaktı. Bu şartlar dâhilinde Suudlar İngiltere'ye sadık kalacaklardı.⁴⁵

44 R/15/5/25, Note prepared by Arab Bureau, Irak Section. 12 January 1917.

45 R/15/5/25.

L/P&S/10/385.

Diplomacy and Statecraft 1902-1953

147

Dated Basrah, the 10th January (received 1st February) 1915.

From—**LIEUTENANT-COLONEL Sir P. Z. Cox, K.C.S.I., C.I.E., Political Resident in the Persian Gulf,**To—**The Secretary to the Government of India in the Foreign and Political Department.**

In continuation of my letter dated January 12th, I have the honour to enclose, for the information of the Government of India, a translation of the marginally cited letter which has since reached me from Bin Saud.

Dated January 1st, 1915.

Translation of a letter from Abdul Asis-bin-Abdur Rahman-al-Faisal "Bin Saud," to Lieutenant-Colonel Sir P. Z. Cox, K.O.I.E., C.S.I., Political Resident in the Persian Gulf, dated the 15th Safar 1333 (1st January 1915).

After compliments.—In an auspicious hour I read with the greatest pleasure your letters dated 20th Muharram (16th December 1914), 1st Safar (18th December 1914) and 4th Safar (21st December 1914) 1333. I thanked God for your safety and was glad at your success. I was glad also to read what you wrote to me with reference to your success at Kurnah and of the capture of Subhi Bey and his comrades. May you always be successful. Next you wrote of what you have promised to me as regards fair dealings and the desire to do good and justice. As regards myself, you give me the hope that in consequence of what has come about by your occupation of this country we shall have cause for greater prosperity than in the past, and that our country will become secure from the high-handedness of the Turkish Government from which we used to suffer in the past. I am thankful (for this), and there is no doubt that you are the most just among the people and more appreciative of our rights and of those of the people of respectability. I always cherish (feelings of) friendship and regards for you, and do not think of anything which would be opposed to your wishes. I am convinced that you are a true and just people. As to my affairs, I shall explain to you fully after conferring with Captain Shakespear.

Then, as regards my friend, Sayyid Talib Bey, who is like a brother to me, he has absolutely no considerations opposed to your wishes. He trusts in your justice and relies on the mercy of the honoured British Government, and he believes more than any other person in the justice of the Government and in its majesty and power. He has for a long time endeavoured to acquire your friendship and to become a dependent of your Government. He had had feelings of friendship and sincerity for long past. When God willed the declaration of war between you and the Turkish Government, the latter Government ordered him to come to me to try to bring about a reconciliation between me and Ibn Rashid, and to bring me out for Jihad. True to my expectation, he communicated to me, for appearances' sake, the message of the Turkish Government, and (at the same time) secretly advised me that it would be better to disregard both the matters (i.e., the above two requests of the Turkish Government). His reason for so advising me was the animity the Turkish Government had

R/15/5/25. İbni Suud tarafından yazılan mektup.

Çanakkale, Selanik, Libya, Mısır, Sudan, Doğu Afrika, Aden, Mezopotamya ve İran'da savaş halinde olan İngiltere; Hindistan başta olmak üzere, Müslüman sömürgelerinde çıkabilecek bir ayaklanmadan çekinmekteydi. Bu nedenle Londra, Arap Yarımadası'nda isyan çıkartarak, Osmanlı Devleti'ni meşgul etmek, Yarımada'da kontrolü sağlamak, Basra Körfezi ve Kızıldeniz'in hâkimiyetini ele geçirip Filistin'i işgal etmek istiyordu.⁴⁶ Orta Doğu Askerî İstihbarat Şefi Tuğgeneral G. F. Clayton; Lawrence ile Gertrude Bell başta olmak üzere İngiliz saha görevlileri bir isyan için gerekli hazırlıkları tamamlamışlardı. 1916 yılına kadar albay olan G. F. Clayton, İsyan'ın başladığı sene generalliğe terfi etmişti. İstihbarat ekibinin çekirdeğini Lawrence, Bell'e ek olarak, L. Buxtun, K. Cornwallis, W. A. Davenport, H. G. Garland, H. M. Goldie, A. Guillaume, D. G. Hogarth, H. F. Jacob, P. C. Joyce, G. A. Lloyd, A. F. Parker, H. J. Philby, R. Storrs, C. E. Wilson oluşturmaktaydı, 16 kişilik bu çekirdek ekip aynı zamanda Arap Bültenlerini düzenleyen kadroydu.⁴⁷

Londra, Arap Yarımadası kıyılarını kontrol edebilip, Necd bölgesindeki etkinliğini artırabilmek istiyordu. Bu amaçla kendisinden başka bir gücün Yarımada'da etkinlik kurmasını engelleyebilmek, gerektiğinde Bedevi güçlerinden yararlanabilmek, Osmanlı Devleti'ne karşı güneyde yeni bir cephe açıp, Şerif Hüseyin'in iş birliğinden vazgeçmesi halinde rezerv asi güç olarak Vahhabi Suudları elde tutabilmek için İbni Suud ile anlaşmak arzusundaydı. Ayrıca İbni Suud, Şerif Hüseyin'e karşı da önemli bir kozdu. Bugünkü Suudi Arabistan kraliyet ailesinin ataları olup Vahhabiliği resmî mezhep olarak kabul eden Suudlar, açıkça görüldüğü üzere Şerif Hüseyin isyan etmeden önce İngiltere ile anlaşmışlardı.⁴⁸

46 Al-Nafisi Abdullah, دور الشيعة في تطور العراق السياسي الحديث [The Role of Shiites in Modern Iraq's Political Development], Zat Al-Sallasel, Kuwait, 1990. s. 104-105.

47 *The Arab Bulletin*, V. I, 1916. s. xxiii-xxvii.

48 James Bar, الصحراء تشتعل: لورانس العرب وأسرار الحرب البريطانية في الجزيرة العربية [Desert Burns: Lawrence of Arabia and Secrets of the British War in the Arabian Peninsula], Dar al-Saki for Publishing and Distribution, 2018. s. 27.

İbni Reşit'in idaresindeki Cebel Şamar bölesi Osmanlı etkinlik alanında kaldığı, İbni Reşit diğer kabile şefleri gibi Osmanlı Devleti'ne ihaneti kabul etmediğinden Londra, Reşit'e karşı Suudları desteklemeye karar verdi. Fakat asıl sorun bu tarihte Suudların Şerif Hüseyin'e karşı da düşmanca bir tutum takınmalarıydı. Belirtilen nedenle İngiliz politikasının belirlenmesinde Hindistan ile Londra arasında ayrılık ortaya çıktı. Hindistan, Osmanlılara karşı Suudları ayaklandırmak isterken; Londra Kutsal Yerler nedeniyle Şerif Hüseyin tarafından çıkarılacak ayaklanmanın daha etkili olacağını düşünüyordu. Ekonomik olarak da, Suudlar aylık 5.000 sterlin ödeme karşılığında isyana hazırlarken, Şerif Hüseyin aylık 200.000 sterlin tutarında mali destek talep etmekteydi. Osmanlı Devleti I. Dünya Savaşı'na katıldıktan bir yıl sonra, 26 Aralık 1915 tarihinde İngiltere ile Suudlar arasında bir anlaşma yapıldı.⁴⁹

Suudlar, 1906 yılında iki kez İngiltere'ye iş birliği ve tabiiyet teklifinde bulunmuşlar fakat talepleri kabul edilmemişti. Son anlaşma ile Suudlar, İngilizler lehine hareket etmek kaydıyla İngiltere'ye bağlı bir Körfez emirliği olmayı kabul ettiler. Anlaşmaya göre İngiliz Hükûmeti; Suudları bulundukları Necd, El-Hassa, Katif ve Cübeyl bölgelerindeki kabileler ile bu kabilelerin denetimindeki liman ya da önemli mevkiilerin idarecisi olarak kabule edecekti. Üçüncü bir ülke, diğer bir ifadeyle Osmanlı Devleti'nin Suudlara saldırması halinde İngiltere Suudları koruyacaktı. Buna karşılık Suudlar İngiltere'nin bilgisi olmadan hiçbir devlet ya da güçle anlaşmayacaklardı.⁵⁰ Söz konusu anlaşma ve Suriye ile Basra Körfezi çevresindeki İngiliz iş birlikçisi kabile şefleri; Arap İsyanı'nın Şerif Hüseyin ve oğulları tarafından Hicaz'da çıkartılan dar kapsamlı bir ayaklanma olduğu iddialarının tarihî gerçeklere aykırılığını da açıkça ortaya koymaktadır.

İngiltere için en önemli tehdit Suudların Halifelik ile ilgili beklentileri ile Halife Sultan'a karşı tutumlarıydı. Vahhabiler ilk

49 *British Treaty with Ibn Sa'ud*, 26 December 1915.

50 *British Treaty with Ibn Sa'ud*, 26 December 1915.

dört halife haricindeki halifeleri ve diğer mezhepleri tanımamaktaydılar. II. Abdülhamid sonrasında Halifelğin Peygamber soyundan Mekke Şerif'i Hüseyin'e dönmesine razı görünüyordılar. Bu durumda her şey İngiltere'nin istediği biçimde gelişecekti. Suudlara yakın Anazeh Kabilesi de Vahhabi olup, bu kabilenin İngiltere'nin işgal etmeyi planladığı aşağı Mezopotamya'da yerleşik bulunması diğer avantajdı.⁵¹ Buna karşın Suudlar, Şerif Hüseyin'in geleceğe yönelik planları karşısındaki en büyük tehditti.

Fahrettin Paşa komutasındaki son kale Medine işgal edildikten sonra Suudlara karşı önemli başarı kazanamayıp, İngiltere'nin desteğinden kuşkulanan Şerif Hüseyin, oğlu Abdullah ile İngiltere'nin bölgedeki temsilcisi Albay Wilson'a uzlaşma mesajı gönderdi. Şerif Hüseyin adını vermeden halifelik ile Arap Yarımadası'ndaki idarenin kendisine verilmesini, Osmanlı Devleti'nin yerine kendi idaresinde bir İslam Devleti kurulmasını; Suudlar dâhil Yarımada'daki şeyhliklerin Şerif'in üst otoritesine boyun eğmesini talep ediyordu.⁵² Şerif Hüseyin sözlerine; "*bütün bunları kendim için değil Müslümanların iyiliği için istiyorum*" şeklindeki klişe propagandayı da özellikle eklemişti. Açıkça görüldüğü gibi Şerif Hüseyin 1919 yılı ortalarında halen kendisinin idaresinde bir Arap coğrafyası peşindeydi. Halifelikten ise vazgeçmemişti. Şerif'in bu hamlesine karşı İbni Suud da, ezeli düşmanı İbni Reşit'e ittifak teklif etmişti.

Londra Vahhabi Suudları kendi çıkarlarına Şerif Hüseyin taraftarlarından daha yakın buluyordu. Elbette 1914-1915 yıllarında İngiltere'nin Arap kabileleriyle ayrı ayrı yaptığı görüşmelerden kabile şeflerinin bilgisi yoktu. İngiltere, Suudlara ek olarak, 30 Nisan 1915 tarihinde Mekke'nin güneyinde, Yemen ile Mekke arasındaki bölgede hüküm süren diğer kabile şefi İdrisi ile de anlaşmıştı. Anlaşmanın 2 ve 3. maddesiyle İdrisi, Türk garnizonlarına

51 R/15/5/25.

52 Almagot Solafah, خط في الرمال بريطانيا فرنسا والصراع الذي شكل الشرق الأوسط [A line in the sand], translated book Dar al-Hikma, London, 2015. s. 4.

saldırmayı; Yemen'deki Türk birliklerini İngilizler adına bölgeden çıkarmayı, sadece Türklere karşı mücadele yürütüp diğer İngiliz iş birlikçisi şeflerle çatışmamayı yükümlenmişti.⁵³

Diplomacy and Statecraft 1902-1953

335

(P 84)

From Secretary of State to Civil Commissioner, Baghdad,

10th January 1910.

(Repealed in Vicinity.)

Your telegram No. 11601, dated 27th December, and connected correspondence, Bin Saud. His Majesty's Government have had whole question under further careful consideration in light of recent developments, and particularly of surrender of Medina, news of which has just been received. Their conclusion is that in altered circumstances nothing is to be gained for the present by further intervention in dispute between King Hussein and Bin Saud. Instructions as to ultimatum to latter are accordingly cancelled and no action need be taken on my telegrams of 13th and 24th December. Should it appear at any time that Mecca or other districts of Hejaz proper are seriously threatened by Bin Saud or his followers, whole position will have to be reconsidered. His Majesty's Government would feel bound in that event to take such steps as might be practicable to secure maintenance of *status quo*.

Londra'nın Bağdat'taki Yüksek Komiser'e tarafsız kalınması talimatı.

L/P&S/10/390.

I. Dünya Savaşı sona erip, Paris Barış Konferansı görüşmeleri başladığında İngiltere tarafından Osmanlı Devleti'ne karşı desteklenen iki kabile şefi; Şerif Hüseyin ile İbni Suud arasında artık Osmanlı Devleti'nin herhangi bir egemenliğinin kalmadığı Arap Yarımadası'nda idareyi ele geçirme mücadelesi devam ediyordu. İbni Suud, 17 Mart 1919 tarihinde Şerif Hüseyin'e yazdığı mektupta başarılı isyanı için tebrik edip, Arap ulusunun iyiliği için ortak çalışma teklifinde bulundu.⁵⁴ Şerif Hüseyin bir ay sonra, 3 Nisan'da Suud'un mektubunu cevaplayarak, kendisinden kuşulanıldığı için düşmanca davranıldığını fakat artık Suud iyi niyet gösterirse bunun karşılıksız bırakılmayacağını bildirdi.⁵⁵ Önceki sayfalarda da açıkça belirtildiği gibi Suud ile İngilizler arasında 1850'li yıllardan itibaren sıkılaşan bir dostluk ilişkisi mevcuttu. Nitekim Londra savaş bittikten kısa süre sonra Şerif'e karşı Suud'u desteklemeye karar vermiştir.

53 *British Treaty with the Idrisi Sayyid of Sabya*, 30 April 1915.

54 L/P&S/10/390, Abdul Aziz to King Hussein, 17 March 1919.

55 L/P&S/10/390, King Hussein to Abdul Aziz, 03 April 1919.

İki kabile şefi arasındaki bahar havası kısa sürecektir. Gerçekte ne İbni Suud ne de kurnaz Şerif Hüseyin birbirlerine güvenmiyorlardı. Her ikisi de diğerine karşı mücadele yürütüp tek mil Yarımada'nın kontrolünü ele geçirmek için faaliyet halindeydi. İngiltere'nin tutacağı taraf bu anlaşmazlıkta avantajı elde edecekti. İbni Suud bir taraftan Şerif Hüseyin'e zeytin dalı uzatırken diğer taraftan da İngiltere'nin desteğini kendi tarafında garantilemeye uğraşıyordu. Şerif Hüseyin'in mektubu ile birlikte büyük oğlu Ali de İbni Suud'a bir mektup yazarak, iyi dileklerini bildirdi. Şerif Hüseyin mektuplarını "Peygamber'in Harem-i Şerif'inin Hizmetkârı" şeklinde imzalıyordu. Bu göstermelik hitap İbni Suud'da herhangi bir etkide bulunmamaktaydı.

İbni Suud, Şerif ve oğlu Ali'nin mektuplarını Mayıs ayı başında İngiliz temsilcilere iletti. Mektubunda İngiliz desteğinin kendisinin tarafında olduğundan kuşkusu bulunmadığını bildirdi. Gerçekten de, isyan neticelendikten sonra İngiltere'nin Şerif Hüseyin'e ihtiyacı kalmamıştı. Şerif'in kibirli tutumu, doymak bilmeyen talepleri Londra'yı bıktırmıştı.

Mektuplaşmalar yaşanırken, Şerif Hüseyin'in oğlu Abdullah komutasındaki güçler 25 Mayıs'ta, Vahhabi Suudları kâfirlikle suçlayarak Suud bölgesi Turaba'ya saldırdı.⁵⁶ Enteresan şekilde Şerif'in saldırı güçleri arasında 4.000 Türk askeri bulunduğu şeklinde bir kayıt göze çarpar. İngiliz arşiv vesikaları bu kaydın abartılı olduğunu bildirmekle birlikte, Şerif'in saldırıda Türk askerlerini kullandığı bilgisi reddedilmemektedir.⁵⁷ Bahse konu 1919 yılı Mayıs ayında Arap Yarımadası'nda sadece hasta oldukları için teslim sonrasında Medine'de kalan Türk askerleri bulunmaktaydı. Bu askerlerin gönüllü olarak asi, iş birlikçi Şerif saflarında savaşmaları olanaksızdır. Bu durumda Şerif, Medine'de tedavi olan askerleri zorla Turaba saldırısına götürmüş olmalıdır. Erişilebilen

56 عبد الله ابن الحسين, *age.*, s. 153.

57 *Arab Bulletin*, No. 114, 30 August 1919. Note on Hurma and Taraba districts, reporting aftermath of battle.

Türkçe kaynaklardan bu bilginin teyidi mümkün değildir. Yine de söz konusu iddia ihtiyat kaydıyla değerlendirilmelidir.

Kanlı geçen çarpışmada İhvan taraftarları Suudlar tarafında savaşıyordu. Şerif Hüseyin, Suudların Turaba'da zekât toplamasının savaş nedeni olduğunu ileri sürüyordu. İddialara göre Şerif Hüseyin, Turaba'da kendisine itaati reddedip, Vahhabiliği sapkınlık olarak kabul etmeyenleri katlettiymişti. Vahhabi Suudlar, Şerif Hüseyin'in temsil ettiği Haşimiler'in can düşmanıydı. Turaba saldırısı sonrası Hüseyin'in hükümrانlığındaki Hicaz Kralığı'nı yok etmeye yemin ettiler.⁵⁸

İki kabile şefi arasındaki ateşkesi bozan Turaba baskınına İbni Suud, karşılık vererek Temmuz başında Suudlar Definah bölgesine saldırı düzenledi. İbni Suud ayrıca idaresindeki Vahhabiler'in 1919 yılında hac görevi için Hicaz'a gitmesini de yasakladı. Şerif Hüseyin, İngiltere'nin verimli Hurma bölgesini kendisine teslim etmesini isterken, Riyad'ı merkez yapan Suudlar Şerif Hüseyin ile kendileri arasında İngiliz arabuluculuğunu talep ediyordu. Hurma'da yaklaşık 4.000-5.000 arasında kişi yaşamaktaydı. Suudlar tarafından kurdurulan İhvan mensupları Şerif taraftarı kabileler arasında dolaşarak İbni Suud'un propagandasını yapıyor, Suud'a asker topluyorlardı. Şerif'in güçlerine komuta eden Abdullah bu dönemde Hicaz Krallığı Dışişleri Bakanlığı görevine devam ediyordu. Suud güçlerinin Hicaz'a doğru ilerlemesi durumunda Hicaz'ın kolaylıkla Suudlar tarafından işgal edilebileceğini İngilizlere söylemişti.

İhvan[-ı Müslimin] ([Müslüman] Kardeşler) hareketi ilk olarak 1913 yılı Mayıs ayında Vahhabi Suudlar tarafından kurulmuş, hareket Vahhabiliğin yayılmasında etkili olmuştur. Vahhabiler Şerif Hüseyin'i ve Osmanlıları "kâfir" ilan etmiştir. "Suud İhvanı" olarak adlandırılacak bu hareket, Vahhabiliğin geniş halk kitleleri tarafından kabul edilecek şekilde yeniden yorumlanmış halidir.

58 Allawi, *age.*, s. 468.

Buna karşın 1928 yılında Hasan El-Benna ile arkadaşlarının Mısır'da oluşturduğu; Suudlar tarafından kurulandan tamamen farklı olan ikinci İhvan hareketi daha sonraki on yıllarda, Türkiye dâhil hemen bütün İslam coğrafyasında, özellikle Mısır merkezli olarak laik, ulus devlet yapılanmasına karşı çıkıp, Sünni kurallara uygun Şeri hükümlere göre yönetilen skolastik bir devlet yapısı için taraftar toplamaya çalışacaktır.

İlk kurulan Suud İhvan ile ikinci kurulan İhvan arasında ne kadar benzerlik ya da zıtlık olduğu bu çalışmanın kapsamı dışındadır. Buna karşın I. Dünya Savaşı'nın sona erip, Osmanlı sonrası Orta Doğu'nun paylaşılması çalışmaları içerisinde sayıları yaklaşık 30 bine ulaşan Suud İhvan mensupları, Vahhabi Suudlar ile birlikte Sünni Şerif Hüseyin ve diğer kabile şeflerine karşı mücadele yürütmüşlerdir. Orta Doğu'da kabile asabiyeti, cahiliye âdetlerle mezhepsel çatışmaların önlenmesi için laik, ulus devlet yapılarının kurulup; modern devlet biçimlerinin oluşturulmasının engellenmesinde her iki İhvan hareketi de önemli role sahiptir.

Mısır'da kurulan Hasan el-Benna liderliğindeki İhvan aynı zamanda Orta Doğu'daki dikta idarelere; Baas Partisi etrafında kümelenen Marksist ideolojilere karşı da mücadele etmiştir. Cumhuriyet sonrasında özellikle devrimlere karşı çıkan gruplar arasında Türkiye'de de taraftar toplayabilen İhvan'ın kuruluş dönemiyle daha sonraki politikaları detaylı olarak araştırılmaya ihtiyaç duymaktadır. Mısır merkezli İhvan hareketi de bu çalışmanın kapsamını aşacak niteliktedir. Suud İhvan'ın Vahhabi Suudların iktidarı ele geçiş sürecindeki katkısı açıktır. İbni Suud, bütün "*Gerçek Müslümanların Kardeşliği*" propagandası eşliğinde İhvan hareketiyle Vahhabiliği bütün Arap Yarımadası'ndaki Bedeviler arasında yaymıştır. Vahhabiliğin yayılmasında İhvan kadar İngiliz altınları da etkili olmuştur.

I, The Akhwan, Bin Saud had much to say regarding the movement in general. The movement he maintained was directly due to God moving the hearts of his Arabs. He himself was their "Leader" and "Imam" and entirely associated himself with the Akhwans religious beliefs. "I am the Akhwan"- he kept on repeating- "Our tenets consist of two essentially"

(a) Worship of God and our country"

(b) "Brotherhood among all true Moslems"

Bin Saud said the movement had affected the Beduin in an extraordinary manner. They were filled with a ~~strong~~ strange religious zeal, and were continually begging to have teachers sent them. He was sending Ulama to teach them as fast as he could provide them. His principal method of guiding the movement and keeping it under control was "city building". He insisted on the Beduin tribes settling down, and building towns for themselves, in spots decided on by him. This was after they had satisfied him that they had the true spirit of Religion in their hearts (^{İthla kullu fari'adan} İthla qalanarid tadaiyin). The head shaikh of the tribe so settled, he ordered ^{him} to Riyadh and attached him to himself. Wherever he went these Shaikhs accompanied him, and were at his beck and call. In this way he had a fine military machine and could by passing an order to his body guard of shaikhs mobilize ~~in a few days over 300000 men~~ in a few days over 300000 men. Since the Akhwan movement started 53 new cities had been built, with numbers of inhabitants ranging from 5000 to 30000 each. Bin Saud claimed to now control the Beduin element throughout Arabia (Badiyah) with the exception of the Dhafis ~~Kribe~~ Kribe which he admitted come under Iraq.

The following are the names of the new towns built by the Akhwan in the last 4 years:-

Ibni Suud - İhvan İlişkisini gösteren İngiliz Arşiv Vesikası, 5-7 Şubat 1920.
I/P&S/10/391, Colonel Dickson's Report in his Mission. 13 February 1920.

“ Suud ilerleyişinin İngiltere tarafından durdurulmak bir yana, örtülü olarak desteklenmesi üzerine Şerif ile İngilizler arasında ciddi anlaşmazlıklar yaşanmaya başladı. Şerif Hüseyin ile İngiliz temsilci Albay Vickery arasında 1919 yılı Ekim ayında Taif’te yapılan görüşmede anlaşmazlıklar ele alındı. Görüşmede Şerif İngilizleri istifa etmekle tehdit etti ve: (1) İngiltere’nin söz verdiği şekilde kendisini Arabistan Kralı ve Halife yapmasını, (2) Suriye’nin kendi topraklarına dâhil edilmesi sözünün tutulmasını, (3) McMahon mektuplarındaki sözlerin tutulmasını, (4) Arabistan’da Suudlar hariç herkesin kendisini kral olarak görmek istediğini, (5) Kendisine yapılan ödemelerin altın olarak yapılmasını, (6) İsyan ederken İngiltere’ye çok güvendiğini, bu güvenin boşa çıkarılmamasını istedi. Şerif’in istifa tehdidi I. Dünya Savaş’ı döneminde ve I. Dünya Savaş’ı sonrası ilk yılda işe yaramıştı. İngiltere artık altın ödeme yapmak istemiyordu. Şerif aylık 60.000-80.000 sterlin tutarında altın ödeme istiyordu. İngiltere ise artık Şerif’e çok fazla ihtiyaç duymadığından 35.000 sterlini banknot olarak ödemeyi kabul etmekteydi. İstifa tehdidi ise altı boş bir restti. İngilizler Şerif’in güce tapan karakterini çok iyi biliyorlardı. Nitekim Albay Vickery Şerif’in restini görerek istifa etmesini söyledi. Bunun üzerine kurnaz Şerif geri adım attı, altın yerine İngiltere’nin önerdiği miktarda banknot ödemesini kabul etmeye razı oldu.⁵⁹ Aslında Şerif’in 1919 ya da 1920 yılında istifa etmesi İngiliz politikaları için de uygun değildi.

Londra iki kabile şefini birbirine karşı oynamaya kararlıydı. Kazanan taraf, her durumda İngiliz isteklerine boyun eğmek zorunda kalacaktı. İngilizler tarafından Şerif Hüseyin’in isteklerinden haberdar edilen İbni Suud, 1920 yılı ortalarından itibaren kendisine “Orta Arap Yarımadası’nın Sultanı” unvanı

59 FO 141/813/3551, Intelligence and Political Report by Colonel Vickery for the period 26 October-21 November 1919.

verilmesini istemeye başladı. I. Dünya Savaşı sona erinceye kadar İslam dünyasında bütün bu bölgelere hükmeden kişi Halife Sultan Osmanlı hükümdarlarıydı. İbni Suud da Şerif Hüseyin ile benzer şekilde savaş sonrasında ortaya çıkan boşluğu değerlendiren İslam dünyasının Sultanı olmayı arzuluyordu. Bir sonraki adım Halifelik talebi olacaktı. Nitekim İbni Suud, İngiliz temsilcisi Sir P. Cox tarafından kendisine yapılan “Krallık” unvanını kabul etmeyip; “*Şerif Hüseyin Osmanlı Devleti’nin bir memuruydu, İngiltere ve Fransa olarak siz savaş amaçlarını elde edebilmek için kendisine kral unvanı verdiniz. Ben ise bağımsız bir idareciyim, soy ve güç olarak Sultan olmaya çok daha layığım*” dedi.⁶⁰ Suud’un Şerif ile ilgili tespitleri doğrudu fakat kendisi de Osmanlı Devleti’ne bağlı bir idareciydi. Hatta 1914 yılı Mayıs ayında metbu bulunduğu devletle bir de sadakat anlaşması imzalamış, bu anlaşmada söz verdiği taahhütleri hiçbir şekilde tutmamıştı.

İngiltere, Şerif Hüseyin’e karşı İbni Suud’a sultan unvanı vermeye razıydı. Fakat bu durumda Şerif Hüseyin’in idaresindeki devlet benzeri varlığın Milletler Cemiyeti üyeliğiyle ilgili sorun yaşanacaktı. Londra, Hindistan sömürge idaresinin de teşvikiyle İbni Suud’un Milletler Cemiyeti’ne üye olup, Şerif Hüseyin’in temsili yetkilerini üstlenmesine karar verdi. Bu tutum, kurnaz Şerif Hüseyin’in Hicaz bölgesinde yalnız kalması, Halifelik ve Arap Krallığı hülyalarının ise 1920 yılı başları gibi erken bir dönemde hüsrarla sonuçlanması anlamına geliyordu. Londra, İbni Reşit ile sorun yaşamamak için İbni Suud’un unvanının “Necd ve Bağlı Bölgelerinin Sultanı İbni Suud” şeklinde olmasını uygun görmekteydi.⁶¹

Londra, Osmanlı gücünün çekilmesinden sonra Arap Yarımadası’ndaki kabile şeflerinin kanlı bir iktidar mücadelesine

60 FO 371/5065, Assumption of Royal status by Abdul Aziz, 10 October 1920.

61 FO 371/5065, Approval of Form of title, and replay, 30 December 1920.

gireceklerini en başından itibaren öngörmüş, isyan seçimi Şerif Hüseyin; iktidar tercihi ise Abdül Aziz İbni Suud'dan yana kullanılmıştı.⁶² İbni Suud, ilk olarak Kuveyt, Hicaz ve Suriye'yi kendi idaresine almayı arzuluyordu. Buna karşın Filistin ile ilgili görüş beyan etmekten kaçınınmaktaydı. İbni Suud, Suriye'nin Şerif Hüseyin'e bırakılmasından; İngilizlerin kendisini yeterince desteklememesinden, Şerif'e ödenen miktarda yardımın kendisine de ödenmemesinden şikâyetçiydi. Şerif'in İngiltere'den her ay 20 bin sterlin yardım aldığını öğrenmişti. Suud'un söylediğine göre; İhvan üyeleri dâhil emrinde 300 bin kişi vardı. İbni Suud, bir cihat çağrısıyla bütün Yarımada'yı Suriye dâhil iki ayda ele geçirebilecek güçte olduğunu iddia ediyordu.⁶³ Hatırlanacağı gibi Şerif Hüseyin İngiltere ile isyan pazarlıkları yaparken emrinde 250 bin kişilik bir kuvvet olduğunu ileri sürmüştü. Oysa daha sonra bunun büyük bir aldatmaca olduğu ortaya çıkmıştı. Benzer durum İbni Suud için de geçerliydi.

İbni Suud, İngiliz Albay Dickson ile 3-13 Şubat 1920 tarihleri arasında Hassa'da bir dizi görüşme gerçekleştirdi. Suud'un idaresindeki halka muamelesi Şerif Hüseyin'den daha iyi, daha insancıl değildi. Daha kötüsü, her iki kabile şefi tarafından da bütün bu zalimane idare ve muamelelerin din adına yapılması, Orta Çağ Avrupası'nda olduğu gibi sömürü ve mezalime inanç kullanılarak meşruiyet sağlanmasıydı. Albay Dickson, raporunda İbni Suud'un bölgesine yaptığı ziyaretlerde İhvan üyelerinin acımasız iyi donanımlı savaşçılar olduklarını, Suud'un adamlarına ve kendisine karşı çıkanları pazar yerlerinde astırdığını, ellerini kestirdiğini, kazağa vurdurduğunu, daha kötüsü kızgın yağa atarak işkence ettiğinin kendisine söylendiğini kaydetmiştir.⁶⁴

62 عبد الله ابن الحسين, *age.*, s. 140.

63 L/P&S/10/391, Colonel Dickson's Report in his Mission. 6 February 1920.

64 L/P&S/10/391, Colonel Dickson's Report in his Mission. 13 February 1920.

On morning 15th we started at 7. A.M. and travelling fast reached Ojair sun down. 6.30 P.M. a good 40 miles very tired, most of journey was done at jog-trot which on Dromedaries is none the comfortable. Incidentally one of the Escort Marzuk by name was the chief executioner in Hassa. He told me Ibn Jiluvi had fixed Thursdays for executions. These were done in public in the Market place and the body left till night-fall. He himself had denapitated 22 men and had out off the hands of scores. The latter process he grimly said did not hurt but what did make men cry out was putting the severed stump into boiling fat. Marzuk had believed that fact that executions had become rare these days, owing to the fear with which Ibn Jiluvi was held. One interesting story he told me typical of Bin Jiluvi's methods. A man came and reported to Bin Jiluvi that he had seen a bag of coffee lying on high road between Riadh and Hassa but within the latter's borders, Bin Jiluvi thereupon asked him how he knew it was coffee, the wretched man, said "I kicked the bag and so knew it to be coffee"; Well then said Ibn Jiluvi "Dont be curious in future and kick any more bags in the Imams high way, off with his right big toe". Marzuk did the needful.

İbni Suud'un muhaliflerine reva gördüğü işkence. *L/P+S/10/391*,
Colonel Dickson's Report in his Mission. 13 February 1920.

Son görüşmeden bir önceki 13 Şubat görüşmesinde İbni Suud İngiliz Albay'a;

Niçin siz İngilizler durumu anlamıyorsunuz? Şerif'in bir hain; bütün Müslümanlar tarafından nefret edilen, iğrenilen bir kişi olduğunu bilmiyor musunuz? Kırılmış bir sütunu destekliyorsunuz. Nitekim ben [Arap Yarımadası'nda] her yerde sevilen bir kişiyim. Hicaz ve Suriye hak olarak benimdir. Bu bölgelerdeki insanlar bana gelerek kendilerini idare etmemi istediler. Bu gücü elimde tuttuğum sürece Şerif'in günleri sayılıdır. Sadece

Taif'e gitsem kendisi öldürülecektir. Hiçbir zaman Mekke'nin kendisine ciddi bir saldırı yapmadım. Kutsal şehre böyle bir saygısızlık yapmama gerek yok. Zira bütün Mekke şu anda benim arkamdadır [beni desteklemektedir], dedi.⁶⁵

İbni Suud'un Şerif Hüseyin ile ilgili arşiv vesikasında yer alan; "*Müslümanlar tarafından nefret edilen, öğrenilen bir kişidir*" ve "*zira bütün Mekke şu anda benim arkamdadır [beni desteklemektedir]*" şeklindeki sözlerinin altı Dışişleri Bakanlığı'nda kalın kalemle çizilmiştir. İbni Suud, İngilizlerin Şerif Hüseyin'i Türklerle karşı isyan etmesi için desteklediklerini biliyordu. Bu nedenle İngilizlere sadakat sözü verip, artık bu desteğin sona ermesini ya da Şerif'e saldırıp Haşimileri Hicaz'dan kovmak için işine karışılmamasını talep ediyordu. Hicaz, Mısır, Suriye, Irak ve hatta Hindistan'a kadar yayılan bölgede büyük oranda Vahhabi tüccarlar delaletiyle geniş bir istihbarat ağı kurmuş olan İbni Suud, 1920 yılı gibi erken bir tarihte, bütün Arap Yarımadası'nın kontrolünü ele geçirmeye kararlıydı.⁶⁶

Şerif Hüseyin'in en büyük rakibi ve kâbusu olan İbni Suud'un Vahhabi görüşü etrafında mezhepçi kimlikle örgütlediği savaşçı ordusuna güveni tamdı. İngiltere'nin desteğini değil onayını almaya çalışıyordu. Londra her ne kadar İbni Suud'u desteklese de; kendisi için her açıdan hayati önemdeki Yarımada'nın bütün idaresini bir kabile şefinin yönetimine vermek istemiyordu. Nitekim, kabile şefleri arasındaki kanlı çatışmalar ile anlaşmazlıklar savaş sonrası İngiliz sömürge politikalarının uygulanması için daha elverişli bir ortam yaratmaktaydı.

65 L/P&S/10/391, Colonel Dickson's Report in his Mission. 13 February 1920.

66 L/P&S/10/391, Colonel Dickson's Report in his Mission. 13 February 1920.

FEBRUARY 13th.

Preparation pre departure. Have given many presents to Bin Saud's men, and to those of Bin Jiluvi. I am leaving tomorrow. In private Majlis Bin Saud said to me "Why won't you English understand the situation. Why won't you realise facts? Don't you know that Shareef is an absolute traitor? and is also loathed by all moslems. You are supporting a broken pillar. On contrary I am desired everywhere. Hajes and Syria are mine for the asking. The inhabitants of these places have begged me come and rule over them. As sure as I hold this stick (he suited action to the word) so sure do I know the Shareef's days are numbered. I have only to go to Taif and he would be murdered. I would never actually attack Mecca itself, there would be no need to commit such a sacrilege. All Mecca is behind me already.

İbni Suud'un Şerif Hüseyin ile ilgili sözleri. *L/P&S/10/391*, Colonel Dickson's Report in his Mission. 13 February 1920.

Londra, 1920 yılı Şubat ayında Arap Yarımadası'ndaki iki iş birlikçisi; Şerif Hüseyin ile İbni Suud arasındaki anlaşmazlığı kendi çıkarlarını koruyabilecek denge diplomasisiyle çözebilmek için Aden'deki bir İngiliz savaş gemisinde iki kabile şefini bir araya getirerek uzlaştırmaya karar verdi. Şeflerin hiçbir diğerrinin bölgesinde görüşmeyi kabul etmediğinden, buluşma yeri olarak Aden'deki İngiliz savaş gemisi uygun görülmüştü. Görüşme 1920 yılı Mayıs ayında yapılacaktı. İki taraf da, başkentlerine dönüşüne kadar yekdiğerine karşı hiçbir eylemde bulunmayacaktı. Şerif Hüseyin, Vahhabilerin hac ziyaretine izin verecek, Aden görüşmesine gelmeyi ya da statükoyu korumayı reddeden tarafa yapılan İngiliz yardımı kesilecekti.⁶⁷

67 *FO 371/5062*, Earl Curzon, Foreign Secretary to Field Marshal Viscount Allenby, Cairo, 4 May 1920.

İngilizlerin para yardımını kesme tehdidi etkili oldu. İki kabile şefi İngiltere'nin arabuluculuğunda buluşmayı kabul etti. Para yardımının kesilmesi durumunda İbni Suud Şerif Hüseyin'den daha az zarar görecekti. Nitekim, İbni Suud'un Fransızlar ve Bolşevikler ile temas halinde olduğundan kuşkulanılıyordu. Sahadaki İngiliz ajanları da İbni Suud'un çok geçmeden Arap Yarımadası'nın bütününe idaresine alacağını rapor etmekteydi.⁶⁸ Söz konusu raporlar Londra'nın tercihinin İbni Suud'dan yana şekillenmesinde etkili olmuştur. Buna karşın Şerif'in I. Dünya Savaşı esnasında İtilaf Devletleri'nin galip gelmesine yaptığı katkıyla McMahon tarafından verilen taahhütler İngiliz Hükûmeti'nin bir müddet daha Şerif'in varlığının devamına tahammül etmesini sağlayacaktır.⁶⁹

Birbirini sapkınlıkla suçlayan iki tarafın, sınır sorunlarıyla Yarımada'da egemenlik talepleri uzlaşının olası güçlükleri arasındaydı. İbni Suud görüşmenin Mekke'de yapılmasını teklif etti. Öneri Şerif Hüseyin tarafından kabul edildi. Tartışmalar esnasında Lawrence'ın *Daily Express* gazetesinde dikkat çekici bir köşe yazısı yayınlandı. Lawrence, Londra'daki kafa karışıklığından, Savaş Bakanlığı, Dışişleri Bakanlığı ve Hindistan Müstemleke İdaresi arasındaki anlaşmazlıktan şikâyet ederek, “*Türklerin ayrılmasından sonra Mekke'nin Vahhabi yayılcılığına karşı savunmasız kaldığını, Şerif Hüseyin'in Allenby tarafında savaşarak Filistin'in işgaline çok büyük bir katkı sağladığını, İngiltere'nin Arap Yarımadası'ndaki anlaşmazlık ve yeni bir dini anlayış doğmasına ebelik yapmaktan vazgeçip Şerif'i desteklemesi gerektiğini*” söylüyordu. Lawrence ayrıca Suriye'yi idareye çalışan Faysal'a tank ile zırhlı otomobil verilerek Hicaz'ın savunulabileceğini ileri sürmekteydi. Fakat bunun için geç kalınmıştı.⁷⁰

68 FO 371/5062, Note by Mr Philby entitled Nejd-Hijaz Dispute, 23 March 1920.

69 *Daily Express*, “Our Subsidised War in Arabia”, 27 May 1920.

70 Colonel T. E. Lawrence, “Secrets of War on Mecca” *Daily Express*, 28 May 1920.

Şerif ile ilgili karar çoktan verilmiş, İngiltere'nin her isteğini en başından itibaren itirazsız yerine getiren İbni Suud yeni müttefik olarak seçilmişti. Bu nedenle Lawrence'ın çıkışı da Londra'nın kararının değiştirilmesine yetmedi. Temmuz ayı sonrasında İdrisi ile Suud birlikte hareket ederek, İngiltere'nin arabuluculuğu olmadan Şerif Hüseyin ile görüşmeyeceklerini, Şerif'e kesinlikle güvenmediklerini Londra'ya bildirdiler. Taraflar arasındaki güvensizlik nedeniyle görüşme yeri olarak Hurma, Kahire, Bağdat gibi alternatifler olanaksızdı. Görüşmenin Londra ya da Bombay'da yapılmasına karar verildi. Şerif Hüseyin zaten Londra'ya davet edilmişti, Şerif ile benzer şekilde İngiliz maddi, askerî desteğine bağımlı olan İbni Suud'un da böyle bir daveti reddetmesi olanaksızdı. Her iki kabile şefinin kabul etmesine, İbni Suud'un Mekke'ye gelip Şerif ile görüşmeyi teklif etmesine rağmen iki kabile şefi arasında planlanan görüşme yapılamamıştır. Mutlak gücü ele geçirmek isteyen iki şef arasındaki sorunları çözme ihtimali bulunmayan fakat kanlı çatışmaları engelleme olasılığı olan görüşmenin neden yapılamadığı hakkında İngiliz arşiv vesikalarında net bilgi yoktur. Buna karşın, birbirini tekfir edip sapkınlıkla suçlayan, yekdiğerinin her adımından kuşku duyan, can düşman iki kabile şefinin böyle bir görüşmeyle uzlaşması olanaksızdı. Daha sonraki gelişmeler mevcut keyfiyeti teyit edecektir.

Şerif Hüseyin sadece İbni Suud ile değil Londra ile de derinleşip kronikleşen sorunlar yaşamaya başlamıştı. Hac gelirlerini artırmak için hacıların Ebu-Sa'd Adası'nda karantina altında tutulmalarını istiyordu. Elbette bu hizmet karşılığında hacılar ekstra ödeme yapmak zorunda kalıyordu. Ada'daki karantina işlemleri ve konaklama olanakları oldukça kötü durumdaydı.⁷¹ İngiltere ise Hindistan başta olmak üzere sömürgelerindeki Müslüman hacıların Hicaz'dan memnuniyetle ayrılıp memleketlerine döndüklerinde İngiliz lehtarları propaganda yapmalarına önem

71 Baker, *age.*, s. 175.

vermekteydi. İngiltere ayrıca bölgedeki gücünü gösterebilmek için Cidde limanına gelen hacı gemilerinin İngiliz doktorlar tarafından kontrol edilmesinde ısrarcıydı. Şerif Hüseyin, kendisini Suudlar karşısında desteklemeyen İngiltere'ye kızgındı bu nedenle söz konusu talepleri reddetti. Hatta Mekke'ye gönderilen Hint Müslümanı İngiliz temsilcisi Yüzbaşı Nasiruddin Ahmed'i azarlayıp, İngiliz isteklerini kaba bir şekilde reddedecek kadar ileri gitti.⁷² Londra, Şerif'in bu tavrı üzerine Suudlara biraz daha yaklaştı.

Yarımada'da bahse konu şeffler savaşı yaşanırken, Paris'te dünya tarihinin en gaddar; bir o kadar da vahşi bir anlayışla yerküreyi paylaşım pazarlıkları devam ediyordu. Sömürgeler ile sömürgeciliğin yeni adı olan manda idarelerine İngiltere, Fransa ve İtalya'nın baş aktörler uzlaşısı olan San Remo Konferansı'nda karar verildi. Şerif Hüseyin, Arap Yarımadası'nı sömürgelere bölme anlaşması olan San Remo Konferansı'ndan (18-26 Nisan 1920) birkaç ay sonra; 3 Temmuz'da Londra'ya altı maddelik bir mesaj gönderip özetle; Paris Barış Konferansı'nın Arap Yarımadası'nı parçalamaması ricasında bulunarak; Hicaz Krallığı tek başına ayakta kalamayacağından Mezopotamya, El-Cezire (Irak), Suriye ile Filistin'in kendi idaresine verilmesini yalvaran bir dille rica etti. Mesajda McMahon ile yapılan mektuplaşmalarla, Kahire'nin isyan öncesinde verdiği taahhütlere de vurgu yapıldı.⁷³

Londra ise, Şerif Hüseyin İngiliz taleplerine uygun davranıp, Vahhabi Suudların hac yapmasına izin vermeyi kabul edinceye kadar Şerif'e ödenen tahsisatı kıstırmıştı. Şerif Hüseyin, Vahhabi Suudların silahlı ve kalabalık gruplar halinde kendi idaresindeki bölgelere gelmelerini istemiyordu. İngilizlere göre bunun asıl nedeni; Şerif Hüseyin'in kendi idaresindeki cep krallığında bile sevilmeyen bir şahsiyet olmasından kaynaklanıyordu.

72 FO 882/22, Report by Captain Nasiruddin Ahmad on his visit to Mecca, 24 June 1920.

73 FO 371/5065, Lord Allenby to Lord Curzon, 3 July 1920.

Şerif Hüseyin ve Bin Suud, *Daily Express*,
 “Our Subsidised War in Arabia”, 27 May 1920.

Arap Yarımadası’ndaki anlaşmazlıklar sürerken, 10 Ağustos 1920 tarihinde Osmanlı Devleti’nin ve Türk varlığının idam fermanı olan Sevr Belgesi imzalandı.⁷⁴ Şerif Hüseyin idaresindeki Hicaz Krallığı da Sevr’e İtilaf Devletleri yanında taraftı. Şerif Hüseyin, Suudlara karşı İngiliz desteğini alabilip; Filistin dâhil Arap Yarımadası’nı 3 Temmuz’da yazdığı mektup doğrultusunda elinde tutabilmek için pazarlık yapmak istiyordu. İngiltere ise, savaş sonrasında sömürge idarelerini şekillendirip, bir an önce savaşın ekonomik kazançlarını elde etmek arzusundaydı. Bunun için 1919 yılı Haziran ayında imzalanan Versay Barış Antlaşması

74 Devletlerarası ilişkilerde anlaşmalar üç temel kategoride ele alınır: (1) Treaty/ Antlaşma: bağlayıcı hükümler içerip, ulusal parlamentolar tarafından onaylanan metinlere verilen addır (2) Agreement/Anlaşma: Süreli bağlayıcı hükümler içerip, ulusal parlamentolarda onaya ihtiyaç duymayan metinlerdir (3) Convention/Sözleşme: süresi ve sınırı dar, yine ulusal parlamentolarda onaylanması amil kural olmayan metinlerdir. Sevr, Yunanistan haricindeki hiçbir ülkenin ulusal parlamentosu tarafından onaylanmamış, Devletler Hukuku’nun *erga omnes* kuralları doğrultusunda bir anlaşmanın yürürlük için taşınması gereken şartları haiz olmamıştır. Bu nedenle Sevr metninin “antlaşma” ya da “anlaşma” değil “belge” şeklinde isimlendirilmesi daha uygundur.

sonrasında Sevr Belgesi'nin de bir an önce imzalanıp onaylanması elzemdi. Beklenmedik şekilde Paris'teki Hicaz temsilcileri, Suriye'nin Fransa'ya bırakılmasını protesto etmek için Sevr Belgesi'ne imza atmayı reddetti.

Sevr'in imzalanmaması İngiliz planlarına umulandan daha etkili bir darbe anlamına geliyordu. Nitekim Londra Kahire Müstemleke İdaresi'ne acil bir mesaj göndererek; Şerif Hüseyin'in Anlaşma'nın imzası için Paris'teki heyete talimat vermesini istedi. Aksi takdirde Şerif'e yapılacak olan 30.000 sterlin tutarındaki hibe ek yardım gönderilmeyecekti. Londra ayrıca Şerif'in Versay Barış Antlaşması'nı onaylamasını iki kabile şefi Vahhabi Suud ve İdrisi ile İngiltere arasındaki ittifak ilişkisini kabul etmesini, İngiliz vatandaşlarına yeni kapitüler haklar tanınmasını, Hicaz'da İngiliz karşıtı entrikalara izin verilmemesini, Cidde'de bir konsolosluk ile Mekke'de Müslüman bir temsilci bulundurulmasına izin verilmesini, Arap Yarımadası'nın paylaşılmasının kabul edilmesini istiyordu.⁷⁵

Londra, Vahhabi Suud ile Şerif Hüseyin'e eşit olarak yıllık ortalama 100.000 sterlin yardım yapmaktaydı. Keyfiyet Şerif Hüseyin'e, ödemelerin İngiliz istekleri yerine getirildiği süreç devam edeceği şeklinde bildirildi. İngiltere ayrıca, Anlaşma'nın yürürlüğe girmemesi halinde bundan Hicaz Krallığı'nın da etkileneceği tehdidinde bulundu.⁷⁶ Tehdit, Sevr'in imzası için İngiltere'nin Şerif Hüseyin'e şantaj yapması, havuç sopa politikasıyla mali yardımları bir tür rüşvet olarak kullanması anlamına geliyordu. Bu nedenle Londra, Şerif Hüseyin ile yapılan pazarlığın duyulmasını istemiyordu. Hüseyin ise Sevr'i Londra'yı isteklerine razı edebilmek için bir koz olarak kullanmaya çalışmaktaydı. Anadolu'nun işgali ya da Osmanlı Devleti'nin parçalara ayrılması Şerif'in umurunda değildi. Kendisi bizzat düşman safında iş

75 FO 686/44, Telegram from British Agent, Jeddah to Lord Curzon, London. 26 February 1921.

76 FO 371/5065, Foreign Secretary to Arab Bureau, Cairo, 15 August 1920.

birliği yaparak bu sonuca hatırı sayılır bir katkıda bulunmuştu. Yazışmalarda bu yönde bir ima ya da sözle karşılaşılmaz. Buna karşın Şerif Hüseyin, Versay'ı onayladığında prensip olarak İngiltere, Fransa ile İtalya'nın manda idarelerini de onaylamış olacaktı. Sevr'in imzalanıp onaylanması halindeyse manda idarelerinin paylaşımı ve Suriye'deki Fransız manda idaresini otomatikman kabul etmiş olacaktı.

Versay ve Sevr sonrasında İngiliz maliyesi kabile şeflerine yapılan ödemelerden kurtulmak arzusundadır. Başbakan Churchill, 1921 yılından itibaren Suud'a ve Hüseyin'e yapılan ödemelerin eşit olarak her iki şefe de ayrı ayrı toplam 80.000 sterline indirilmesine, Faysal ve Abdullah'a da kişi başı 5.000'er sterlin gönderilmesi talimatını vermiştir.

Lawrence'ın arabuluculuğunda Sevr Belgesi Hicaz Heyeti tarafından da imzalandı. Şerif müzakereler esnasında Lawrence'den Arap Yarımadası'ndaki sınırların Türk yönetimi döneminde olduğu şekle döndürülmesini, Yarımada'daki kadılar ile müftülerin kendisi tarafından atanmasını, kendisinin bütün Yarımada'nın en üst yöneticisi olmasını istemiş, bu talepler kabul edilmeyince hançer ile kendisini öldüreceğini söylemiştir. Bunun üzerine Lawrence, Albay Wickery gibi Şerif'in restini görerek *"istediğini yapabilirsin halefinle müzakereye devam edeceğiz"* cevabını vermiştir.⁷⁷ Şerif Hüseyin benzer istekleri 1921 yılı ortalarından itibaren İngiltere'nin bir dostluk antlaşması imzalama teklifine karşı da ön şart olarak gündeme getirecektir.

Sevr'in imzalanması sonrasında Hicaz Krallığı resmen Milletler Cemiyeti'nin bir üyesi oldu. Son kazanımlarla şımaran Şerif Hüseyin çok mutluydu. Oysa bundan sonra kendisini bir önceki bir sonrakinden fazla güçlük getirecek zor günler beklemektedir. Vahhabi tehlikesi Mekke sınırlarına kadar yaklaşmıştı. Şerif Hüseyin ısrarla İngiltere'den İbni Suud'a karşı kendisini

77 FO 686/44, Foreign Office minute concerning payment of subsidies to King Hussein, 3 September 1921.

desteklemesini istiyordu. Bu talebi karşılık görmeyince, Londra'nın desteği için türlü ricalar ve sadakat yeminleriyle sahadaki İngiliz temsilcilerine yalvarmaya başladı. Şerif ve oğlu Faysal İbni Suud'a karşı üstünlük sağlayabilmek için İngiltere'den gemi ile uçak filosu da istemekteydiler. Askerî üstünlüğünün Şerif'in eline geçmesini sağlayacak böyle bir teslimata Londra'nın göz yumması beklenemezdi. Talep Londra ziyareti esnasında bizzat Faysal tarafından Dışişleri Bakanı Lord Curzon'a iletili.⁷⁸

Londra, Şerif'in gerek askerî gerekse mali açıdan zor durumda kalıp ricalarda bulunmasından mutluysa da Milletler Cemiyeti üyesi olmasına rağmen Şerif Hüseyin halen İngilizlere karşı bir koz olarak kullanmak, Suriye'nin Fransızlara bırakılmasını protesto etmek amacıyla Versay Barış Antlaşması'nı onaylamamıştı. Ortaya tuhaf bir durum çıkmıştı. Şerif'in Hicaz Krallığı kendi kaderini de işgalcilerin eline verecek Sevr'in imzacıları arasında yer almıştı. Sevr'i onaylayan Şerif kendisiyle ilgisi olmayan Versay'ı onaylamayı reddediyordu. Londra, Şerif'in Sevr'den sonra bir an önce Barış Konferansı'nda uzlaşılacak antlaşmaları onaylamasını istiyordu. Bu talebe Şerif'in verdiği cevap dikkat çekicidir; *"İngiltere isyan için ihtiyaç duyduğunda beni kullandı şimdi beni terk ediyor, [Türklerle karşı] isyan ederek; bela, Müslüman halkların hoşnutsuzluğu ve Suriye hakkında Arapların kızgınlığı dışında hiçbir şey kazanmadım"*.⁷⁹ Görüldüğü gibi Kurnaz Şerif, büyük oyunun küçük taşeronu olduğunu anlamaya başlamıştır. Fakat, kendisini destekleyebilecek yegane gücün yenilgisine yaptığı yardımın bedelinin ne kadar ağır olabileceğini henüz öngöremiyordu. Ödeme için çok beklemesi gerekmektedir.

İngiltere, Arap Yarımadası'ndaki kabile şeflerini Sevr'in imzası sonrasında da barıştırmayı başaramayınca, Filistin işgal ordularına komuta eden General Edmund Allenby'yi iki kabile

78 FO 371/6237, Record of Conversation between Emir Faysal bin Hussein and Lord Curzon, London to Under-Secretary of State, 13 January 1921.

79 FO 686/44, Note for Sadiq Pasha Al-Yahya, undated.

şefini buluşturmayı bir kez daha denemek üzere Şerif Hüseyin ile görüşmek için Cidde'ye gönderdi. Allenby, Şerif görüşmesi 1921 yılı Ocak ayı başında gerçekleşti. Görüşmede Şerif, İbni Suud ile Cidde'de görüşmeyi kabul etti. Şerif ile İngilizler arasında bu temaslar yaşanırken İbni Suud, Vahhabiliği, İhvan adı altına gizleyerek etkisini Yarımada'nın büyük bir kısmına yaymayı başarmıştı. İngiliz istihbaratı, Suud'un Vahhabilik etrafında gerçekleştirdiği geniş yayılımın kendisini Yarımada'ya hâkim konuma getirdiğini tespit etmişti. Suudlar, sistemli bir şekilde Şerif'in kontrolündeki Hicaz bölgesinin etrafını kuşatıyordu. Şerif'in 1921 yılı başında İbni Suud'a karşı hiçbir başarı şansının kalmadığı dönemin İngiliz istihbarat raporlarında da açıkça görülmektedir.⁸⁰

İbni Suud, Şerif Hüseyin ile Arap Yarımadası'nda görüşerek, Arap kabilelerinin gözünde Hüseyin'in ayağına gitmiş imajı vermek, Hüseyin'e yakın olduğunu düşündüğü Kahire Müstemleke İdaresi'nin yetki alanına yakın bir yerde bir araya gelmek ve topraklarından çok fazla uzaklaşmak istemiyordu. Bu nedenle 1921 yılı Mart ayı başında, görüşmenin ancak (1) Şerif Hüseyin'in görüşmeye kesinlikle şahsen gelmesi (2) Hüseyin Cidde'den ayrıldıktan sonra kendisinin de Riyad'dan ayrılması (3) iç sorunlarını halledebilmek için kendisine bir ay süre verilmesi şartıyla görüşmenin Aden, Cidde ya da Kahire'de değil; Bombay veya Bağdat'ta yapılabileceğini bildirdi. Bunun üzerine Londra görüşmenin bir İngiliz savaş gemisinde yapılmasının uygun olacağına karar verdi. İbni Suud bu teklifi de kabul etmedi.⁸¹

Tartışmalar arasında Malta Adası da görüşme yeri olarak gündeme geldi fakat bu öneri de rağbet görmedi. Bu esnada Şerif Hüseyin ile oğulları arasında da anlaşmazlıklar gün yüzüne çıkmaya başladı. İsyân hareketinin babasından sonra en başından itibaren en faal elebaşı olan Abdullah, İngiliz temsilcilere

80 L/P&S/10/936, Relations between King Hussein and Ibn Saud, 1921.

81 L/P&S/10/936, Relations between King Hussein and Ibn Saud, 1921.

Turaba'daki çatışmaların sorumluluğunun babasında olduğu şikâyetinde bulundu. Abdullah babası ile görüşmeden önce İbni Suud ile kendisinin görüşmesinin daha uygun olacağını; bu sayede sorunların kolaylıkla çözülebileceğini ileri sürüyordu.⁸²

Açıkça görüldüğü gibi Abdullah, babasının haberi olmadan İngilizlerin Yarımada'daki sorunlarını çözmek için girişimde bulunup kendisi için bir mevki kapmak amacıyla çalışmaya başlamıştı. Nitekim Hicaz'daki İngiliz temsilcileri, Abdullah'ın İngiliz çıkarlarına sadık olduğunu rapor etmekteydiler. Abdullah, ağabeyi Ali'yi "korkak" olarak nitelemekte, babasının ani ölümü halinde tahtın kendisine kalması için İngilizlerle iş birliği geliştirmekteydi. Hicaz mümkün değilse Irak Krallığının kendisine verilmesi karşılığında İngilizlere hizmet etmeye hazırdı.⁸³ Faysal ise diğer kardeşlerine karşı babasının yerini almak için faaliyet halindeydi. Şerif Hüseyin arkasından çevrilen bu entrikaları duyunca oldukça kızacak buna karşın etkili tedbirler almakta aciz kalacaktır.

Nisan ayı başında İbni Suud Cidde açıklarında bir İngiliz savaş gemisinde Şerif Hüseyin ile görüşmeyi kabul etti. Fakat bu sefer de Filistin Müstemleke İdaresi'ni kontrol eden Allenby görüşmenin Londra'da yapılmasının daha uygun olacağını bildirdi. İngiltere, 1919-1921 yılları arasındaki dönemde Şerif Hüseyin'in Mekke, Medine, Taif ve Cidde çevresiyle sınırlı Hicaz Bölgesi'ndeki cep krallığını Müslüman sömürgelerindeki prestijinin korunabilmesi; Hindistan'daki Kongre hareketinin Müslüman Lig (Birlik) vasıtasıyla dengelenebilip, Yarımada'daki çıkarlarının muhafaza edilebilmesi için sürdürmeye kararlıydı. Buna karşın 1921 yılı ortalarına gelindiğinde İbni Suud tarafından örgütlenip Suudi İhvan delaletiyle yayılan Vahhabilik akımı Hicaz'ın içine kadar girebilmişti. Şerif Hüseyin'in cep krallığının korunabilmesinin yegâne yolu, İbni Suud'un Şerif ile anlaşıp, bu krallığın varlığına

82 *L/P&S/10/936*, Relations between King Hussein and Ibn Saud, 1921.

83 *FO 371/5061*; *FO 882/22*, Colonel Vickery's report on visit to King Hussein, 21 March 1920.

izin vermesiydi. İki kabile şefi arasında bir görüşme yapılmasına bu nedenle büyük önem veriliyordu.

İngiltere'nin iki kabile şefini uzlaştırmaya çalıştığı esnada İbni Suud, Yarımada'da büyük bir güce kavuşmuş, Basra'daki Şii aşiretlerin bir kısmının desteğini zor kullanmak suretiyle elde edebilmişti. Arap halklar, Şerif Hüseyin'in güvenilmez, ihtiraslı, bencil, iş birlikçi karakterini biraz da İbni Suud'un etkin propaganda çalışmalarıyla öğrenmeye başlamışlardı. Nitekim Şerif Hüseyin savaş sonrasında da kendi iktidarını koruyabilmek için İngilizlerle iş birliği yapmaktan çekinmemiş, İngiliz korumasını elde edebilmek için türlü entrikalar çevirmişti.⁸⁴ Cemal Paşa'nın dört yıl önce yapamadığını İbni Suud başarmış, Şerif ve oğullarının gerçek yüzünü ortaya çıkartmıştı. Aslında İbni Suud Şerif'ten daha sıkı bağlarla İngiliz iş birlikçiliği yapmaktaydı fakat aktif propaganda görevlileri delaletiyle bu realiteyi halktan gizleyebiliyordu.

Savaş sonrasında kendisini nasıl bir kaderin beklediğini bilemeyen Yarımada'da Şerif Hüseyin'e karşı her gün biraz daha artan kızgınlık, hatta tiksinti mevcuttu. Hac görevlerindeki aksaklık diğer önemli sorundu. Gücünün farkında olan İbni Suud Şerif Hüseyin'e tahammül etmeye niyetli değildir. İlk fırsatta Hicaz, Kutsal Şehirler dâhil işgal edilecekti. 1921 yılı Nisan ayı sonunda durum değerlendirmesi yapan Londra, iki kabile şefini buluşturmaktan vazgeçti. Bir yıl önce Londra, Şerif ve Suud başta olmak üzere kabile şeflerine yaptığı destek ödemelerinde kesintiye gitmeye karar vermişti. İbni Suud'un Fransızlar tarafından ayartılamaması için Suud'a yapılan ödemelerin devam ettirilmesi zorunluluktan. Anlaşmazlık bu politikanın uygulanmasını kolaylaştırmaktaydı.⁸⁵ Zaten birbirine hiçbir şekilde güvenmeyen iki şefin de buluşup, ortak çözümde uzlaşması olanaksızdı.

84 FO 371/8939, Translation of announcement by the Executive Committee of the Arabia Conference at Mecca reporting resolutions and plans, 10 October 1923.

85 FO 371/5065, Minutes of meeting of Foreign Office, India Office and Treasury officials, 17 April 1920.

Her iki kabile şefinin de konuşabildiği yegâne dil birbirine güçle üstün gelmekti.

Her geçen yıl biraz daha azaltılan İngiliz ödemeleri şefler için önemli bir sorundur. Şerif Hüseyin'e yapılan ödemeler, Osmanlı Devleti'ne karşı ayaklanması içindi. Şerif Hüseyin'in kıskırttığı Araplar, Hicaz, Suriye ve Filistin'de Osmanlı ordularına karşı İngilizlerle birlikte savaşmışlar, bu bölgelerin işgalini sağlamışlardı. İbni Suud'a ise, Orta Arabistan ile Basra Körfezi havalisindeki İngiliz çıkarlarının korunup, Körfez kıyısındaki Türk varlığının sona erdirilmesi için mali destek sağlanmıştı. Her iki kabile şefi de Londra'ya karşı görevlerini hakkıyla yerine getirmişti. Bu nedenle artık ödemelerinin sonlandırılmasında sakınca yoktu. Fakat, şeflerin Londra'ya sadakati altınla bağlı olduğu için kesin-tinin kademeli olarak yapılması gerekiyordu. Ayrıca, Hicaz bölgesindeki Bedeviler kendilerine ödeme yapılmaması durumunda hac kervanlarına saldırıyorlardı. Osmanlı Devleti, hac yollarının güvenliği için Yarımada'da çok sayıda asker bulunduruyor, Bedevilere de çeşitli adlar altında para dağıtıyordu. İngiltere'nin Yarımada'da sürekli asker bulundurması olanaksız olduğu için ödemenin devamı tek çıkar yoldu.

Şerif Hüseyin, Londra'nın baskısıyla 1921 yılında Suudların küçük kabileler halinde hac ziyaretinde bulunmalarına izin verdi. Vahhabi hacılar, Temmuz'da Mekke'ye ulaştılar. Toplam 1.800 hacı adayı Hicaz'a gelmişti, 100 kişi silahlıydı, hacılar Vahhabi bayrağı eşliğinde yürüyorlardı. Hacıların beraberinde Şerif Hüseyin'e gönderilmiş iki deve yükü hediye ile mektuplar vardı. Suudların hac ziyaretinden korkan Şerif Hüseyin, Medine, Taif ve civardaki askerî birlikleri Mekke'de topladı.⁸⁶ İbni Suud izne rağmen, hac göreviyle ilgili sınırlamaları işgal için bir bahane olarak kullanmaya karar vermiştir.

Hac izni sonrasında İbni Suud, 1921 yılı Aralık ayında topraklarını kuzeye doğru genişleterek, İbni Reşit'in bölgesini işgal etti.

86 FO 371/7718, Extracts from the Jeddah Report for 11-20 May 1921.

Böylece Şerif idaresindeki Hicaz Krallığı'nın etrafı kuzeyden de sarıldı. İbni Suud, 16 Eylül'de bir beyanname yayınlamış, işgalinin psikolojik alt yapısını hazırlamıştı. Beyannamede; Şerif Hüseyin'in "atalarından farklı güvenilir bir karakter taşıyıp, Müslümanlara ve Gayrimüslimlere karşı tiksinti verici tutum takındığı, Necd'e karşı düşmanlık yaptığı, hac vazifesine engel olduğu" kaydediliyordu. İbni Suud, Mekke'yi artık istediği herhangi bir anda işgal edebilirdi.⁸⁷

İbni Suud'un Hicaz içlerine doğru ilerlediği esnada Şerif Hüseyin ile Londra arasında uzun süredir müzakere edilen Dostluk Antlaşması İngiltere'nin istediği şartlarda 8 Aralık 1921 tarihinde imzalandı. Antlaşma 21 maddeden oluşmaktaydı, imzacılar Abdullah ve Lawrence idi. Antlaşma ile İngiltere, İbni Suud ve İdrisi ile daha önce yaptığı antlaşmaları Hüseyin'e kabul ettirdi (Madde 6). İngiliz uyrukları için kapitüler yargılama hakkı; Filistin ile Mezopotamya'daki İngiliz planları da Şerif Hüseyin tarafından kabul edildi (maddeler 14; 17).⁸⁸ Fakat Şerif Hüseyin, Suud ve İdrisi ile ilgili maddede revizyon isteyip antlaşmayı onaylamayı reddettiği için Londra ile Şerif arasında 1922 yılı başında yeni bir kriz baş gösterecektir.

Suud ilerleyişine karşı Şerif'in güçleri Hicaz'da şu şekilde dağılmıştı: Cidde'de 50, Mekke'de 50, Taif'te 500 asker, bunlara ek olarak mevcutta bir miktar Alman menşeli silah ve cephane vardı. Alman yapımı silahlar Osmanlı Devleti'nden ele geçirilmişti. Bunlara ek olarak Türk ordusu tarafından eğitilmiş 300 Suriyeli asker Şerif'in idaresindeydi. Mekke'deki halk herhangi bir askerî mücadeleye taraf olabilecek durumda değildi. Kabileler ve yerli ahali Şerif'in gaddar, dengesiz, kaprisli idaresinden bıktığı için Şerif tarafında savaşıma gönülsüzdüler. Şerif'ten daha kötü bir idarenin olabileceğini düşünemiyorlardı. Vahhabi Suudlar olsa olsa Şerif kadar faşizan baskıcı bir idare kurabilirlerdi.

87 L/P&S/10/1124, Abdul Aziz's Proclamation on despatch of Akhwan to Taif 20 September 1914.

88 *Anglo-Hashimite Treaty*, Signed at Amman, December 8. 1921.

Umutsuzluk ataleti tetiklemişti, çöl iklimlerinin bildik karakteriyle halkın büyük kısmı isyan döneminde olduğu gibi pasif kalıp, kaderine razı bir şekilde başlarına gelecekleri beklemeyi yeğliyordu.⁸⁹

Ortalama bir hesaplama 1.000 kişilik bir Vahhabi gücünün Mekke ve Taif'i işgal etmesi mümkündü. Taif kalesi ancak iki gün dayanabilecek durumdaydı. İbni Suud'a karşı üstünlük sağlayabilmek için Şerif'in uçağa, savaş gemisine ve zırhlı araçlara ihtiyacı vardı. Oysa defalarca ricada bulunulmasına rağmen İngiltere bu tür silahları Şerif'e satmayı kabul etmemişti. Bunun üzerine Şerif, İtalya'dan on savaş uçağı ile altı zırhlı araç satın aldı. Hicaz'ın yıllık geliri 1920 yılında 320.000 sterlindir. Uçak ve araçlara yapılan ödeme dolayısıyla bütçe 1921 yılında 70.000 sterlin açık verdi. Daha kötüsü gerek İtalyan uçakları gerekse de zırhlı araçlar Suud'a karşı savaşta herhangi bir üstünlük sağlamaktan uzaktı.⁹⁰ Şerif'in İngiliz altınlarıyla satın alıp Osmanlı Devleti'ne karşı kıskırttığı asi Bedevi şeyhleriyle kabile şefleri de Vahhabilere katılarak birer ikişer kendisini terk etmekteydi. İngilizler ise Şerif'in zora düşüp burnunun sürtmesinden memnundular.

Suud ilerleyişine karşı elinden artık birşey gelmeyen Şerif Hüseyin, Londra'ya yazdığı mektuplarda sürekli McMahon ile yaptığı yazışmalardan örnekler veriyor, bütün Arapların meliki olmak istiyor, isyan dönemindeki miktarlarda olmasa bile sürekli para talep ediyor, kendisinin İngiltere'nin dostu, arkadaşı, yoldaşı olduğunu dile getirirken, pazarlık amacıyla sahadaki İngiliz görevlileri için işleri zorlaştırıyor, istedikleri karşılanmayınca İngiltere'yi istifa etmekle tehdit ediyordu. Filistin ile benzer şekilde Londra ve Hindistan Sömürge İdaresi İbni Suud'dan, sahadaki İngiliz görevli ve ajanlarıyla Mısır Müstemleke İdaresi Şerif Hüseyin'den yana tavır alıyordu. Filistin'de de sahadaki İngiliz görevlileri Arapları, Londra ise Siyonistleri desteklemekteydi.

89 FO 686/93, T. E. Lawrence, Jeddah to Prodrone, London, 13 September 1921.

90 FO 686/93, T. E. Lawrence, Jeddah to Prodrone, London, 13 September 1921.

Sahadaki memurlar Şerif ile yapılan pazarlık ve isyan sürecinin en başından beri içinde oldukları için Şerif'in bazı isteklerini haklı ve makul bulmaktaydılar. Buna karşın Londra artık Şerif'e ihtiyaç duymuyordu, Şerif sürekli mızımlanan, para dilenen, en kötüsü isyan öncesi İngiliz taahhütlerini hatırlatan bir soruna dönüşmüştü. Son gelişmeler, Şerif Hüseyin'in huysuz, aksi, kurnaz, gaddar, bir o kadar da güvenilmez idaresi, sahadaki İngiliz görevlilerinin de İbni Suud'dan yana tavır almasına neden oldu.

İngiliz Hükûmeti bir bütün olarak, 1921 yılı ortalarından itibaren Şerif Hüseyin'in yerine oğlu Ali'yi getirmeyi ciddi olarak düşünmeye başladı. En büyük oğul olan Ali, İngiliz temsilcilerle yaptığı görüşmelerde babasından şikâyet edip, uzlaşmacı bir tutum takınarak Londra'nın teveccühünü kazanmış, Şerif'in uzlaşmaz tutumu üzerine Eylül ayında Lawrence ile bir iş birliği antlaşması müzakere etmişti. Buna karşın Ali yönetimindeki Medine'nin durumu gerek idari gerekse sosyal ve ekonomik açıdan Mekke'den daha kötüydü. Londra, Şerif Hüseyin'i tahttan çekilmesi için zorlamaya kesin olarak 1922 yılı başında karar verdi.⁹¹ Tahta çıkacak veliaht kral Ali'nin İngiliz çıkarlarını da koruyacak şekilde Hicaz'da faaliyet gösterebilmesinin ön şartı Şerif Hüseyin'in bölgeden uzaklaştırılıp sürgüne gönderilmesiydi. Şerif'in sürgün edilmesi kaçınılmazdı; 1922 yılı başına kadar ilişkiler zora düştüğünde dört oğlu da Şerif'ten korkup, babalarına karşı herhangi bir itiraz ileri süremediklerinden, yeni bir yönetim için Şerif Hüseyin'in fiilen Hicaz'dan da uzaklaştırılması gerekiyordu. Bu karar Londra'nın Şerif Hüseyin'i sürgüne gönderme niyetinin ilk sesli ikrarıdır.

İngiliz kontrolünde olmayan bir yere sürgün edilmesi durumunda Şerif'in intikam almak için İngiliz karşıtı propaganda yapacağı, hatta isyan öncesinde ve isyan esnasındaki gizli pazarlıkları açıklayacağı tahmin ediliyordu. Bu nedenle Şerif'in kontrol altında, Arap Yarımadası'nda entrika çeviremeyeceği bir yere sürgün

91 FO 371/7711, Telegram from British Agent, Jeddah to Foreign Office, London, 24 February 1922.

edilmesi Londra için en uygun çözümdü. Şerif'in Mısır'a sürgün gönderilmesine karar verilmişti. Bu tarihte henüz Kıbrıs açıkça dillendirilmiyordu; fakat Şerif için en uygun sürgün yerlerinin başında Doğu Akdeniz'deki bu İngiliz üssü geliyordu. Diğer sorun Şerif Hüseyin'in tahtan çekilmeye nasıl razı edileceğiydi. Londra Şerif'ten kurtulmak için çare ararken, Şerif Hüseyin bizzat bildik blöflerini tekrarlayarak, gerekli fırsatı altın tepside sundu.

Hatırlanacağı gibi Şerif Hüseyin'in Hicaz Krallığı, İngiltere'yi kendi isteklerini kabule zorlamak için Versay Barış Antlaşması'nı onaylamamıştı. Antlaşmanın onayını özellikle Müslüman sömürgelerde prestij meselesi haline getiren İngiltere, Şerif'e sürekli baskı yapmaktaydı. Şerif Hüseyin, Londra'nın kendisinden kurtulma kararı tartışılırken, Şubat ayı başında, bu karardan habersiz olarak 27 Şubat'a kadar Arap Yarımadası'ndaki kabileler Türk İdaresi dönemindeki (I. Dünya Savaşı öncesi) sınırlarına çekilmezlerse; diğer bir ifadeyle Hicaz'ın sınırları Osmanlı idaresindeki genişliğe ulaştırılmazsa 27 Şubat'ta tahttan çekileceğini bir mektupla Londra'ya bildirdi.⁹² Ayrıca 1920 yılı Haziran ayında Fransızlar tarafından Suriye'den kovulan oğlu Faysal'ın Irak Kralı, Abdullah'ın ise Ürdün Kralı yapılmasını istiyordu.

Şerif Hüseyin'in tahttan çekilme tehdidi Londra'nın da çok iyi bir şekilde tahlil ettiği gibi herhangi bir etkisi olmayan hatta Londra'yı memnun edecek bir blöftü. Buna karşın, I. Dünya Savaşı başladığında Osmanlı ordularını tuzağa düşürmek için türlü entrikalar çevirebilen, Londra'dan kendisine istediğinden fazla altın ve silah akıtılan, Osmanlı Devleti'nin savaş esnasında bir gaile çıkarmaması için şımarıklıklarını görmezden gelip, altın ile tarafında tutmaya çalıştığı, altınları alıp düşmanla iş birliği yapmakta tereddüt göstermeyen gücü sarsılmaz kurnaz, gaddar Şerif Hüseyin gerçekten zor durumdaydı.

İngiliz Hükûmeti isyan öncesinde ve isyan esnasında zorda olduğu için asla tutmaya niyetli olmadığı taahhütlerde bulunmuş,

92 FO 371/7711, Acting British Agent to Foreign Office. 01 February 1922.

aynı toprakları aynı anda Şerif dâhil birkaç farklı aktöre söz vermişti. Savaş bitince İngiliz sözlerinin de anlamı kalmamıştı. Halife kral olmayı düşlerken Şerif'e kendi denetimindeki *Kible* gazetesinde İngiltere'yi suçlayan, kendisine verilen sözlerin tutulmadığını dile getiren yazılar yayınlamaktan başka çıkar yol kalmamıştı. Londra bu yazıları da yakından takip ediyordu. Şerif Mart ayında *Kible* gazetesinde Osmanlı döneminden çok daha zor ve kötü duruma düştüğünü, Müslümanların kendisinden nefret ettiğini yazmıştı. Tabi olduğu devlete isyan ederken bütün Yarımada'nın kralı olmayı ummuştu, oysa artık ekonomik ve sosyal olarak elindeki cep krallığının varlığını bile devam ettirmekten acızdı.⁹³

Şerif Hüseyin, nefret edilen her faşist diktatör gibi, güç kaybedip zora düştükçe idaresindeki halka karşı gün geçtikçe daha fazla baskı ve şiddet uygulamaya başladı. Aslında Vahhabi Sudlar hariç hemen bütün Arap Yarımadası, düşmanla el birliği içinde yıktıkları Osmanlı Yönetimi'ni mumla arar hale gelmişti; fakat artık çok geçti. İngiltere ile yapılan ittifak antlaşmasını onaylamayı reddettiği için Londra Şerif Hüseyin'e parasal yardımını durdurmuştu. Londra'da rahatsızlık yaratan diğer durum Şerif'in devlet başkanı gibi davranmasıydı. Şerif, İngiliz Kralı George ya da Başbakan Lloyd George ile egemen bir devletin başkanı gibi doğrudan yazışmakta, her ikisine de denk bir kral olarak mektuplar göndermekteydi. Kendisine bu şekilde yazışmanın diplomatik yapılagelişlere aykırı olduğu şeklinde yapılan sözlü uyarıları ise dikkate almamaktaydı. Aynı yılın Mayıs ayı başında Cidde'deki İngiliz Konsolosu W. E. Marshall, Londra'nın talimatıyla Şerif Hüseyin'e sert bir nota göndererek, kendisinin egemen bir devlet başkanı olmadığı, doğrudan İngiliz Kralı ya da Başbakanı ile yazışmakta ısrar ederse, talep ve mektuplarına cevap verilmeyeceği bildirildi.⁹⁴

93 *The Morning Post*, "King Hussein of the Hedjaz", 4 March 1922.

94 FO 371/7713, Major W. E. Marshall, Jeddah to King Hussein, Mecca, 1 May 1922.

Londra'nın bu tavrı isyan esnasında Enver, Fahrettin, Cemal paşalara buyurgan ifadelerle küstah mektuplar yazma hakkını kendinde gören Şerif Hüseyin'i çok kızdırdı. Konsolos Marshall'a gönderdiği cevap notunda; "... *çok iyi bildiğiniz gibi kral, kralla ve başbakanla yazıştır. Siz Konsolos olmanıza rağmen benimle yazışabiliyorsunuz*" yanıtını verdi. Suud'un desteklenmesi halinde tahttan çekilip Hicaz'ı Suud'a bırakacağı tehdidini bıkmadan bir kez daha tekrarladı.⁹⁵

Bütün bu tehdit ya da efelenmelerin artık Londra'da bir karşılığı yoktu. Şerif Hüseyin kabul etmek istemiyordu fakat kendisi de içine düştüğü çıkmazın farkındaydı. Kendi eliyle kendi etrafına bir ağ örmüştü, kozasını tamamlayıp dışarı çıkamayan kelebek gibi ağın içinde hapis kalmıştı. Bütün çırpınışları etrafındaki ağın biraz daha sıkışıp hareket aksının biraz daha fazla kısıtlanmasına neden olmaktan başka sonuç vermemektedir. Daha kötüsü kendisiyle birlikte bir sergüzeştin peşinde Arap ulusunu da felaketin eşiğine getirmiş, binlerce Anadolu evladının kanına girmiş, kişisel çıkarları için yıpratılmış, parçalanmış hayatlara sebep olmuş, Yarımada'yı bir volkanik lav gibi bir baştan diğer başa yakıp geçen nereden, nasıl, ne zaman biteceği belirsiz bir kaosa sürüklemişti. Hüsrana dönüşmüş ihtiraslarının muhasebesini yapmak yerine güvenilmez, egoist karakteriyle halen kendi bencil çıkarlarını elde etmenin peşindeydi. Kurnaz Şerif hırslarına; sık sık "*babanın oğluna güvendiğinden çok güvendiğini*" söylediği İngiliz diplomasisine feci şekilde mağlup olmuştu. Yenilgiyi kabul etmemek için son bir gayretle çırpınıyordu. Buna karşın İngiliz temsilcilere yazdığı mektuplarda sitemkâr ifadelerin yerini artık zincirinden boşalmış, tutulamayan agresif kızgınlığın aldığı kontrolsüz bir üslup kullanmaktaydı.

İngiltere'nin desteğini kazanabilmek için tehditlerin işe yaramadığının farkındaydı. Bu dönemde Hicaz bölgesindeki zengin petrol yataklarının değeri tespit edilmeye başlanmıştı. Ayrıca

95 FO 371/7713, King Hussein's reply, 4 May 1922.

İngiltere, Hicaz Demiryolu imtiyazının da İngiliz-Fransız Orta Doğu Geliştirme Kumpanyası'na verilmesini istiyordu. Şerif Hüseyin 1922 yılı Mayıs-Temmuz aylarındaki görüşmeler sonrasında, demir yolu imtiyazı dâhil kontrolündeki bölgelerde bulunan maden, petrol vb. yeraltı zenginliklerinin kullanım hakkını İngiltere'ye sevgisinin bir nişanesi olarak Londra'ya verdi. İngiliz saha görevlileri demir yolu hattının yakınında petrol bulmuşlardı. Bu nedenle demir yolu imtiyazına önem vermekteydiler. İngilizler, demir yolu hattını Medine'den Mekke'ye kadar uzatmak, Cidde'deki bankacılık ve liman işletmelerinden de kâr sağlamak istiyorlardı.⁹⁶ Osmanlı Devleti'nin demir yolu hattını Mekke'ye uzatmasına deve sürücülerinin, dolayısıyla kendisinin para kaybedeceği bahanesiyle karşı çıkan Şerif Hüseyin, İngiliz taleplerini karşılamayı itirazsız kabul etti.⁹⁷

İmtiyazlardaki cömert tutumuna rağmen Şerif halen bir yıl önce Aralık ayında Amman'da kararlaştırılan Dostluk Antlaşması'nı imzalamamıştı. Antlaşma imzalanmadan yürürlüğe girmiyordu. Mevcut belirsizlik İngiliz çıkarlarına zarar vermekteydi. Şerif'i sürgüne göndermenin çok sayıda yan etkiye sebep olabileceğini dikkate alan Londra, istediklerini elde edebilmek için özveride bulunmaya karar verdi. İmtiyaz görüşmeleri esnasında Lawrence, Şerif Hüseyin'e daha önce kararlaştırılan Dostluk Antlaşması'nın onaylaması karşılığında kendisine zırhlı araçlar verileceğini taahhüt etti.

Hatta Lawrence, imza karşılığında bizzat komuta ettiği birlik ve zırhlı araçlarla Suud'a karşı Hicaz'ın sınırlarını savunmayı teklif etti. Bunlara ek olarak, Şerif'e hac mevsiminde kullanılacak tam teşekküllü hastane ekipmanları da sağlanacaktı. İngiltere'nin cömert teklifleri, özellikle Lawrence'ın Suud'a karşı askeri

96 FO 371/7713, Memorandum concerning Hijaz concessions, 11 July 1922.

97 Moanis Hussain, تاريخ قريش [History of Quraish], Dar Al-Manahil for printing, publishing and distribution and modern era for publication and distribution, 2002. s. 777-787.

destek önerisi üzerine Şerif küçük bir düzeltmeyle Dostluk Antlaşması'nı onaylamayı kabul ettiğini İngiliz temsilcilere bildirdi. Şerif, İngiltere'de diplomatik bir temsilci bulundurup, böylece İngiliz Hükûmeti ile diğer galip devletler tarafından tanınmak da istiyordu.⁹⁸

Söz konusu pazarlıklar yapılırken Faysal, eşi ve çocuğu dâhil ailesini Hicaz'dan güvenli bir yere nakledebilmek için Irak'taki İngiliz Müstemleke idaresine başvurdu. Faysal, bütün olumsuzlukların nedeni olarak babasını görmekte, babasının tiranlığa varan idare şeklinin tüm bu sonuçlara neden olduğunu söylemekteydi.⁹⁹ Şerif'in en küçük oğlu Zeyd ise, İngiliz temsilcilere gizlice babasının uzlaşmaz tutumunu devam ettirip tahttan çekilmesi halinde ekber evlat Ali'nin görevi devralacağını, hiçbir aksama olmadan hükûmet işlerinin devam edeceğini söylemişti. Şerif Hüseyin'in arkasından iş çevirmeyip kısmen de olsa babasına sadık kalan tek oğlu Abdullah idi. İsyan sürecinde etkin rol alan Abdullah, Ürdün Emirliği'ne getirildikten sonra da İngilizlere karşı babasını savunmayı sürdürüyordu.

Lawrence'ın taahhütleri Londra ile sahadaki İngiliz görevlileri arasındaki anlaşmazlığı da bir kez daha açıkça ortaya çıkardı. Daha önce de dikkat çekildiği üzere benzer anlaşmazlık Filistin'de de yaşanmaktaydı. Londra Siyonistlere, saha görevlileri ise Filistinli Araplara daha yakın durmaktaydı. Son kararı Londra verdiği için kazanan taraf İngiliz Hükûmeti'nin desteğini alan taraf olacaktır. Nitekim Londra, Filistin'de Siyonistleri; Yarımada'da İbni Suud'u desteklemekteydi. Suud'a karşı savaşta Hüseyin'e herhangi bir silah ya da zırhlı araç verilmesi düşünülmüyordu. Bu nedenle Lawrence'ın taahhütleri yetkisini aşan inisiyatif

98 FO 371/7713, Inducements to obtain King Hussein's signature to Treaty and King Hussein's wish to appoint a diplomatic representative to London, 11 July 1922.

99 FO 371/7713, Paraphrase of telegram from High Commissioner for Iraq to Secretary of State for the Colonies, 24 May 1922.

şeklinde değerlendirilip, daha Şerif Hüseyin pazarlık yapmaya vakit bulamadan Londra tarafından reddedildi. Dışişleri Bakanlığı'nda, özellikle Dışişleri Bakanı Arthur Balfour ve Savaş Bakanı Winston Churchill ile uyuşamayan Lawrence görevinden istifa etmek zorunda kaldı.

Şerif Hüseyin için tek çare Suud ile uzlaşıp, kaybettiği itibarı geri kazanmaktı. Uzun süredir hac esnasında Mekke'de toplanan kalabalığı kendi çıkarları için kullanmak amacıyla Arap ulusunun kurtuluşunun kendi idaresinde olacağı propagandasını yapıyordu. Bu amaçla İbni Suud'a bir mektup yazmış, İngilizlere karşı destek istemişti. Suud teklifleri kabule yanaşmadı. I. Dünya Savaşı döneminde kendisine İstanbul'dan gönderilen gizli mektupların hemen tamamını İngilizlere teslim etmişti. Benzer şekilde Şerif Hüseyin'in İngilizlere karşı iş birliği teklifini de İngiliz temsilci Percy Cox'a iletti. Hüseyin mektubunda İbni Suud'dan kendi egemenliği altına girmesini, iş birlikçisi Reşit'in, kabilesinin başında göreve iade edilmesini, kendi krallığının tanınmasını, yazışmanın kendisi ile Suud arasında gizli kalmasını istiyordu.¹⁰⁰

Tutkuları kedere dönüşen Şerif Hüseyin son bir ümitle Mustafa Kemal Paşa'dan yardım istemeye karar verdi. Kendisine güvenilmediğini bildiğinden, Haziran ayında Yemen aracılığıyla Ankara'ya başvuruda bulundu. Büyük Taarruz başlamadan iki ay önce, Yemen'den 1922 yılı Haziran ayında Ankara'ya gönderilen bir mektupla, Yemen halkının Osmanlı Devleti'nin devamı olarak kabul ettikleri Ankara Hükûmeti idaresinde kalma isteği bildirilip, İngiliz iş birlikçisi Şerif Hüseyin ile Ankara Hükûmeti arasında arabuluculuk yapılması teklif edildi.¹⁰¹

Yemen'deki Türk sivil memurları ve askerleri İmam Yahya idaresindeki Yemen halkının dik duruşu sayesinde İngilizlere esir düşmeden yurda getirilebilmişti.¹⁰² Oysa, Şerif başta gelmek üzere

100 FO 371/7713, Lettrr from Imam Sir Abdul Aziz İbn Suud to His Excellency Sir Percy Cox, 4 September 1922.

101 BCA, 12.06.1922/03010.260.7580.14.

102 Aydemir, *Makedonya'dan Ortaasya'ya*, C. III, s. 264.

diğer kabile şefleri ellerindeki Türkleri düşmana teslim etmekte tereddüt göstermemişti. Mektubun, Şerif Hüseyin'in bilgisi dâhilinde yazılıp yazılmadığını tespit etmek olanaksızdır. Buna karşın, mektubun yazıldığı tarih, Şerif Hüseyin'in İngilizlerle anlaşmazlığa düşüp, isyan sonucunda hedeflediği beklentilerini elde edemeyeceğini anlamaya başladığı, Suud'a karşı başarı şansının kalmadığı bir dönemdir. Belirtilen nedenle, mektubun İngiltere'ye karşı Ankara'yı kullanmayı amaçlayan Şerif Hüseyin'in bilgisi ile yazılıp gönderilmesi kuvvetle olasıdır. Nitekim daha önce de kaydedildiği gibi Şerif Hüseyin ile ilgili Arapça yazanaklarda Şerif Hüseyin'in Mustafa Kemal Paşa tarafından desteklendiğine dair hiçbir şekilde doğru olması mümkün olmayan iddialar vardır.

Şerif Hüseyin'in yardım talebi Ankara'ya ulaştığında, Gazi Mustafa Kemal Paşa komutasındaki Türk ordusu, işgalci Yunanlara ve onların destekçisi İngiltere'ye son darbeyi vurabilmek için büyük bir gizlilik içinde son hazırlıklarını yapmaktaydı. "Büyük Taarruz" adını alacak harekât hazırlıklarına gizliliğin sağlanabilmesi için "*sad* ص" rumuzu verilmişti. Haberleşme kâğıtları üzerinde de gizlilik "ص" harfi konularak sağlanmaktaydı. İlk planlamaya göre taarruz kış başlamadan yapılacaktı.¹⁰³ Şerif'in, Anadolu evladını bir kez daha kendi şahsi iktidar ihtirasları için kullanma planı Gazi Mustafa Kemal Paşa tarafından karşılıksız bırakıldı.

Temmuz ayı sonlarına gelirken, İngiliz Hükûmeti Hicaz Antlaşması'nın imzalanması halinde Şerif Hüseyin'in temsilcisi ni Londra'da kabul edip, Dr. Naci el-Assil Bey'in agreman verilerek Londra'da Hicaz Krallığı'nı temsilen göreve başlamasına razı oldu. Dr. Naci Assil Bey, Lawrence dâhil İngiliz temsilcilerle yakın ilişkilere sahipti. Londra, Lawrence'ın taahhütlerinin etkili olduğunu görmüş olacak ki, antlaşmanın imzalanması halinde Hicaz Krallığı'na silah ve zırhlı araç; hatta uçak satılabileceğini temsilcileri vasıtasıyla Hüseyin'e üstü kapalı olarak bildirmişti.

103 *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi, Büyük Taarruza Hazırlık ve Büyük Taarruz*, C. II, K. 6, Kitap 1, 1194, s. 201-202.

Londra'nın Lawrence'ı istifaya götüren ret kararından geri adım atmasında Hicaz bölgesindeki ekonomik çıkarların yanında, petrol yataklarının keşfi de etkili olmuştu. Şerif Hüseyin, en son Haziran başında İngilizlerden hac esnasında hacıların güvenliğini sağlayabilmek için kendi emrinde görev yapacak dört uçak istemiş, Londra bu talebi de kesin bir dille reddetmişti.

Şerif Hüseyin, İngiltere'ye isteklerini kabul ettirmek için her yolu denerken 1923 yılı Ocak ayında hiç beklenmedik, kendisi açısından büyük bir fırsat ayağına geldi. TBMM'nin çıkardığı iki maddelik kanunla 1 Kasım 1922 tarihinde Saltanat kaldırıldığı için son Sultan VI. Mehmet Vahdettin 17 Kasım sabahı İngiliz zırhlısı *Malaya* ile İstanbul'dan ayrılarak İngiliz sömürgesi Malta'ya gitmişti. Vahdettin, Malta'da iki ay kaldıktan sonra Hicaz Kralı Şerif Hüseyin'in daveti üzerine 1923 yılı Ocak ayı başında Taif'e geldi. Şerif Hüseyin, Sultan Vahdettin'e İngiltere'nin izniyle davet göndermişti. Londra, Vahdettin'in Hicaz'a gelmesine izin vererek görevi sona ermiş olsa da Arapların Hilafet makamına olan bağlılıklarını tespit ve Sultan'ı İngiliz çıkarları için kullanıp kullanamayacağını test etmeyi amaçlıyordu. Davet sahibi Şerif Hüseyin ise Vahdettin'i bir şekilde razı edip Halifeliğin kendisine verilmesini planlıyordu.

Sultan Vahdettin, 15 Ocak 1923 tarihinde *Mansourah* adlı buharlı gemiyle Cidde limanına geldi. Aynı buharlıyla King-Crane Komisyonu'nda görev yapmış Amerikalı iş adamı Charles R. Crane da Şerif'in misafiri olarak Cidde'ye gelmişti. Araplarla ilgili çok sayıda çalışmada yer almış olan C. R. Crane, Cidde'de Kraliyet misafiri olarak istediği incelemeleri yapıp, onuruna Benimlik Köyü'nde verilen geleneksel Bedevi gösterisinden sonra aynı buharlı gemiyle 22 Ocak'ta Mısır'a gitti. Crane, Hicaz'da bir hamam inşa etmek, Cidde'nin su talebini karşılamak için imtiyaz almak istiyordu.

Şerif Hüseyin 13 Ocak'ta, Vahdettin Cidde limanına gelmeden iki gün önce beraberinde bakanları, eşraf ve Bedevi eskort,

atlı birlikler eşliğinde Cidde'ye geldi. Şerif'in gösterişli karşılama heyetine Taif'te konuşlu askerî birlikler de katıldı. Hicaz'daki İngiliz görevlileri gerek Şerif'in gerekse Sultan Vahdettin'in bütün görüşme, yazışma ve konuşmaları dâhil her hareketlerini yakından takip ederek detaylı raporlarla Londra'ya bildirmekteydiler. Sultan Vahdettin'in Hicaz'da bulunduğu üç aylık süredeki gelişmeleri de yine bu detaylı raporlar sayesinde öğrenebilmekteyiz. Sultan Vahdettin'in Cidde'ye ulaştığı gün Şerif Hüseyin İngiliz temsilcilerle Hicaz Demiryolu imtiyazı, Hintli İngiliz uyrukları sorunu, dostluk anlaşması, destek ödemeleri gibi konuları görüşmüş; İngiliz yetkililere "*Majesteleri Hükûmeti bana karşı tutumunu değiştirdi; artık bana bir dost gibi değil düşman gibi davranılıyor*" şikâyetinde bulunmuştu.¹⁰⁴

İngilizlerden istediğini elde edemeyen Şerif, Halifeliği ele geçirebilirse İngiltere'ye karşı önemli bir pazarlık aracı elde edecek, aynı zamanda iktidar hırsları için kullanabileceği ulvi bir unvana kavuşabilecekti. İngiliz temsilcilerle yaptığı görüşme Şerif için Halifeliği daha değerli hale getirmiştir. Bu nedenle Sultan Vahdettin'in karşılanmasında Şerif tarafından üst düzey protokol uygulandı. Bu tarihte Halifelik müessesesi dünyadaki Müslümanlar üzerinde çok fazla bir etkiye sahip değildi. Halife'nin cihat çağrısına rağmen Araplar İngilizlerle iş birliği içinde Halife ordularına karşı isyan etmiş, diğer Müslümanlar düşman ordularında Halife ordusuna karşı savaşmıştı.

Şerif Hüseyin bizzat kendisi, büyük oğlu Ali ile birlikte Sultan Vahdettin'i geminin güvertesinde karşıladı. Eşraf ve diğer Hicaz ileri gelenlerinden oluşan karşılama heyetinin kalan kısmı rıhtımda tören için hazır bekliyordu. Şerif Hüseyin Halifeliğin kendisine devredilebilmesi için Sultan Vahdettin'i etkilemeye kararlıydı. Cidde'de Sultan'ın geçeceği sokağın her iki yanına piyade, hecinsüvar ve süvari birlikleri gösterişli bir tören alayı

104 FO 371/8946, Extracts from Jeddah Report by Major W. E. Marshall, British Agent. 1-31 January 1923.

düzeninde dizilmişti. Tören alayı Sultan'ın Cidde'ye gelişini ve Arap ahalinin tavrını gözlemekle görevli İngiliz İstihbarat Subayı Binbaşı W. E. Marshall'ı hayrete düşürmüştür.¹⁰⁵

Şerif Hüseyin Sultan Vahdettin ile birlikte beraberindeki maiyete Cidde'deki en güzel konaklardan birini tahsis etti. Londra da Sultan Vahdettin'in Hicaz'daki faaliyetlerini ve planlarını öğrenmek istiyordu. Bu amaçla Sultan Cidde'ye vardığının ertesi günü öğleden sonra İstihbarat Subayı Binbaşı W. E. Marshall tarafından resmî olarak ikamet ettiği konakta ziyaret edildi. Marshall'dan birkaç saat önce Fransa'nın Cidde Başkonsolosu da Sultan'ı ziyarete gelmişti. Sultan Vahdettin Cidde'de dört gün ikamet ettikten sonra, 20 Ocak sabahı Şerif Hüseyin ile birlikte Mekke'ye gitti. Bir günlük yolculuktan sonra Sultan Vahdettin, Şerif Hüseyin, beraberlerindeki sivil ve askerî erkân ile birlikte Mekke'ye ulaştı. İngiliz görevliler de bütün bu yolculuk esnasında heyeti takip etmeyi sürdürdü. Cidde ile benzer şekilde Mekke sokakları da Sultan'ın gelişi şerefine gösterişli bir şekilde süslenmişti.¹⁰⁶

Cidde'deki ile benzer karşılama Mekke'de de tekrarlandı. Sultan Vahdettin'e Şerif'in oğlu Ali eşlik etmekteydi. Yaklaşık bir ay Mekke'de kaldıktan sonra Vahdettin, 26 Şubat'ta iklimi sağlık şartlarına daha uygun olan Taif'e gitti. Mekke ve Taif'teki ikameti esnasında kaldığı evden çok fazla çıkmamayı tercih edip, Cuma namazlarına Şerif tarafından tahsis edilen eskortla gitmekteydi. Şerif Hüseyin, Vahdettin'in Cuma namazlarına katılmasına özel önem veriyor, namazlarda hutbe Şerif Hüseyin adına okunarak Şerif'in ruhaniliği Vahdettin'e gösterilmeye çalışılıyordu. Beş ay öncesine kadar, Osmanlı topraklarının Sultanı ve İslam Halifesi olan Sultan Vahdettin Şerif'in bu uygunsuz davranışına ses çıkarmamayı tercih etmiştir.

105 FO 371/8946, Extracts from Jeddah Report by Major W. E. Marshall, British Agent. 1-31 January 1923.

106 FO 371/8946, Extracts from Jeddah Report by Major W. E. Marshall, British Agent. 1-31 January 1923.

Şerif Hüseyin bir yandan da gizlice İngiliz istihbarat elemanlarına Vahdettin'den elde ettiği bilgileri jurnallemekteydi. Şerif'in verdiği bilgiye göre Sultan Vahdettin Hicaz'dan ayrılarak ya Hayfa ya da Kıbrıs'a yerleşmek istiyordu. Her iki yer de İngiliz sömürgesiydi. Şerif Hüseyin ise Halifelîği ele geçirincede kadar Sultan'ın Hicaz'da kalmasını istiyordu. Bu nedenle Vahdettin'e iklimi daha ılıman olan Taif'te misafiri olmasını, ailesinin de İstanbul'dan yanına getirileceğini taahhüt etti. Şerif'in güvenilmez karakterini ve Halifelik hülyalarını fark eden Vahdettin sağlık sorunlarını ileri sürerek bir an önce Hicaz'dan ayrılmaya karar verdi.

Şerif Hüseyin ise Halifelîği devralmadan Vahdettin'i Hicaz'dan göndermemeye kararlıydı. Şerif'in bu çabası bir tür korsan gasp hareketiydi. Nitekim Abdülmecit Efendi TBMM Tarafından 19 Kasım'da Halife seçilmişti. Halife Abdülmecit Efendi müzisyen ve ressamdı. Meşruiyet kazanabilmek amacıyla Şerif Hüseyin, Halife'nin ressam ya da sanat adamı değil, dinin gereklerini yerine getirecek, Peygamber soyundan ulu bir şahsiyet olması gerektiği propagandasını yapıyordu. Açıkça görüldüğü gibi Şerif Hüseyin her ne pahasına olursa olsun bir şekilde Halifelîği ele geçirmeye kararlıydı. Müslümanlar arasında İngiliz iş birlikçisi olduğu dilden dile yayılmıştı. Bu nedenle üstesinden gelinmesi zor bir kabul ve meşruiyet sorunuyla karşı karşıyaydı.

Arap Yarımadası ve Hicaz İngiliz kontrolünde olduğu için Şerif'in kendi inisiyatifıyla Sultan Vahdettin'i Hicaz'da ikamete mecbur tutması olanaksızdı. Kurnaz bir hamleyle İngiliz Hükûmeti'ni Sultan'a karşı kışkırtmaya karar verdi. İngiliz temsilcilere Sultan'ın sağlık sorunu olmadığını, ailesinden uzakta kalmak bahanesiyle Vahdettin'in Hicaz'dan ayrılmaya çalıştığını bildirdi. İddiasını güçlendirebilmek için Sultan'a karşı bazı jurnal suçlamaları da dile getirmişti. Bu esnada yerel halk, Sultan Vahdettin'in kendisine ihanet eden Şerif'in yanına İngiltere tarafından gönderildiğini, Abdülmecit Efendi'nin halifelîğinin sona erdiği söylentisinin de

bir İngiliz propagandası olduğunu düşünüyordu.¹⁰⁷ Yarımada'daki hemen herkes, Şerif'in Sultan'dan Halifeligi elde etmeye çalıştığını biliyordu. Kurnaz insanların genel karakteristik özelliğini taşıyan Şerif, amaç ve planlarının hiç anlaşılmamış olduğu sanısıyla hedefine ulaşmak için türlü entrikalar çevirmektedir.

Hicaz'da söz konusu gelişmeler yaşanırken, Lozan görüşmelerinin ikinci turu için müzakereler sürüyordu. İsmet Paşa, ilk tur görüşmelerinde Lord Curzon'a Arap birliğine ve Arap topraklarının bağımsızlığına saygı duyulduğunu söylemişti. Musul, Misak-ı Millî içinde yer aldığı için Türk toprağıydı. Bu esnada Şerif Hüseyin, küçük oğlu Zeyd'in ağabeyi Faysal ile Musul civarında entrika çevirmekte olduğunu öğrendi. Faysal, Millî Mücadele'nin zaferle sonuçlanması sonrasında Musul'u geri almak üzere harekete geçen Türk ordusuna karşı İngilizlerden yardım istemiş, Zeyd'i 1923 yılı Ocak ayında Türkmenler ile Kürtlerin çoğunlukta olduğu Musul'daki Arap aşiretleri Türklere karşı kıskırtmak üzere bölgeye göndermişti.¹⁰⁸ Musul ve Irak halkının ekseriyeti Hicaz ahalisiyle benzer şekilde İngilizler ile İngiliz kuklası Faysal idaresine karşı Türk yönetimini tercih etmekteydi. İngiliz güçlerinin Faysal'ı desteklemesi ve İngiliz Kraliyet Hava Kuvvetleri'nin etkinliği güç dengesinin Faysal'ın tarafında oluşmasını sağlayan yegâne unsurdu. Hicaz'da Şerif Hüseyin'e karşı Vahhabi Suudları destekleyen İngiltere ironik olarak Irak'ta Türklere karşı Şerif'in oğlu Faysal'ı desteklemekteydi.

Şerif Hüseyin de boş durmamış ve ivedi olarak İngiliz temsilcilere başvurup, herhangi bir Türk saldırganlığına karşı Musul'un Arap toprağı statüsünün garanti edilmesini istemişti. Kerkük, Erbil, Süleymaniye yerleşimlerini de içine alan Musul Vilayeti, Osmanlı toprağıydı. Mondros imzalandığında Türk orduları Musul'daydı. İngiliz güçleri petrol zengini Musul'u Mondros'tan

107 FO 371/8946, Extracts from Jeddah Report by Major W. E. Marshall, British Agent. 1-31 January 1923.

108 Allawi, *age.*, s. 512.

iki hafta sonra gayrimeşru bir şekilde işgal etmişti. Halkın çoğunluğu Arap değil Kürt ve Türkmen'di. İngiltere, Musul ile 1916 yılı ortalarından itibaren ciddi olarak ilgilenmeye başlamıştı.¹⁰⁹ Kendi yönetimindeki Irak'ın Musul'a sahip olması için Lozan'da katı bir tutum takınılmıştı. Şerif'in talebi bu açıdan İngiliz politikalarının güçlenmesi anlamına geliyordu. Bir taraftan Sultan Vahdettin'den Halifelîği elde etmeye çalışan; diğer taraftan Lozan'da Türk heyetinden ve Ankara'dan İngilizlere karşı yardım isteyen Şerif, aynı anda Musul'u İngilizlerin işgal edebilmesi için Londra'ya da göz kırpmaktaydı.

Sultan Vahdettin, Şerif'in entrikalarının bir kısmından haberdar olduğu için Mekke'den ayrılarak Taif'e gitmişti. Burada da on beş günden fazla kalmayıp, 15 Mart'ta tekrar Mekke'ye dönerek Hicaz'dan ayrılma isteğini net bir şekilde Şerif'e bildirdi. Vahdettin açısından tatsız bir durum oluşmuştu. Osmanlı ordularına ihanet edip, Arap Yarımadası'ndaki yenilginin müsebbibi olan Şerif Hüseyin'in davetine kanarak Hicaz'a gelmişti. Hicaz'da bir tür rehine durumundaydı. İngilizlere güvenemiyordu, Şerif'in güvenilirmezliğini ve kurnaz planlarını birkaç günde anlamıştı. Hicaz'dan kendi imkânlarıyla ayrılamayacağından mecburen tekrar Şerif'e başvurmak zorunda kalmıştı. Bir an önce Hayfa'ya gitmeyi arzuluyordu. Ailesinin bir kısmı halen Malta'da, diğer kısmı İstanbul'da idi. Vahdettin önce Malta'ya telgraf çekerek, ailesinin İstanbul'dan Hayfa'ya naklini istedi. Bu iş için kendisine ait fonlardan 2.000 lira ayırabileceğini de yine Malta'daki yetkililere bildirdi. Telgrafının gerek İngilizler gerekse Şerif tarafından okunacağını bildiğinden sağlığının Hicaz'da kalmasına uygun olmadığını da yazdığı metne eklemişti. İngiliz Hükûmeti Sultan'ın Hayfa'ya gitmesine izin vermeye niyetli değildi. Filistinli Araplar Sultan'ın etrafında bir araya gelerek İngiliz Hükûmeti'ni zora düşürebilirlerdi. Londra için olası sürgün yerleri Kıbrıs veya İsviçre idi.

109 *Arab Bulletin*, No. 33, December 4, 1916.

Sultan Vahdettin ile aynı günlerde, Kurtuluş Savaşı esnasında İngilizlerle iş birliği yapıp İngilizler tarafından önce İstanbul'dan Yunanistan'a buradan Mısır'a götürülen, büyük kısmı Millî Mücadele karşıtı asker, müfettiş ve bürokratlardan oluşan 100 kişi de Hicaz'a getirilmiştir. Hicaz halkı Şerif Hüseyin'den nefret ettiği için Mustafa Kemal'e karşı yükselen bir sempati mevcuttu. Buna karşın Şerif Hüseyin ve hükûmet çalışanları Türk karşıtıydı. Belirtilen nedenle Türk mültecilerin Hicaz'da barınması olanaksızdı. Mülteciler Hicaz'da yaşamalarının olanaksız olduğunu gördüklerinde İngiliz Hükûmeti'nden kendilerinin Mısır, Yunanistan ya da Bulgaristan'a gitmelerinin sağlanması ricasında bulundular. Şerif Hüseyin de Türk mültecilerin bir an önce Hicaz'dan ayrılmasını istiyordu. Hatta bazılarının Süveyş Kanalı'nın batısına geçebilmesi için gerekli yol masraflarını bile karşılamıştı¹¹⁰. Aslında, Lozan sonrası 150'likler listesi hazırlanmadan önce Türkiye'den ayrılan önemli kısmı üst düzey devlet görevlisi Türk mülteciler, eğitilmiş bürokratlardı. Çeşitli nedenlerle tabi oldukları devlete karşı hain durumuna düşmüşlerdi. Bu nedenle anavatana dönmeleri olanaksızdı. Müslüman oldukları için topluma uyumları kolaydı. Hicaz Hükûmeti'nde önemli görevler üstlenebilirlerdi. Şerif Hüseyin'in Arap ırkçılığı ve soya bağlı asabiyet duygusu o derece katılaşmıştı ki, Türk mültecilerin Hicaz'da barınmasına izin verilmemiştir.

İngiliz Hükûmeti'nin daha önceki kararı gereğince Sultan Vahdettin'in Hayfa'da ikametine izin verilmesi isteği Nisan ayı başında Londra tarafından reddedilerek kendisine İsviçre'ye gidebileceği bildirildi. Bu esnada Şerif Hüseyin'in Halifelik ile ilgili planları hakkındaki söylentiler bizzat Sultan'a kadar ulaştı. Vahdettin, her ne kadar sürgündeki son Sultan olsa da soyunun vakarıyla Halifelik unvanını hiçbir şekilde iş birlikçi, güvenilmez, hain Şerif'e vermek ya da bu tür bir tartışmaya girmek niyetinde

110 FO 371/8946, Extracts from Jeddah Report by Major W. E. Marshall, British Agent. 1-31 January 1923.

değildi. Nitekim, TBMM'nin seçtiği Halife Abdülmecit Efendi İstanbul'da olduğu için meşru olarak Sultan Vahdettin'in Şerif'e Halifelik devretmesi de olanaksızdı. Şerif bir kez Sultan'dan Halifeliliği devralabilseydi sonrası için planlarını hazırlamıştı. 14. yüzyıl başlarında biri Avignon'da diğeri ise Roma'da iki papa olduğu gibi biri Mekke'de diğeri İstanbul'da iki halife olacaktı. Şerif Hüseyin, Kutsal yerleri idare ettiği ve Peygamber soyundan geldiğini iddia ettiğinden İstanbul'daki Halife'yi itibarsızlaştırıp kolaylıkla gücü ele geçirebileceğini düşünüyordu.

Durumun nazikliğini takdir eden Vahdettin, bir kez daha Şerif Hüseyin'e kesin bir dille Mekke'den ayrılıp, Cidde'ye gitmek istediğini burada İngiliz Konsolosluğu ile görüştüktan sonra gemiyle Hicaz'dan hareket edeceğini bildirdi. Sultan, gideceği yer kesinleşmediği için nereye gideceği hakkında Şerif'e bilgi vermemeyi uygun görmüştü. Bu kararlı tutum üzerine Şerif Hüseyin mecburen Sultan'ın Hicaz'dan ayrılmasına rıza göstermek zorunda kaldı. Sultan'dan yüz bulamadığı, Müslüman halkın desteğine hiçbir şekilde sahip olmadığı için Halifelik hülyaları da büyük titizlikle kurguladığı entrikalarıyla birlikte bir kez daha suya düşmüş oldu. Son bir ümitle Sultan'ı bizzat uğurlamak istiyordu. Sultan Vahdettin 18 Nisan günü Şerif Hüseyin ile birlikte Cidde'ye geldi. Mekke ile Cidde arası yaklaşık 80 km.'lik bir mesafeydi. Gerek Şerif Hüseyin gerekse Sultan çöl yolculuğuna dayanabilmek için oldukça yaşlıydı. İkili aynı faytonla birlikte çölde çok az dinlenerek Cidde'ye gelmiştir. Mekke'den ayrıldıkları tarih olan 17 Nisan Ramazan'ın ilk günüydü. Şerif Hüseyin, Cidde'ye vardıktan hemen sonra gösterişli toplantılar yaptı. Sultan Vahdettin ise yol yorgunluğu ve Şerif'in Halifelik hülyalarıyla güvenilmez tutumu nedeniyle sukutu hayale uğramış bir şekilde ertesi gün öğleye kadar bulunduğu ikametgâhtan dışarı çıkmadı. İngiliz Konsolos Vekili Grafftey Smith, Londra'nın kararlarını bildirip Vahdettin'in gideceği yer hakkındaki

düşüncelerini öğrenmek üzere 19 Nisan'da ikametgâhında Sultan ile görüştü.¹¹¹

Görüşmede Vahdettin sağlığından şikâyetle bulunarak; Hicaz'da kalmasının olanaksızlığını dile getirdi. Vahdettin büyük olasılıkla İngiliz Konsolosu Halifelik tartışmalarına katmak istemiyordu. İleri bir yaş sayılacak 62 yaşındaki Sultan'ın sağlığı gerçekten de bozuktu. Hicaz'da bulunduğu 94 gün içinde 13 kilo zayıflamıştı. Doktoru Reşit Paşa da bu durumu teyit ediyordu. Şerif'in entrikalarına ek olarak, Filistin toprağı Hayfa'da ikametine izin verilmemesi de moralini oldukça bozmuştu. Hayfa olmazsa İngiliz sömürgesi Müslüman bir ülkede ikametinin sağlanmasını istiyordu. Kıbrıs, Anadolu sahillerine yakın olduğu için herhangi bir huzursuzluğa sebebiyet vermemek amacıyla Kıbrıs'a gitmek istemiyordu. Bu düşüncesini ve gerek yolculuk gerekse yaşamı için gerekli harcamaların kendisi tarafından karşılanacağını İngiliz Konsolos Vekili Smith'e açıkça söyledi. Aile üyelerini bir bütün olarak yanında toplamayı arzuluyordu. Çok pahalı olduğu için İsviçre'de yaşamayı tercih etmiyordu. Sağlığı gittikçe bozulan Vahdettin, Ramazan'ın ikinci haftası yerel halkı görmek istemesine rağmen Cuma namazına gidemedi.¹¹²

Sultan Vahdettin bir an önce Şerif Hüseyin'in pençesinden kurtulup ölümünü bekleyebileceği sakın bir İslam beldesi ararken, Şerif Hüseyin Cidde'deki gösterişli toplantılar sonrasında Başkonsolos Marshall Londra'dan henüz dönmediğinden Konsolos Vekilliği görevini yürüten Smith'i görmeye gitti. Konsolosun, Vahdettin ile görüştüğünü biliyordu. Kendisine karşı güvensiz ve ketum davranan Sultan'ın düşüncelerini Smith'ten öğrenmeyi umuyordu. Halifelik isteği reddedildiği için oldukça kızgındı. Görüşmeye Sultan Vahdettin'i suçlayarak başladı. Sultan'ın Ramazan'ın ilk günü

111 FO 371/18946, Jeddah reports by L. B. Grafftey-Smith, Acting British Consul, Jeddah for period 1 February -29 May 1923.

112 FO 371/8946, Jeddah reports by L. B. Grafftey-Smith, Acting British Consul, Jeddah for period 1 February -29 May 1923.

Mekke'den ayrılması Şerif'e göre saygısızlıktı. Ayrıca Sultan'ın bütün enerjisiyle ailesini bir araya getirme ısrarı da anlamsızdı.¹¹³

Şerif, Sultan'ın hac esnasında hacılara hitap ederek kendisini en azından onore etmesini istiyordu. Bu sayede muhteris, iş birlikçi, bencil, gaddar, hain karakteri nedeniyle Müslümanlar arasında kaybettiği meşruiyet ve itibarı geri kazanabilecekti. Vahdettin bu niyeti de fark ederek hac ayı gelip, hacılar toplanmadan Hicaz'dan ayrılmıştır. İlahi yazgı Şerif'i yedi yıl önce ihanet ettiği devletin 62 yaşında, kendi başına ayakta durmaktan aciz, başkentinden sürgün edilmiş fiziksel olarak hiçbir kudreti olmayan hükümdarının dudaklarından dökülecek birkaç kelama muhtaç bırakmıştır.

Tahttan indirilmiş olsa da Sultan Vahdettin İslam dünyasında sembol bir figürdü. Birkaç ay önce bütün Müslümanların halifesiydi, dünyaya hükmetmiş bir imparatorluğun yaşayan son temsilcisi, kut almış ulu bir soyun son hükümdarıydı. Fiziksel zayıflığına rağmen Şerif'in asla elde edemeyeceği iki insani özelliğe; vakar ve asalete sahipti. İstese hac ayında yüz binlerce hacıya hitap ederek Şerif Hüseyin'in itibarını iade edebilir; TBMM'nin kararını tanımayarak Şerif'i hacıların önünde Halife ilan edebilirdi. Bu kadar küçük bir jest Vahdettin için kolaydı. Şerif içinse paha biçilemezdi. Şerif'in böyle bir jest karşılığında ödemeye razı olabileceği altın ya da bedelin büyüklüğünü tahmin etmek zor değildir. Bu durumda bileği gerek İngilizler gerekse İbni Suud karşısında bükülmez olacaktı. Büyük bir arzuyla dile getirdiği Filistin, Hicaz, Irak ve Ürdün Arap Federasyonu'nun Kralı olabilecek, Halifeliği elde edebilecekti.

Vahdettin, Şerif'in oyunlarına alet olmayı katı bir tutumla reddetmiştir. Nitekim amaçları uğrunda her aracı meşru gören kurnaz Şerif Hüseyin, Sultan adına, Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarını suçlayan, Halifelik hakkının kendisinde olduğunu,

113 FO 371/8946, Jeddah reports by L. B. Grafftey-Smith, Acting British Consul, Jeddah for period 1 February -29 May 1923.

tahta çıktıktan sonra yaptığı uygulamalardan üzüntü duyduğunu, Arap davasına dua ettiğini, Şerif Hüseyin'e büyük bir minnet duyduğunu dile getiren bir manifesto yayınlamış, fakat Vahdettin'in şiddetli itirazı üzerine düzmece olduğu her halinden belli bu korsan manifestoyu geri çekmek zorunda kalmıştı. Açıkça görüldüğü gibi, Mekke'den ayrılmadan hemen önce Şerif Hüseyin büyük bir olasılıkla sabık Şeyhülislam Mustafa Sabri Efendi'nin yardımıyla Mustafa Kemal Paşa'yı itibarsızlaştırıp Halifeliği önce Sultan'a sonra da kendine kazandırmayı denemiştir. Yaygın görüşün aksine Vahdettin sürgün yıllarının ilk dönemini oluşturan Hicaz ziyareti esnasında asil bir duruşla gerek İngilizlerin gerekse Şerif Hüseyin'in kendisini, küllerinden doğan genç Türk Devleti'ne karşı kullanmasına izin vermemiş, yapılan cazip teklifleri katı bir tutumla reddetmiştir.

Hayfa'ya gitmesi engellenince Sultan Vahdettin önceki kararından vazgeçerek Kıbrıs'a gitmeye karar verdi. Bu talebi de Londra tarafından kabul görmediğinden, artık Hicaz'da daha fazla durmayarak, mecburen İsviçre'ye gitmek üzere oğlu Ertuğrul ve beraberindekilerle birlikte 2 Mayıs'ta *Mansourah* vapuruyla 107 gün önce gösterişli törenlerle karşılanıp, farklı düşüncelerle geldiği Cidde limanından sade bir uğurlamayla ayrıldı. Cidde'den ayrılmadan önce Şerif Hüseyin Sultan Vahdettin'den en azından, Medine'deki kutsal emanetlerin Fahrettin Paşa tarafından kendisinin Sultan ya da Halife olarak yazılı iradesi olmaksızın İstanbul'a nakledildiğini gösteren yazılı bir belge almayı başarmıştır.

Şerif böylece Halife olduğunda, makamını güçlendirecek kutsal emanetleri Türkiye'den geri alabileceğini düşünüyordu. Vahdettin'in büyük olasılıkla Şerif'in ısrarlarından kurtulabilmek için imzaladığı belge hukuki açıdan herhangi bir değer ifade etmemektedir. Zira, Kutsal Emanetler zarar görmemeleri için Şerif'in Medine kuşatması esnasında trenle İstanbul'a nakledilmiştir. Şerif'in organize ettiği asilerin Abdullah ve Lawrence ile

birlikte demir yoluna saldırıları sonrasında 1918 yılı Mayıs ayından itibaren Medine'nin Şam ile tren bağlantısı kesilmiştir. Kutsal Emanetler ise demir yolunun işlemez hale gelmesi ihtimali hesaba katılarak Fahrettin Paşa tarafından 1917 yılında İstanbul'a nakle edilmiştir. Bu tarihte tahtta Sultan Vahdettin değil Mehmet Reşat bulunuyordu. Vahdettin, 8 Temmuz 1918 tarihinde, demir yolu bağlantısı kesildikten birkaç ay sonra tahta çıktığından Fahrettin Paşa'ya hukuken herhangi bir irade vermesi ya da Kutsal Emanetlerin naklini reddetmesi olanaksızdı. Keyfiyetin asilerin başı Şerif Hüseyin de farkındaydı. Son bir ümitle Sultan'dan en azından böyle bir belgeyi elde etmeye razı olmak zorunda kalmıştı.

Sultan Vahdettin Hicaz'da bulunduğu esnada Şerif ile İngiliz Hükûmeti arasında yazılı bir anlaşma müzakere edilmiş, uzlaşılan metin hatırlanacağı gibi Şerif tarafından imzalanmamıştı. İngiliz Hükûmeti, Hicaz bölgesindeki çıkarlarını dikkate alarak 1923 yılı başında, Vahdettin'in Hicaz'a geldiği günlerde Şerif Hüseyin ile yeni bir antlaşma müzakere etmeye karar verdi. Yeni antlaşmanın taslağı 20 maddeden oluşmaktaydı. Şerif Hüseyin antlaşmanın dibace kısmında ilkinden farklı olarak "Arap İsyanı'nın Lideri, Haşimi Arap Devleti'nin Kurucusu ve Kralı" şeklinde abartılı el-kaplarla tanımlanmaktaydı. İngiltere adına antlaşmayı Dışişleri Bakanı Lord Curzon imzalayacaktı. Antlaşmanın birinci maddesi bir yıl önce yapıp onayı Şerif tarafından reddedilenle hemen aynıydı. İkinci maddede İngiliz Hükûmeti, Filistinli Arapların dinsel ve sivil haklarının korunacağını garanti ediyordu. Şerif Hüseyin de, Irak, Ürdün ve Filistin'deki İngiliz manda idarelerini onaylıyordu.¹¹⁴ Maddede Siyonist talepleri ya da Yahudi Ulusal Yurdu'ndan bahsedilmemişti. Bu maddenin kabulü halinde Londra kolaylıkla Filistin'de bir Yahudi Ulusal Yurdu kurulması için 1917 yılında verdiği sözleri tutabilecekti.

114 FO 686/75, Notes exchanged between Dr. Naci el-Assil and Sir W. Tyrrell, Foreign Office, London, 16 April 1923.

English Text of the Anglo-Hashimite Treaty, initialled by the Secretary of State for Foreign Affairs and by Dr. Naji-el-Assil, April 16, 1923.

In the Name of God the Merciful, the Compassionate.

HIS Majesty the King of the United Kingdom of Great Britain and Ireland, and of the British Dominions beyond the Seas, Emperor of India, and His Hashimite Majesty King Hussein, Leader of the Arab Revolt, Founder of the Arab Hashimite State and its King, Warden of the Inviolable Precinct of the Sanctuary of God, and of the City of His Ancestor, Lord of the Divine Messengers, on behalf of themselves, theirs heirs and successors, being inspired with the sincere desire of confirming and strengthening the good faith and friendly relations established between their respective countries during the war together waged against the Germanic Powers and Turkey, and with the further desire of consolidating their respective interests and ensuring permanent peace and harmony among the Arab peoples,

Have determined to conclude a treaty for these purposes, and have named and appointed as their plenipotentiaries:—

His Majesty the King of the United Kingdom of Great Britain and Ireland and of the British Dominions beyond the Seas, Emperor of India: The Right Honourable Marquess Curzon of Kedleston, K.G., His Majesty's Principal Secretary of State for Foreign Affairs; and

His Hashimite Majesty King Hussein, Leader of the Arab Revolt, Founder of the Arab Hashimite State and its King, Warden of the Inviolable Precinct of the Sanctuary of God, and of the City of His Ancestor, Lord of the Divine Messengers: Dr. El Seyyid Naji-el-Assil,

Who, after having communicated to each other their respective full powers, found in good and due form, have agreed as follows:—

ARTICLE 1.

There shall be perpetual peace and friendship between His Britannic Majesty and His Hashimite Majesty King Hussein, their heirs and successors. Each of the high contracting parties agrees and promises to use all the means which his laws provide to prevent his territory being used as a base for activities directed against the present or future interests of the other.

ARTICLE 2.

His Britannic Majesty hereby undertakes to recognise and support the independence of the Arabs in Irak and Trans-Jordan and in the Arab States of the Arabian Peninsula (exclusive of Aden). As regards Palestine, His Britannic Majesty has already undertaken that nothing will be done in that country which may prejudice the civil and religious rights of the Arab community. In the event of the Governments of any of all of these territories expressing a desire to enter into an association for customs or other purposes with a view to eventual confederation, His Britannic Majesty will, if requested to do so by the parties concerned, readily use his good offices to further their desire.

His Hashimite Majesty hereby recognises the special position of His Britannic Majesty in Irak, Trans-Jordan and Palestine, and undertakes that in such matters as come within the influence of His Hashimite Majesty concerning these countries, he will do his best to co-operate with His Britannic Majesty in the fulfilment of his obligations.

ARTICLE 3.

His Hashimite Majesty undertakes to maintain the friendly relations which existed between himself and the ruler of Asir and between himself and the ruler of Nejd, before the Arab revolt; to observe the pacts formerly existing between himself and those two rulers, provided that there is nothing in those pacts which is contrary to the spirit of the treaties existing between His Britannic Majesty and those rulers, and to do all in his power to forbid in his own territories and in all parts over which he has authority anything harmful to the material or moral interests of those States or their rulers.

İngiliz-Şerif Hüseyin Antlaşması taslağı, 16 April 1923. FO 686/75.

Antlaşma ile Şerif Hüseyin İbni Suud ile iyi ilişkiler geliştirmeyi (maddeler 3-4), karşılıklı diplomatik mümessil ataması yapmayı (Madde 5) kabul ediyordu. İngiliz Hükûmeti hac işlemlerine karışmayacak (Madde 8), İngiliz uyrukları kapitüler haklardan yararlanmaya devam edecekti (Madde 10). Antlaşma yedi yıllık süreyle yapılmıştı.¹¹⁵ Şerif bu antlaşmayı itiraz etmeksizin, 3 ve 4. maddelerdeki önemsiz iki düzeltmeyle imzaladı. İmza sonrasında Londra'ya Arap ulusunun ve kendisinin İngiliz ulusuna duyduğu minneti dile getiren bir şükran mektubu gönderdi.¹¹⁶

İkinci antlaşma Araplar için ilkinden daha olumsuz şartlar içeriyordu. Filistin, Ürdün ve Irak'taki İngiliz sömürge idaresi bu antlaşma ile onaylanmıştır. Şerif Hüseyin, manda idarelerini kabul etmiş, McMahon mektuplarına dayanarak ileri sürdüğü İngiliz taahhütlerinden vazgeçmiştir. İlkinden farklı olarak İngiltere Şerif'e diplomatik mümessilini Londra'ya gönderebilme hakkı tanımış; buna karşın Suud ve İdrisi'ye savaş öncesinde verdiği taahhütleri Şerif'e kabul ettirmiştir. Şerif Hüseyin antlaşmayı, İngiltere'nin Arap birliğini ve Filistin, Irak ile Ürdün'ün bağımsızlığını Aden hariç kabul ettiği şeklinde ilan etmiştir. Oysa gerçekler çok farklıdır. Filistin'in statüsü değişmeyecek, Siyonistlere verilen sözlerden geri adım atılmayacaktı. Şerif liderliğinde bir Arap birliği gerek fiziksel olarak gerekse kâğıt üzerinde bir hayalin ötesine geçemeyecektir.

Antlaşma ile Şerif Hüseyin, şartların zorlamasıyla bilerek ya da sınırları çoktan aşan kurnazlığının doğal sonucu akıl tutulmasıyla bir kez daha İngiliz diplomasisine mağlup olmuştur. Sonuçları kendisi için ilkinden daha elem verici olacak ikinci mağlubiyetini anlamak için çok beklemesi gerekmeyecektir. Zira Şerif'in kaderini belirleyecek sonun başlangıç sarkacı çoktan harekete geçmiştir. Sarkacın bir ucunda "uzlaşmaz", "baş belası" Şerif'ten bir an önce kurtulmak için acele eden Londra bürokrasisi; diğer ucunda ilk fırsatta kutsal yerleri işgal edip Vahhabi fanatizmini;

115 FO 686/75, Notes exchanged between Dr. Naci el-Assil and Sir W. Tyrrell, Foreign Office, London, 16 April 1923.

116 *Daily Mail*, "Union of Arab States", 19 May 1923.

kendi liderliğini kutsayan ilahi idare sistemi adı altında kişisel dikta yönetimine dayalı feodal öğretisini bütün Yarımada'ya yaymak için sabırsızlıkla bekleyen İbni Suud vardı. Şerif Hüseyin, antlaşmayı imzaladıktan birkaç ay sonra içine düştüğü çıkmazı fark ederek, özellikle Filistin ile ilgili hükümlere itiraz yöneltecek fakat Londra Şerif'in sızlanmalarını dikkate almayacaktır. Ayrıca Londra, Vahhabi Suudların Hicaz'ı her an işgal niyetinde olduğunu bildiğinden artık Şerif'in itirazlarının önemi kalmamıştır. Şerif reddettiğinde yeni antlaşma Suudlar ile yapılacaktır.

Şerif Hüseyin, İdrisi ve İbni Suud başta olmak üzere, savaşın en zor anında düşmanla iş birliği yapan kabile şefleri İngiltere'yi isteklerine razı etmeye çalışırken, Türk yurdu Anadolu'da Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları tarafından 19 Mayıs 1919 tarihinde yakılan kurtuluş meşalesi zaferle sonuçlanmıştır. 24 Temmuz 1923 tarihinde imzalanan Lozan Barış Antlaşması ile Türk Devleti, kendisiyle birlikte yaşamak istemeyen ulusları dışarda bırakarak, savunulabilir sınırlarda yeniden bir araya getirilmiştir. Arap coğrafyasındaki Osmanlı topraklarında kabile asabiyetine dayalı feodal yapıdan meşruiyet alan dikta skolastik idareler kurulurken; Anadolu'da demokratik, din ve vicdan özgürlüğünün garanti edildiği; özellikle negatif hakların korunup, her bireyin yurttaş olduğu modern bir cumhuriyet kurulmuştur. Yeni devlet sisteminde asıl zafer işgalci Yunan ve destekçilerine karşı olan değil; geri kalmışlığa, cehalete ve taassuba karşı verilen devrim niteliğindeki mücadele olacaktır.

Şerif Hüseyin, Lozan görüşmeleri esnasında Lord Curzon'dan, Fahrettin Paşa tarafından zarar görmemeleri için isyan esnasında İstanbul'a gönderilen Kutsal Emanetlerin kendisine iadesini istemiş, bu amaçla Lozan görüşmeleri devam ederken 2 Şubat'ta Lord Curzon Başdelege İsmet Paşa'ya bir mektup yazmıştı. Aynı amaçla Sultan Vahdettin'den de bir mektup almıştı. Kutsal Emanetlerin "Hain Şerif"e teslimi kesin bir dille reddedilmiştir.¹¹⁷

117 BOA, 030.10.260.748.5.

Halen istismar konusu olabilen Kutsal Emanetler Osmanlı idaresindeki bir şehir olan Medine'den başkente nakledilmiş, asiler Medine'yi ele geçirdiklerinde bütün şehri baştan aşağı yağmalamışlardı. Fahrettin Paşa şayet 1917-1918 yıllarında Kutsal Emanetleri İstanbul'a naklettirmeseydi; yağmadan geriye parçalanmış kılıflar ile tahrip edilmiş muhafazalar haricinde herhangi bir şey kalmayacaktı. Güvenilir kişiliği ve asker onuruna sadakatiyle tanınan Medine Müdafii Fahrettin Paşa, 1921 yılında Afganistan'a Büyükelçi olarak atanacaktır.¹¹⁸ Şerif'in ikinci isteği, Haremeyn Vakıf gelirlerinin Osmanlı döneminde olduğu gibi kendisine ödenmesidir.¹¹⁹ Haremeyn artık Türk idaresinde olmadığı için fırsatçı Şerif'in bu absürt talebi de elbette kabul edilmemiştir.

Aynı dönemde Şerif'in idaresindeki topraklarda köle ticaretinde patlama yaşanmıştır. Büyük kısmı Habeşistan'dan getirilen kölelerin sayısı o kadar artmıştır ki kadın kölelerin fiyatı yarı yarıya düşmüştür. Hicaz Hükûmeti tarafından köle ticaretinden her 10 köleden en iyisinin seçilerek kendisine verilmesi şeklinde ahlaksız bir şekilde gümrük vergisi alınmaktaydı. Şerif ile bir de köle ticareti yüzünden anlaşmazlığa düşmek istemeyen İngiliz ve Fransız hükûmetleri bu kirli ticarete göz yumuyorlardı.¹²⁰

Londra'dan istediklerini bir türlü elde edemeyen Şerif Hüseyin, 24 Kasım 1923 tarihinde doğrudan İngiliz halkına bir mesaj göndermeye karar verdi. "*Soylu İngiliz Ulusuna*" başlıklı uzun mesajda; "*Irak'ta, Kut'ül Amarêde, Kanal'da, Filistin'de, Hicaz'da ve Suriye'de Arapların İngiltere'ye güvenerek düşmana [Osmanlı Devleti] karşı İngiltere ile iş birliği yaptığını fakat İngiltere'nin savaş sonrasında sözlerini tutmadığını*" dile getirerek şikâyet ediyor, bağımsız, kendi krallığı altında bir Arap federasyonu talebini yineliyordu. Filistin de bu federasyonun içinde olacaktı. Mesajın

118 BCA, 03.018.01.02.04.8.62.011. 29/09/1934.

119 FO 686/75, Foreign Office London to Mr. R. W. Bullard, British Agent, Jeddah enclosing telegram from Foreign Secretary, Mecca, 18 August 1923.

120 FO 686/111, Mr R. W. Bullard, British Agent, Jeddah to Foreign Office, 19 October 1923.

sonunda yazıldığı yer “Mekke-i Mükerrreme-Kasr-ı el-Haşimiye” şeklinde belirtilmiş, “15 Rabiüssani sene-i 1342 ve 24 November [Kasım] 1923” şeklinde tarih atılmıştı.¹²¹

Dikkat çekici şekilde Şerif Hüseyin; pazarlık gücünü kaybettiğinin ve kendi kurnazlığıyla içine düştüğü zor durumun farkında değildi. Enver ve Cemal paşalara yaptığı şantaj diplomasi-sini Londra’ya karşı bir kez daha uygulamaya çalışıyordu. Oysa şartlar değişmişti. Her şey bir yana, Vahhabi tehdidi Demokles Kılıcı gibi ensesinde sallanıyordu. Kılıcın sapı Londra tarafından tutulmaktaydı. Nitekim İbni Suud Hicaz’ı işgal etmek için Londra’dan onay bekliyordu.

Mesaj, İngiltere ile Şerif arasında müzakere edilen anlaşma-nın özellikle iki, üç ve dördüncü maddelerini geçersiz hale getirmektiydi. Diğer dikkat çekici ayrıntı, mesajda Şerif tarafından; isyan edinceye kadar maaş aldığı, başkentinde kendisinin ve ailesinin bütün ihtiyaçlarının karşılanıp, lüks içinde yaşadığı Osmanlı Devleti için halen “ortak düşman” ifadesinin kullanılmasıydı. İngiltere’yi memnun etmeyi amaçlayan bu anlayış Şerif’in güvenilmezi tutarsız ruh halini de ortaya koymaktadır.

Şerif Hüseyin’in şantajla sonuç alma beklentilerinin aksine yayınladığı mesaj, Londra’daki bürokrasiyi daha fazla kızdırıp İbni Suud’a birkaç adım daha yaklaştırmak dışında herhangi bir işe yaramadı. Şerif Hüseyin, Londra’nın “manifesto” adını verdiği mesajı açıktan, ilgili ilgisiz her devletin öğrenebileceği şekilde ilan etmişti. Böylece bütün dünya Şerif Hüseyin ile İngiltere arasındaki savaş dönemi kirli pazarlıkları da en ince ayrıntısına kadar öğrenmiş oldu. Londra’ya göre eski defterleri açıp, sürekli aynı irasyonel talepleri dile getiren Şerif Hüseyin ile artık müzakere etmek anlamsızdı. Şerif daha önce Filistin’de İngiliz Hükûmeti’nin politikalarına yardımcı olma sözü vermişti. Yayınladığı mesajda sözünü tutmayacağı açıkça görülmektiydi.¹²² Siyonistlere Bal-

121 CO 727/8, King Hussein’s manifesto to “The Noble British Nation” in English and Arabic, 24 November 1923.

122 CO 727/8, Sir John Shuckburgh’s minute, India Office, 18 January 1924.

four Deklarasyonu ile Filistin'de devlet kurabilecekleri bir "Ulusal Yurt" sözü verip, 1922 yılındaki *White Paper* ile sözünü yerine getireceğini ilan eden İngiltere, iki yıl önce bir Siyonist olan Herbert Samuel'i Filistin'e yüksek komiser olarak atamıştı. Herbert Samuel 1920 yılı Haziran ayında Kudüs'e gelerek görevine başlamıştı.

الى عموم الشعب النجيب البريطاني

من الحسين بن علي هـ بناء على الشهرة الوطيدة لشعب البريطاني النجيب بلجيات والبلدية والإخلاص المخلصي على كل ما في معنى ذلك من المزايا أريت ان اوضح رأي لخدمة الخير العز في حسم والرأى العام المسلم بينهم فيما نال الفرائض والحرب وبلاطم من الحب والحنين .
تأته عندما دعيت حكومة جلالة الملك ورأيت ما في دعوتها من الفوائد المادية واللتوة للشرق باشتراكا دون ان يحس ذلك أى حى وطنى أو دينى كما يلم من منشورالى الامم المتحدة الرسمية نهضت بذق وبأفرواسى بدتقرر مراد معلومة لمصاية وتأمين شؤنهم ومستقبلهم لخمس عوام لمرات القتال جنبا الى جنب اعتقادا منى بالى انقال في جانب حرف الامة البريطانية باجها لايحباب المراد منها تزول سلقى بها يزولهم وشل بقيتي لسيى تلك الامة النجيبية بشهرة عظمتها تقدمت مقنيا بالحققة غير عجم من اجلة المفعورة في حين كانت كفة الفریق الآخر راجعة في كروت الامارة وفي ساحة القتلة وفي الحدود نيل وفي الميادين الاوروية قاطبة فاهو معلوم . وقد كان من اثر اشتراكى وافرواسى كفتال كفتل يحباب ابتداء لا مقبر بريطانية ماهو معروف حى اقتشع - علاوة على ذلك - ما كان في الحق للشرق من سحب متكاثرة فانت تندو باقتتال الحرب فيه الى طور دينى الله ادم بتناجى احواله . وضربت المثل الاعلى للعالم في التساهل والصفاء في الدفاع عن اللبادة السامية ففى دعوى الحرب في عراقهم وعلمايتهم وشاهمهم وكانت وتائق وجال القليلة المكتوبة والمزجودة يدعى وسائر نصريجاتهم الرسمية والخاصة في كل عيلس وناد بحجة على القتل بأن الغرب سيكتفون على اخلاصهم هذا باستقلالهم ووحدهم وزوال ما كان يساروم من عنة اعتقادا وثقة بد بارهم بالمجد والهدوء البريطانى المرفوف . يشهد لهم بذلك وفضهم الدشورل في صلح منفرد مع الهدو القوي وعدم بكل انواع الاستقلال مشغورا بالخصائات المؤكدة الرسمية عند شعوره بد تعليمه هـ في وقت طبع مادوا ومنوبا في قتال الحرب له ووقوفهم بجانب بريطانيا العظمى وحلفائها شنده . وكان من اثر ذلك القوة تلك القوية الرسمية المضادة من وزير خارجة بريطانيا العظمى فى يتناثر من جلها الاعتراف باستقلال العرب ووحدهم ويد فن من حرونها المزمع والغزم بلباهم على تلك الشنية وانه لا يتصور مقدم لى صلح عالم يكن من مواده الامامية استغلال بلادنا وحرية الرومانا وذلك بلبانية من حكومة جلالة الملك

Şerif Hüseyin'in İngiliz Ulusu'na hitabı, 24 Kasım 1923. CO 727/8.

Herbert Samuel'in Yüksek Komiser olduğu İngiliz Manda İdaresi altında Filistin yaklaşık 25.899 km² büyüklüğünde bir alanı kapsamaktaydı. Türkiye'nin başkenti Ankara'nın yüzölçümünün 25.401 km² olduğu dikkate alındığında Filistin Manda idaresinin hemen hemen Ankara büyüklüğünde bir bölge olduğu görülür. Üç tek tanrılı dinin en değerli inanç yapılarına sahip Filistin arazisinin önemli kısmı; dağlık, kıraç formasyonlu, güneyde tuzla kaplı çöllerden oluşmaktaydı. Türk idaresi döneminde Yahudiler bütün Filistin'de 458.42 km² toprağa sahiptiler. Bu

oran bütün toprakların %2 gibi çok küçük bir kısmına, ekilebilir arazilerin ise %6'sından daha az bir orana denk geliyordu.¹²³ Ulusal yurt ve devletleşme için nüfus ile toprağa ihtiyaç vardı. Gerek toprak gerekse nüfus politikaları demografik yapının ortalama %78'ini oluşturan Arapları kıskırtmadan uygulanmalıydı.

Toprak tahsisi en sorunlu problemlerin başında geliyordu. Bir yanda toprak sahibi Araplar diğer yanda göçmen Yahudileri yerleştirmek için her gün daha fazla toprak isteyen Siyonistler Londra üzerinde baskı oluşturmaktaydı. Manda yönetimi şartları kapsamında Arapların elindeki toprakların Yahudilere verilmesi ya da kamulaştırılması olanaksızdı. Tek çıkar yol, satın alma, drenaj ile kurutulan bataklıklar ile belli işlemler sonrası ekilebilir hale getirilecek arazilerin Yahudilere verilerek ulusal yurt için gerekli alt yapının oluşturulmasıydı. Satın alma işlemi Manda idaresinin gözetiminde Dünya Siyonist teşkilatlarının finansmanıyla gerçekleştirilmekteydi. Böylece Yahudilerin elindeki toprak oranı manda idaresinin ilk döneminde, 1925 yılına kadar ikiye katlanarak 8.262 km² olacaktır. Siyonist teşkilatları sadece arazi satın almak maliyetlerini değil, yerleşim masraflarını da karşılayarak hızlı bir kolonizasyon gerçekleştireceklerdir.¹²⁴

Arapların isyan edip idareyi zorlaştırmaması için Şerif Hüseyin'in iş birliği büyük öneme sahipti. Şerif Hüseyin iş birliği için, Arapların kralı olmak ve Halife ilan edilmek başta olmak üzere kendi taleplerinin öncelikli olarak karşılanmasını şart koşuyordu. Şerif, isyanın en başından itibaren "Arapların Kralı" unvanını İngiltere'ye kabul ettirmek istemiş fakat başarılı olamamıştı.¹²⁵ Zamanın sarkacı Şerif'in isteklerini kumların altına gömmek üzere hızlanmıştı. Kurnaz Şerif ise hırslarının esiri olarak son bir ümitle tarihin doğal seyrindeki kaçınılmaz acı sonu değiştirebileceğini düşünüyordu.

123 *Report of the High Commissioner on the Administration of Palestine 1920-1925*, Printed and Published by His Majesty's Stationary Office; London, 1925. s. 32.

124 *Arab Bulletin*, No. 39, January 19, 1917.

125 *Arab Bulletin*, No. 77, February 27, 1918.

SUUD İŞGALİ: HİCAZ KRALLIĞI'NIN SONU

KOLONYAL POLİTİKALARI Arap Yarımadası'ndaki kabile şefleri arasındaki çatışmalar serisinden zarar görmeye başlayan İngiltere, 1923 yılı sonunda Kuveyt'te bir konferans toplayarak bir kez daha Arap kabile şefleri arasındaki sorunları kendi çıkarları doğrultusunda çözmeye karar verdi. Kutsal Yerleri idare eden, İngiliz iş birlikçisi Şerif Hüseyin'in bu konferansa katılması önemliydi. Temel amaç Suudlar ile Şerif'i İngiliz çıkarları doğrultusunda uzlaştırmaktı. Askerî açıdan Suudlara karşı direnmesi olanaksız olduğu için uzlaş Şerif'in işine yarayacaktı. Buna karşın İngilizlere kızgın olan Şerif zaman darlığı bahanesiyle daveti reddetti. Kendisine zaman kazandırılması için konferans 22 Kasım'a ertelendi. Şerif bu sefer de Araplarla ilgili konuların önceden kendisine danışılması şartını ileri sürdü.¹

Suudlar idaresindeki Vahhabilerin yayılımı Hicaz sınırlarına kadar ulaştığı için Şerif Hüseyin, Taif dâhil idaresindeki bölgeye elindeki bütün olanakları kullanarak askerî birlikler yerleştirmişti. Vahhabiler, Mekke ile Medine arasındaki yolun bir kısmını da kontrollerine geçirmişlerdi. İngilizler Şerif'in oğlu Abdullah'ı Ürdün bölgesinin idaresine getirmişlerdi. Abdullah, karakteri babasına en çok benzeyen oğuldu. Bu nedenle ikili iyi anlaşıyordu. Şerif oğlu Abdullah'ı mali olarak desteklemekteydi. Ürdün sınırındaki Hicaz topraklarının idaresi de Abdullah'a bırakılmıştı.

1 FO 371/10006, Extract from the Jeddah Report for 1-29 January 1924.

Kuveyt'teki toplantıya katılmayı kabul etmeyen Şerif Hüseyin ziyaret bahanesiyle Ürdün'e gitmeye karar verdi. Şerif, 9 Ocak 1924 günü Akabe'ye, 13 Ocak'ta Maan'a ulaştı. Kendisini Ürdün halkına güçlü gösterebilmek için Abdullah'ın kendisine tahsis ettiği Mercedes otomobile binmeyi reddederek yolculuğunu at ve deve sırtında gerçekleştirdi. Amman'da "*Arapların Özgürleştiricisi*" şeklinde sloganlarla karşılandı.² Tertip, Emir Abdullah tarafından ayarlanmıştı.

Ürdün'de bulunduğu esnada Hicaz'daki bütün gelişmeleri casusları vasıtasıyla telgraflarla takip ediyordu. Ürdün yolculuğu esnasında İngiliz temsilcilerle 21 Ocak'ta yaptığı görüşmede Bağdat'ta bulunan küçük oğlu Zeyd'i kendisini temsilen Kuveyt Konferansı'na göndermeyi kabul etti. Bunun üzerine İbni Suud da konferansa bir aile temsilcisini göndereceğini bildirdi. Şerif'in uzlaşmaz tutumu nedeniyle istediği temsil düzeyine ulaşamayan Londra, konferansı Mart sonrasına erteledi. Nisan ayı başında konferanstan vazgeçildiği taraflara bildirilecektir.³

Amman'da iken Filistin Manda İdaresi Yüksek Komiseri Herbert Samuel ile iki kez görüştü. Şerif ve oğlu Abdullah Siyonistlerin Filistin'de Ulusal Yurt projesini daha önce kabul etmişlerdi. Bu nedenle Filistin için Herbert Samuel'e söyleyebilecek çok fazla argüman yoktu. Buna rağmen; her ikisi de Filistin halkına, Filistin'in bağımsızlığı ve Arapların kendi hükûmet şekillerini seçme hakkı için mücadele ettiklerini söylüyorlardı. İngiliz temsilcilerle yaptığı görüşmelerde Londra'dan gelecek bir mümessille bütün sorunları görüşmeye hazır olduğunu söyleyerek İngiltere'ye sadakatini tekrarladı. Şerif, Ürdün gezisi esnasında Kudüs'ü de ziyaret etti.⁴ 1916 yılında bütün Arap Yarımadası'nın Anadolu'nun güney bölgeleri dâhil kralı olmak hırsıyla isyan eden Şerif Hüseyin, sonuçta Hicaz'da dört yerleşimle sınırlı küçük bir

2 *The Times*, "King Hussein at Amman", January 11, 1924. s. 10.

3 FO.371110808, Summary of movements of King Hussein vis-a-vis Kuwait Conference, November 1923-April 1924.

4 FO 141/672/16185, Monthly report on Transjordan, January-February 1924.

cep krallığı elde edebilmişti.⁵ Ürdün'de iken, kendisinin de beklemeyeceği bir fırsat ayağına geldi. TBMM, 3 Mart 1924 tarihinde çıkardığı bir kanunla halifeliği kaldırarak, son Halife Abdülmecit Efendi'yi yurt dışına çıkardı.⁶ Bu beklenmedik karar Ürdün'de şok etkisi yaptı. Şerif Hüseyin vakit geçirmeden Halife ilan edilebilmek için harekete geçti. Ürdün Emiri oğlu Abdullah'ın da desteğiyle gösterişli törenler eşliğinde kendisini Halife ilan etmeye karar verdi. Nihayet yıllardır istediği unvanı elde ettiğini düşünüyordu. Buna karşın karşısında üstesinden gelinemez bir kabul ve meşruiyet sorunu vardı.

Halifelik TBMM tarafından kaldırıldıktan hemen sonra vakit geçirilmeden Şerif Hüseyin teatral bir gösteriyle halife ilan edildi. Her zamanki gibi kendisinin şahsi bir şey istemediğini fakat Müslümanlar arzu ederse Halifeliği kabul edeceğini söylüyordu. Irak, Hicaz ve Ürdün'deki ahali, idarecilerin zorlamasıyla Şerif'in halifeliğini istemeye zorlandılar. Hicaz Şerif'in, Ürdün oğlu Abdullah'ın ve Irak diğer oğlu Faysal'ın dikta idaresi altındaydı. Hindistan ile Cava'dan birkaç kişisel telgraf yine ilanın kabul edildiğini bildirdi. Halkın kendilerine dikte edilen kararı reddetme olanağı yoktu. Şerif'in Halifelik ilanı sonrasında Mekke'deki gelişmeler kayda değerdir. Şerif, bizzat Amman'dan çektiği telgrafla kendisinin Halife ilan edilmesini kendi İçişleri Bakanına emretmiştir.⁷

Ürdün İngiliz Manda İdaresi Emiri Abdullah, Şerif'in Halifelik ilanının en güçlü destekçisiydi. *Hindistan Times* Gazetesi'ne verdiği röportajda;

Türkler intihar etti. Halifelik gibi büyük bir siyasi güce sahip-tiler fakat onu kullanamadılar. Cumhuriyet, gölge bir halifenin ileride tehdit olabileceğinden korktu. Türkler Araplara büyük bir hizmette bulundular. Mustafa Kemal'e bir teşekkür mesajı

5 عبد الله ابن الحسين, *age.*, s. 176.

6 *TBMM Zabıt Ceridesi*, İ. 2, C. 2, 03 Mart 1340 [1924].

7 CO 727/8, Mr. R. Bullard's Jeddah Report for period 1-29 March 1924.

göndermeyi düşünüyorum. Halifelik bir Arap kurumudur. Peygamber Arap idi, Kur'an Arapçadır, Kutsal Yerler Arabistan'dadır. Halife Kureyş Kabilesi'nden bir Arap olmalıdır. Biz Türk Sultanı'nı hiçbir zaman Halife kabul etmedik. O bizim için sadece sultandı. Şimdi Halifelik Araplara geri gelmiştir.⁸

Abdullah'ın Halifelğin büyük bir siyasi güç olduğu şeklindeki tespiti doğrudur. Nitekim babası da dinsel güdülerden daha çok bu gücün peşindeydi. Bir kez babasının Halifeliği tanınınca kendisi de günü gelince babasının halefi olarak bu gücü elde edebilecekti. Halife'nin Arap ya da Kureyş soyundan olması iddiası Abdullah'ın İslam'ın eşitlikçi anlayışıyla bağdaşmayacak güçlü kavmiyetçi hissiyatını ortaya koymaktadır.

Halifelik ve sahip olduğu dinsel, siyasi değer bu çalışmanın kapsamı dışındadır. Buna karşın, Halifelik kaldırılmamış olsaydı Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ne siyasi anlamda katkı sağlayabilirdi. Fakat laik devlet örgütlenmesi bir yana, Osmanlı Devleti'nin askerî gücüne ve coğrafi sınırlarına sahip olmayan Türkiye Cumhuriyeti'nin yeni ulus devlet yapısıyla Halifelğin sorumluluğunu üstlenmesi olanaksızdı. Bu durumda Halifelik bir avantaj değil gereği yerine getirilemeyip problemlere sebebiyet veren bir kurum olacaktı. Abdullah'ın da itiraf ettiği gibi Türkler, Hindistan'daki Müslümanlar ile birkaç küçük topluluk hariç Müslümanların büyük kısmı Halifeliği fiilen bir üst dini otorite olarak tanımamaktaydılar. I. Dünya Savaşı esnasındaki davranış şekli bu tutumun en güzel kanıtıdır.

Son yıllarda kasıtlı olarak Mustafa Kemal Paşa'nın Halifeliği kaldırarak kendisinin Halife olmak istediği şeklinde akla ziyan söylentiler de yayılmıştır. Kasıtlı söylentilerin aksine Gazi'nin, Halife olmak gibi resmî kayıtlara giren bir emeli hiç olmamıştır. Gücünü söylenişinden alan bu iddianın iler tutar yanı yoktur. Mustafa Kemal Paşa isteseydi TBMM, "Gazi" unvanına sahip kurtarıcı

8 *The Times of India Weekly*, "Hussein the New Caliph, Special Interview in the Camp at Transjordan", 22 March 1924.

kahramanı severek Halife ilan ederdi. Kendisi laik ulus devlet yapısına inanmış bir liberaldi, J. J. Rousseau ve J. Bodin gibi egemenliğin kayıtsız şartsız kanun önünde eşit haklara sahip yurttaşlara ait olmasına, dinin ise bireyin vicdanında yaşanması gerektiğine inanıyordu. Bu nedenle kendisinin Halife olması gibi bir arzu gerek düşünce sistemine gerekse devlet anlayışında taban tabana zıttı.

Mustafa Kemal ayrıca tarihî gerçekler saptırılarak kötü niyetli bir propagandayla Halifeliliğin kaldırılmasına önyaklık yaptığı için İngiliz iş birlikçiliğiyle suçlanır. Bu eserde kimlerin İngiliz iş birlikçisi olup; şahsi hırsları için halklarının geleceğini yok ettiği arşiv vesikalarıyla ortaya konulmuştur. Mustafa Kemal ve arkadaşlarının kurduğu Cumhuriyet dimdik ayakta. Mustafa Kemal'in Cumhuriyeti'nde öncelik hanedanın varlığı değil yurttaşın esenliğidir. İngiliz arşiv vesikalarının da açıkça itiraf ettiği gibi 1924 yılında halkı Müslüman tek bağımsız ülke onurlu bir mücadeleyle Sevr'i çöpe atan Türkiye Cumhuriyeti'dir. Şerif Hüseyin, Abdullah, Faysal, İbni Suud ve daha nice kabile şefinin kurduğu devletlerde öncelik milyonların değil hanedanın esenliğidir. Bu devletler halen ya ABD ya da İngiltere desteğiyle halklarına en küçük özgürlük şansı tanımadan baskı ve yasaklarla varlıklarını devam ettirebilmektedirler.

Mustafa Kemal [Atatürk]; Abdullah ve babasının tahayyüllerinin ötesinde laik bir ulus devlet kurmaya çalışırken; Şerif Hüseyin siyasi güç kazanıp hanedanlık kurabilmek için Halifelik peşindeydi. Şerif'in Halifelik ilanı Hicaz'da 5 Mart'ta duyuruldu. Aynı gün Şerif'in Halifeliliğinin şerefine 101 pare top atışı yapıldı. İçişleri Bakanı tarafından verilen emirle halk üç büyük kentte Mekke, Medine ve Cidde'de devlet dairelerinin etrafında toplandı. Şerif'in büyük bir tevazu ile Halifeliliği kabul ettiği kent yöneticileri tarafından halka ilan edildi. Topluluklar ilanı hiçbir heyecan ya da sevinç emaresi göstermeden dinledi. Cidde'de genç bir Suriyeli tarafından yapılan konuşma ve "çok yaşa Halife Hüseyin" sloganları da halk tarafından sessizlikle karşılandı. Halkın

tavır Şerif'in gaddar, dikta idaresine karşı duyulan nefretin sessiz ilanıydı. Hicaz halkı sindirilmişti fakat Şerif'in Halifelik ilanı vicdanlarda kabul görmemekteydi. Bu amaçla yoğun bir dezenformasyon faaliyeti başlatıldı. Şerif'in propaganda aracı *Kible* gazetesi, Türk idaresini kötüleyip Şerif Ailesi'ni öven yazılar yayınlamaya başladı. Oysa herkes gerçeği bizzat yaşayarak tecrübe etmişti. Yoğun propaganda da halk üzerinde herhangi bir etki göstermekten uzak kaldı.

Şerif'in Halifelik ilanı Hicaz halkının geleceğe yönelik bütün ümitlerinin de sonu anlamına geliyordu. Halk bu nedenle sevinmek yerine üzüntü duymuştu. Cidde'deki İngiliz Konsolosu Bullard'ın tespitine göre; 5 Mart 1924 tarihine kadar Hicaz halkı daha önceki kriz dönemlerinde olduğu gibi Türk ordusunun gelerek Hicaz'ı geri alıp; Şerif'in kâbusa dönüşen idaresine son vereceği ümidini taşıyordu. Halifeliğin kaldırılması bu ümitleri yok etmiştir. Şerif'in Hicaz halkına ikinci sürprizi Amman'a gönderilecek tebrik telgraflarıdır. Halk telgraf göndermeye mecbur tutularak, telgraf başı yüklü miktarda harçlar yine Şerif'e bağlı posta idaresine ödendi. Daha sonra tebrikler bir telgrafa toplanarak gönderildi. Halktan toplanan harç geri iade edilmediğinden artan telgraf ücreti Şerif'e kaldı.⁹ Yarımada'daki Arap ahalinin özellikle kırsalda yaşayan kısmı Şerif'in yerine Abdülmecit Efendi'yi Halife olarak tanımayı yeğlemekteydi. Hatta bazı yerleşimlerde yerel ahali hutbelerin Şerif Hüseyin adına okunmasını protesto ederek, bu tür uygulamalar engellendi. Şerif'in Halifeliği dikta idaresinin geçtiği yerlerde zorla kabul ettirilmişti. Özgür iradenin ifade edilebildiği yerlerde Şerif'in yeni unvanı tanınmıyordu.¹⁰

Şerif Hüseyin 29 Mart'ta Halife olarak Cidde'ye geri döndü. Bu esnada Suudlar, Hicaz etrafındaki kuşatmayı tamamlamak üzereydiler. Mekke eşrafı zorla bir bütün olarak Şerif'i karşılamak üzere limana getirildi. Cidde limanı, yollar Şerif'in sarayına

9 CO 727/8, Mr. R. Bullard's Jeddah Report for period 1-29 March 1924.

10 FO 171/672/16185, Report from Headquarters, Southern District, Gaza for March 1924.

kadar süslenmiş, süsleme giderleri kişi başı hesapla halka bölünmüştü. Şerif, halkı etkileyip Hicaz'a gelişine kutsiyet kazandırabilmek amacıyla ihram giymiş olarak şaşaalı törenlerle Cidde'deki sarayına geldi. Sağlığı iyi olmadığı için Cidde'de çok saygı gören Alman asıllı Polonyalı bir Yahudi doktor tarafından genel bir muayeneden geçirildi. Doktor, İngiliz temsilci Bullard'a Şerif'in kendine iyi bakarsa en fazla beş yıl ömrü kaldığını bildirdi.¹¹ Yahudi Doktor iki yıl yanılacaktır. Ömrü gaddarlık, hile, entrika, düzenbazlıkla geçen Şerif Hüseyin yedi yıl sonra, 1931'de yaptıklarına pişman olarak vefat edecektir.

Halife Kral Şerif I. Hüseyin'in (kendisine bu şekilde hitap edilmesini buyurmuştu) şaşaalı tören alayı Cidde'ye varıldığının ertesi günü, 30 Mart'ta Mekke'ye doğru yola çıktı. Yolda Şerif, kadim gelenekleri canlandırabilmek amacıyla motorlu araçtan inerek at arabasıyla yola devam etti. Şerif'in arabasını çeken atın aniden öldüğü, Cavalı din adamlarının bu durumu Şerif'in ilahi emre karşı gelip Halifeliği gasp etmesinin bir sonucu olduğu, Şerif'in Mekke'ye ulaştığında öleceği kehaneti kulaktan kulağa yayıldı. Gerçek olma olasılığı kadar Şerif'e karşı duyulan nefretin tetiklediği bir arzu olduğu açıkça görülen söz konusu söylentinin doğruluğunu teyit etmek olanaksızdır.

Şerif Hüseyin, kendisine karşı duyulan fakat açıkça dile getirilemeyen hoşnutsuzluk ve nefretin farkındaydı. Mekke'ye gelir gelmez ilk iş olarak, cinayet dâhil adi suçlar hariç bütün mahkûmları serbest bıraktırdı. Şerif, 10 Haziran 1916 tarihinde isyanla başlayan sekiz yıllık idaresinde kabile üstünlüğüne dayalı bir kast, bir tür soyluluk sistemi oluşturmuştu. Bu sistemi gevşeterek kabile mensubu olsun olmasın bütün Arapların Hicaz'a gelmesine izin verdi. İbni Suud'a Hicaz'dan mal akışını engelleyebilmek için konulan mal satış yasağını kaldırdı. Yasaktan kırsalda yaşayan Bedeviler aç kalmak düzeyinde olumsuz etkilenmekteydi. Kent ahalisinin iç bölgelere gitmek için ödemek

11 CO 727/8, Consul Bullard to Mr. MacDonald, 30 April 1924.

zorunda olduğu pahalı geçiş ücreti de kaldırıldı. Hicaz'da Osmanlı dönemi parası olan Gümüş Mecidiye halen tedavülde idi. Şerif, Mecidiye'nin bir kentten diğerine transferini yasaklamıştı. Bu yasak da kaldırıldı hatta diğer ülkelerden Hicaz'a Mecidiye nakline izin verildi. Şerif Hüseyin, kısa süre sonra kararlarından geri adım atmak zorunda kalacaktır. Zira Hicaz ekonomisi kırsaldan gelen aşırı talebi karşılamakta zorlanacaktır.

Halifeliğini ilan edip yıllardır istediği "Emirül Müminin" unvanına kavuşan Şerif Hüseyin'in öncelikli hamlelerinden biri Hicaz Demiryolu istasyonunun bulunduğu Maan'ı kendi sınırları içerisine katmak oldu. Filistin manda idaresi Yüksek Komiseri Herbert Samuel, Londra'ya gönderdiği telgrafla Şerif'in oğlu Ali idaresinde Maan'a asker yığıp Hicaz'dan kuzeybatıya doğru sınırını Filistin Manda İdaresi toprakları yönünde genişleterek bir *fait accompli* durumu yarattığını rapor etti.¹² İngiliz Hükûmeti, her ne kadar bu oldubitti sınır değişikliğinden hoşnut olmadıysa da ilk başta Şerif'e çok fazla tepki gösterilmeyerek sorun uzlaşma yoluyla çözülmeye çalışıldı. Aslında Şerif Hüseyin de Londra'yı fazla kızdırmak niyetinde değildi. Kendi kendine ilan ettiği Halifeliğinin kabulü için İngiltere'nin desteğine ihtiyacı vardı. İngiliz Hükûmeti, kendilerine sürekli sorun çıkaran Şerif'in halifelik ilanını tanımaktan kaçınan temkinli bir tutum takınmıştır.

Halifelik törenleri esnasında Şerif Hüseyin ile Suudlar arasındaki anlaşmazlık kızışmakta, İngilizler artık işlerine daha çok yarayacak Suudları desteklemekteydi.¹³ İngiliz uyruğu hacılar sürekli Şerif'ten şikâyet ediyordu. Şerif'in 1923 yılı hac ifası esnasında gösterdiği suiistimaller ve kötü yönetim, hacılardan mümkün olduğu kadar fazla para koparmayı amaçlayan soyguncu yaklaşım ile uzlaşmaz tavır Londra'yı ve sahadaki İngiliz görevlilerini oldukça kızdırmıştı. Cidde'deki İngiliz temsilcileri Şerif'in

12 CO 733/67, High Commissioner for Palestine, Jerusalem to Principal Secretary of State for the Colonies, 23 April 1924.

13 *The Times*, "Government and King Hussein", May 1, 1924. s. 8.

bir canavara dönüştüğünü fakat canavarın kendileri tarafından yaratıldığını söylüyorlardı.¹⁴ Aslında Şerif'in karakteri hep aynıydı. II. Abdülhamid Şerif'in güvenilmez, muhteris, gaddar karakteristik özelliklerini ilk tespit edendi. Bu yüzden İstanbul'da ikamete mecbur tutulmuştu. Şerif İngiliz çıkarları doğrultusunda hareket ettiği sürece aşırılıkları görmezden gelinmişti. Ne zamanki Şerif, kişisel çıkarlarını elde etmek için şantaja başvurup, İngiliz çıkarları ile ters düşmeye başlamıştı İngiliz saha elemanları ve Londra için istenmeyen adam olmuştu.

Şerif Hüseyin, Halifelikliğini kabul ettirebilmek için paraya ihtiyaç duyuyordu. Elindeki tek kaynak köle ticaretiyle hacılardan mümkün olduğu kadar fazla miktarda elde edebileceği paralardı. Bu amaçla, türlü bahanelerle tahsil etmeye çalıştığı aşırının aşırısı vergi ve ücretlerle Hicaz'a gelen hacıları canından bezdirmiştir. Hacıların Hicaz'da bir yerden başka bir yere gidebilmesi deve kervanlarıyla mümkündü. Şerif Hüseyin ya develere az yük yüklemek ya da iki, bazen üç kat fiyat istemek surtiyle de hacıları soyuyordu. Mekke'de satılan bütün ticari emtia Şerif'in tekelindeydi. Satışlardan da istenilen fiyatta yüksek marjlarda kâr elde ediliyordu. Bunlara ek olarak türlü bahanelerle şişirilen gümrük vergileri, hacıların eşyalarına beyan edilmediler bahanesiyle kanunsuz el koymalar diğer bir soygun yöntemi idi.¹⁵ Türk idaresinde Hicaz'da Bedevi soygunları ve baskınları yaşanırdı. Osmanlı Devleti soygunları önlemek için Bedevilere ödeme yapardı. Şerif Hüseyin idaresindeki bölgelerdeki bütün soyguncuları sıkı bir denetim altına almış, hacıların soyulmasında kendisi tarafından işletilen bir tekel oluşturmuştu. Parayla birlikte nefret de kazanıyordu fakat ya bunu umursamıyor ya da hırsına yenik düşerek büyük düşlerinin peşinde kendince küçük günahlar işlemeyi mubah sayıyordu.

14 FO 371/5065, Report on subsidies to Arab Chiefs and notes prepared by Political Department, India Office, 29 October 1920.

15 FO 686/111, Mr R. W. Bullard, British Agent, Jeddah to Foreign Office, 19 October 1923.

Şerif Hüseyin'in, Halifeliği ve Krallığı ancak parayla ayakta durabilirdi. İngilizlerden istediği desteği alamamakta, hac mevsiminde uyguladığı soyguncu politika yetmemekteydi. Halifelik kendisine ulu bir makam kazandırmıştı. Bunu kullanmaya karar verdi. Dünyadaki bütün Müslümanlardan Kutsal Yerlerin idaresi bahanesiyle bağışlar istemeye başladı. Osmanlı Devleti'ne olan saygıyı kullanabilmek için sürgündeki Sultan Vahdettin için bağış kampanyaları düzenledi. Oysa Sultan'dan hiç hoşlanmadığı biliniyordu. Halifelik için tavsiye komitesi seçilmesi önerisini ortaya attı. Komite, birisi dini; diğeri zirai ve sınai işlerden sorumlu mali konulara bakmak üzere iki bölümden oluşacaktı.¹⁶

Şerif'in kendinden başkasının düşüncesini kabul etmediği biliniyordu. Hicaz tarıma uygun değildi, sınai anlamda ise İngilizler denetiminde sadece bir endüstriyel tesis vardı. Bütün bunlar Şerif'in Müslümanlardan biraz daha fazla para elde etmek için uygulamayı planladığı yeni entrikalarıydı. Propaganda gazetesi *Kible* sürekli Şerif'in Halifeliğini onaylayan mesajlar yayınlıyordu. Aslında Şerif'in bütün çabalarına rağmen Halifeliği idaresindeki topraklarda bile kabul edilmemişti. *Kible* gazetesi uydurma onay telgraflarının anlaşılmasında için "Afrika Müslümanları", "bilinmeyen bir yerden", "adını vermek istemeyen Müslüman toplumu" gibi muğlak ifadeleri de sahte telgraf haberlerine eklemekteydi. Müslüman sömürgeleri olan Avrupalı devletlerden herhangi bir nedenle, örneğin Ramazan Bayramı'nda gönderilen kutlama mesajları da sanki halifeliği tebrikmiş gibi Kible tarafından propagandaya dönüştürülüyordu.

Propaganda yetersiz kalınca dünyanın farklı yerlerine heyetler gönderilerek Şerif'in Halife tanınması için girişimlerde bulunuldu. Girişimlerden sonuç alınamayıp, istenilen meblağlar bir türlü elde edilemeyince, Hac mevsiminde çeşitli bahaneler eşliğinde hacıları biraz daha soyabilmek için yeni vergiler uygulamaya konuldu. Ayrıca hacılar üzerinde baskı kurularak Şerif'in Halifeliğini

16 CO 727/8, Consul Bullard to Mr. MacDonald, 30 April 1924.

tanımaları istendi. Nitekim hacılara verilen resmî evraklara Şerif “Halife Hicaz Kralı Şerif I. Hüseyin” şeklinde kaydedilmişti. İngiliz istihbaratı, hiçbir detayı atlamadan Şerif Hüseyin’in Halifelik iddia ve propaganda çalışmalarını yakından takip etmiştir.¹⁷

Şerif Hüseyin, Osmanlı Devleti’ne ihanetinin Müslümanlar arasında tiksintiyle karşılandığını biliyordu. Suçu İttihat Terakki’ye yıkmaya çalıştı. Hac mevsiminde dağıtımı yapılmak üzere 1916 yılındaki isyanını meşrulaştırmaya yönelik faaliyetlere ağırlık vererek hatıra pulları bastırdı. Daha önce, 1921 yılı Aralık ayında “Arap Haşimi Hükûmeti, 1340 [1921]” şeklinde ve daha sonra kendisinin halife ilan edilmesinin şerefine “Halifelik Hatırası, Şaban 1342 [1924]” şeklinde pullar bastırmıştı.¹⁸ Şerif Hüseyin’in 4 Ekim 1924 yılında tahtını büyük oğlu Ali’ye bırakmak zorunda kalmasından sonra pullar Vahhabi Suudların eline geçecektir.¹⁹

Şerif Hüseyin, Halifeliğini Müslümanlara kabul ettirmeye çalışırken, Vahhabi Suudlar, Londra’nın sessiz onayıyla Ağustos ayında Şerif’e son darbeyi vurup, Hicaz’ı işgal için harekete geçtiler. Vahhabi işgal güçleri 8 Ağustos’ta Riyad’dan hareket etti. Şerif Hüseyin birkaç gün sonra Taif’e saldırılacağını öğrenmesine rağmen herhangi etkili bir tedbir almadı. Vahhabi Suudlar tarafından düzenlenip karşı konulamayan saldırılar üzerine Taif ileri gelenleri 29 Ağustos Cuma günü Şerif ile temsilcisi Kaymakam’a giderek şehirden ayrılmalarına izin verilmesini istediler. Talep reddedildi.

Osmanlı döneminde surlarla çevrili bir şehir olan Taif, Mekke’nin güneydoğusundaki yüksek düzlükte, Mekke, Asir ve Yemen yaylalarını birbirine bağlayıp, tarihî ticaret yollarının kavşağında bulunan stratejik bir yerleşimdi. Taif, Arabaistan’ın özellikle Hicaz’ın yakıcı, dayanılmaz sıcağında çölde bir vaha idi, muson yağmurlarını çeken mikro iklim özellikleriyle özellikle Mekke halkı tarafından yazları sayfiye yeri olarak tercih

17 FO 371/10016, Mr. R. W. Bullard, Jeddah to Mr. MacDonald with two enclosures, 22 August 1924.

18 *The Times*, “Hedjaz. History in Stamps”, August 04, 1925. s. 8.

19 عبد الله ابن الحسين, *age.*, s. 179.

edilmekteydi. Şerif Hüseyin'in kendisinden önceki emirler gibi Taif yakınında yazlık sarayı bulunmaktaydı.²⁰

Şerif'in oğlu Ali, 5 Eylül'de Taif'e gelince halk bir kez daha şehirden ayrılıp Mekke'ye gitmelerine izin verilmesi talebini yineledi. Babası gibi Ali de halkı dinlemeyi reddetti. Bu esnada Ali, Vahhabi güçleriyle pazarlık halinde olduğunu, şehri savunmak için yeni güçler getireceğini söylüyordu. Aynı gün öğleden sonra Ali şehirden ayrılırken, halk yeniden Mekke'ye gitmelerine izin verilmesini istedi. Ali taleplere; şehri boşaltmayıp, Suudlar ile pazarlığa gittiği cevabını verdi. Aslında, Suudların şehri işgal edeceğini anlayan Ali, kendisinin ve etrafındakilerin güvenliğini sağlamaya çalışıyordu. Ali beraberindeki askerî güçlerle birlikte önce Hadah'a buradan da Arafat'a çekildi. Aynı gün akşamüzeri Suud işgal güçleri Taif'e girdi. Ali'nin amacı açıkça halkı değil babasının cep krallığını korumaktı. Savunmasız kalan Taif kolayca işgal edildi. 1916 yılında Taif, Şerif'in asi saldırılarına üç ay dayanmış, Galip Paşa'nın komuta beceriksizliği yüzünden teslim olmuştu.

Vahhabi öğretisine göre Hicaz halkının inancı sapkındı. Vahhabiler, Haricilerin Hz. Osman'ın katlini (656) bahane tutarak Hz. Ali'ye karşı kan davası güdüp kendileri gibi düşünmeyen herkesi kâfir ilan ederek vahşice katleden öğretisine benzer fanatizmle hareket ediyorlardı. Nitekim İbni Suud ve Şerif Hüseyin birbirlerini kâfirlikle suçlamaktaydılar. İşgalciler, Vahhabi olmayanları "kâfir" ya da "müşrik" olarak görmekteydiler. Bu durumda katledilmeleri meşruydu. Aslında her iki tarafın temel amacı iktidar elde etmektir. Orta Çağ Avrupa prenslikleriyle benzer şekilde inanç ya da öğreti farklılıkları toplulukların, liderlere iktidar sağlayacak bencil amaçlarla kullanılabilmesi için acımasızca tahrik edilmekte, buna karşın taraflarca her fırsatta Allah'ın yüce emirlerine bağlılık tekrarlanmaktaydı. Oysa ilahi emirlerle zıt bir şekilde Vahhabi öğretisine göre idare edilen yerdeki halk ya Vahhabi olmalı ya da ölmeliydi.

20 Allawi, *age.*, s. 10.

İşgal esnasında Taif'te yaşanan felaket Munşi İnsanullah adlı Hintli Müslüman tarafından kayda geçirilmiştir. Şehirden ayrılmasına izin verilmeyen ahalinin Vahhabiliği kabul etmeyenlerine karşı, çocuk-yaşlı fark etmeksizin acımasız bir katliam uygulandı. İşgalciler yaklaşık bin kişi ya da biraz daha fazlaydı. Şehre gece girmişlerdi. Evlerin kapıları zorla açıldı ya da kırıldı. Vahhabiler şehri baştan aşağı para getirecek her şey, kadın erkek fark etmeksizin yağmaladılar. Pahalı halılar, mücevherler ve diğer eşyalar işgalciler tarafından çalındı. Mekke zenginleri yazlık evlerini kullanmak üzere Taif'e gelmişlerdi. Onlar da soyulanlar arasında yer aldı. Sahip olduklarını vermeyi ya da söylemeyi reddedenler acımadan öldürüldü. Halkın bir kısmı Şerif'in tiran idaresinden kurtulduğunu sanarak Vahhabilere kapılarını açtı, fakat bu zavalılar da katliamdan kurtulamadı.²¹

Vahhabiler 17 saatte yaklaşık 500-700 arasında kişiyi katlettiler. Katledilenler arasında Buhara, Hindistan, Malaya ve Cava'dan hac için gelen zavallı Müslümanlar da vardı. Esmer renkli kadın ve çocuklar köle olarak satıldı, evlerde yaşam adına her şey, kadınlara ait olanlar dâhil iç çamaşırına kadar çalındı. Şehir halkını katliama terk eden Şerif'in oğlu Ali çoktan güvenli bölgeye ulaşmıştı. Taif'ten kaçan ve soyulan halk mecburen Mekke'ye doğru zorlu bir yolculuğa çıktı. Taif halkının bu acı yolculuğu sekiz yıl önce Şerif ve oğulları tarafından tuzağa düşürülerek esir alınıp kızgın güneş altında yaya olarak Mekke'ye, buradan da İngilizlere teslim edilmek için liman kenti Yenbo'ya gönderilen Türk asker ve memurlarının acıklı halinin anakronik tekrarıdır. Aç ve susuz, çıplak ayakla kurtuluş arayan mülteciler yolda bir de Bedeviler tarafından soyuldu ve katledildi. Raporlar Kutsal Arafat Dağı'nda bile Bedeviler tarafından katliam ve soygun yapıldığını bildirmektedir. Şerif'in askerleri iki saat mesafede olmalarına rağmen katliama müdahale etmemiştir. Günün sonunda binden fazla insan katledilmişti.

21 FO 371/11446, Report by Munshi Ihsanullah entitled "Attack on Taif", 14 September 1924.

Ölmeyip Mekke ya da Ciddé'ye ulaşabilen mülteciler bu kez de Şerif tarafından vergilendirilerek, kaderlerine terk edildiler. Şerif Hüseyin insafsızca mültecilerden bir yerden diğerine gidilebilmesi için kendisi tarafından konulan seyahat vergisi talep etti.²²

Taif, Mekke'nin yiyecek ihtiyaçlarının karşılandığı bölge olarak da büyük öneme sahipti. Güneydeki ileri karakol Taif'in işgali, Mekke'nin düşmesini an meselesi haline getirmiştir. Nitekim Vahhabi Suudların bir sonraki hedefi Mekke'dir. Taif'teki Mekkelilerin soyulduktan sonra gitmesine izin veren işgalciler, Mekke halkına iç çamaşırlar ile çıplak ayak yola çıkmak zorunda kalan mültecilerle gönderdikleri mesajda: "*Vahhabilerin yakında Mekke'ye geleceğini Şerif Hüseyin'i kovmazlarsa Mekke'nin de kaderinin Taif ile aynı olacağını*" söylemişlerdi.²³

Şerif'in ordusu Taif yenilgisi sonrasında dağılmaya başladı. Halk Şerif'in gaddar idaresinden bıkmıştı. Hicaz halkı, Şerif tarafından uygulanan baskı ve soyguncu politikalarla sekiz yılda psikolojik olarak yenilmişti. Sadece Hicaz halkı değil, Halifelik Hareketi dâhil İngiliz sömürgesi altındaki Müslümanlar İngiliz işbirlikçiliğinden dolayı, hac için Hicaz'a gelenler ise maruz kaldıkları zalimane muamele nedeniyle Şerif'ten nefret ediyorlardı. İngilizler de kendilerine her konuda sorun çıkartan ve artık bir müttefik değil eski taahhütleri sürekli hatırlatan bir sorun kaynağına dönüşen Şerif'ten kurtulmak istiyordu. Şerif, Kutsal Yerlerin işgalden korunmasını isteyerek dünya ülkelerine protesto telgrafları çekti. Fakat güvenilmez karakterinin doğal sonucu olarak herhangi bir netice elde edemedi. Enteresan şekilde bazı İngiliz temsilcileri Mustafa Kemal'in de Suudlara yardım ettiği kanaatindeydi. Aslında böyle bir şey söz konusu değildi. Mekke'de çok sayıda İngiliz ve Fransız uyruğu Müslüman da vardı. İşgalciler tarafından gönderilen mesajda da açıkça görüldüğü gibi

22 FO 371/11446, Report by Munshi Ihsanullah entitled "Attack on Taif", 14 September 1924.

23 FO 371/11446, Report by Munshi Ihsanullah entitled "Attack on 'Taif", 14 September 1924.

şehir düştüğünde Taif'tekine benzer katliam kaçınılmazdı. Fransa *Diana* zırhlısını, İngiltere ise *Clematis*'i vatandaşlarını olası bir tahliye için sırasıyla 9 ve 10 Eylül'de Cidde limanına gönderdi.²⁴

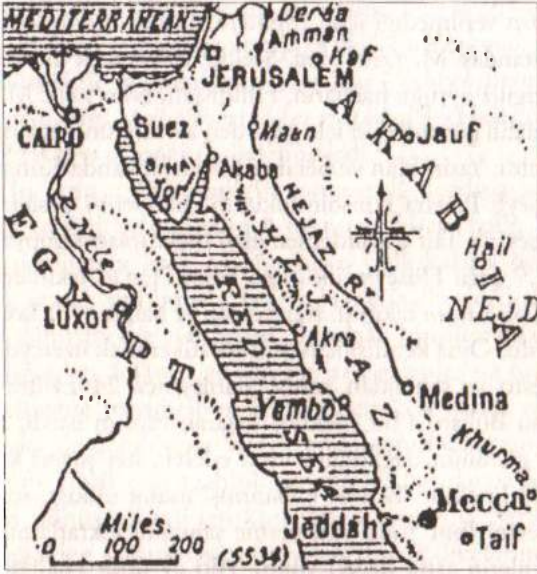
Mekke çevresinden sürekli katliam ve soygun haberleri geliyordu. Olayların kontrolden çıkması üzerine 13 Eylül'de Cidde'deki Hollanda, Fransa ve İngiltere konsolosları işgalci Suudlara ortak gizli bir ultimatoom göndererek kendi uyruklarına zarar verilmemesini istemeye karar verdiler. Mekke'ye Müslüman olmayanların girmesine izin verilmediği için, İngiltere'nin hac işlerinden sorumlu Hintli vatandaşı M. Yasin Han, Mekke'deki gerçek durumu tespit etmek, İngiliz uyruğu hacıların, Hindistan, Nijerya ve Malaya'dan gelenler dâhil güvenlikleri için şehirden ayrılmasını sağlamakla görevlendirildi. Yasin Han ve beraberindeki Hollanda Konsolos Yardımcısı Şeyh Pravira konsoloslukların ciddiyetini göstermek için Şerif Hüseyin'e Taif'e gönderilen gizli mektupların kopyalarını da verecekti.²⁵ Şerif Hüseyin ilk başta Yasin Han'ın tekliflerine karşı uzlaşmaz bir tutum takındı. Kendisinin ve halkının da korunmasını istiyordu. Oysa kendisi için ümitler tükenmek üzereydi.

Protesto ve şantajdan sonuç alamayınca 24 Eylül'de İngiliz Konsolosu Bullard'a bir mektup yazarak yardım istedi. Mektupta askerî gücünün dağıldığını itiraf ederek, her şeyini kaybetmiş olmanın bilincinde ifadeler kullanmış, mutat olduğu üzere istifa edip görevini İbni Suud'a devretme şantajını tekrarlamıştı. Oysa bu söylemlerin artık değeri yoktu. Altı ay önce Halifeliğini ilan eden Şerif'in istifası ciddi olarak konuşulmaya başlanmıştı. İlk başta Şerif Hüseyin Hicaz'dan ayrılırsa saldırıları durduracaklarını söyleyen Suudlar artık, Şerif ailesinin Hicaz'ı tamamen terk etmesini istiyordu. Taif'i savunmasız bırakarak güçlerini Mekke, Arafat bölgesine çeken Ali, Türk ordusundan kalan 20 bin mavez tüfek ve Medine'den getirdiği güçlerle Mekke'nin savunmasını

24 *IOR L/P&S/10/1124*, British Agent, Jeddah to Mr. MacDonald enclosing report, 21 September 1924.

25 *IOR L/P&S/10/1124*, British Agent, Jeddah to Mr. MacDonald enclosing report, 21 September 1924.

güçlendirmeye çalışıyordu. Vahhabilere karşı üstünlük sağlayabilecek yegâne araç olan eldeki uçakların yeterli bombası yoktu, toplar için gülleye ihtiyaç vardı. Vahhabi güçlerine öğretinin fanatiklerinden Sultan Ben Hamideddin komuta ediyordu.²⁶ İbni Suud, İngilizlerin her istediğini yapıp, her fırsatta İngiltere'ye, İngiliz çıkarlarına bağlılığını dile getirerek, Şerif'in aksine uzlaşmacı bir tutumla Londra'nın desteğini arkasına almıştı.

Vahhabi Suudların ilerleyişi. *The Times*,
 “Mecca’s Peril, Population in Flight”, 29 September 1924.

Önceki sayfalarda belirtildiği gibi, Hicaz halkı Şerif Hüseyin’in tiran idaresinden çoktan bıkmıştı. Taif’i savunamayan Ali taht için çözüm değildi fakat iki kötünün tercih edilebilir olanıydı. Mekke kapılarına dayanan Vahhabi tehdidi ve Şerif’in halkı savunmada yetersiz kalması üzerine Hicaz ileri gelenleri 3 Ekim’de; Süleyman Kabil, Muhammet Tavil, Abdullah Ali Rıza,

²⁶ *The Times*, “Mecca’s Peril, Population in Flight”, 29 September 1924.

Saleh İbn Ebubekir Şata, Fateh bin Sultan, Muhammed Alavi ve Bekri Kazzaz Cidde Konsolosu Bullard'a bir mektup yazarak Şerif Hüseyin'in oğlu Ali lehine görevden el çektirilmesini istediler. Şerif, eşraf tarafından daha önce kendisine bu yönde yapılan telkin ve talepleri geri çevirmişti.²⁷

Altın karşılığında Şerif Hüseyin ile birlikte Osmanlı Devleti'ne isyan eden Bedeviler, kendilerine daha fazla altın verdiği için 1924 yılında taraf değiştirerek İbni Suud'un yanında yer almışlardı. Böylece Suudlar Mekke kapılarına geldiğinde Şerif Hüseyin'in kendisini savunacak bir ordusu yoktu.

Mekke halkı, son çare olarak Suudların işgalini engelleyebilmek için Şerif Hüseyin'in emirlik görevinden ayrılıp yerine oğlu Ali'nin gelmesini istiyordu. Şerif'ten kurtulmanın tek yolu Eylül ayına kadar Hüseyin'in ölümüydü. Fakat halk Şerif'in ölmesinden de ümidi kesmişti. Ali'nin değişikliği gerçekleşirse Şerif'ten kurtulmak için yeni bir fırsat doğmuş olacaktı. Hicaz halkı, Şerif'in hemen bütün sevimsiz karakteristik özelliklerini taşıyan Abdullah'tan nefret ederken, daha mutedil bir karakter olan Ali'yi ehveni şer olarak kabul etmekteydi. Değişiklik isteği Şerif tarafından mecburen gerçekleştirilebilirdi fakat Mekke'yi istediği anda işgal edebilecek olan İbni Suud artık değişikliği kabul etmemeye kararlıydı.²⁸

Cidde eşrafı ve burada bulunan Mekke ileri gelenleri hep birlikte "Hicaz Ulusal Hizbi" adıyla Şerif'e bir telgraf çekerek idareden çekilmesini istediler. Baskılara dayanamayan Şerif Hüseyin, 4 Ekim'de oğlu Ali'yi Mekke'den Cidde'deki mukim İngiliz Konsolosu Bullard'a göndererek halk istiyorsa ve Suud saldırıları durdurulup mevcut durum düzelecekse oğlu Ali lehine tahttan çekilmeye hazır olduğunu bildirdi. Şerif Hüseyin Sultan Abdülhamid'in iradesiyle Osmanlı Devleti tarafından atanmış son yasal emir değildi. Kendisi isyan edince, 1916 yılı Temmuz

27 FO 686/112, Two letters from delegates of the Hedjaz people to British Agent Jeddah, 3 October 1924.

28 L/P&S/10/1127, Wahhabee Leaders and Jeddah Consular Corps, November 4, 1924.

ayında yerine Şerif Ali Haydar emir olarak atanmış fakat Ali Haydar isyan nedeniyle göreve başlayamamıştı. Şerif Hüseyin İstanbul'dayken Şerif Ali Haydar'ın dedesi Şerif Abdülmuttalib'in emirlik görevinden alınması için Osman Nuri Paşa ile birlikte İngilizlerden sahte mektup skandalının planlayıcıları arasında yer almıştı.²⁹ Hicaz'ın şartların dayatmasıyla göreve gelen son idarecisi Şerif Ali, babasının son sekiz yıldaki konumuyla benzer şekilde hukuki dayanak ve meşruiyetten yoksundu.

Şerif Ali, İngiliz Konsolosu Bullard ile yaptığı görüşmede tahta geçtiğinde İngiltere'nin kendisini Suudlara karşı destekleyip desteklemeyeceğini sordu. Ali, Bullard'ı kızdırmamak için Halifelik ve diğer Arap bölgeleri üzerinde babasının sürekli dile getirdiği hükümlerle iddialarından bahsetmemeyi uygun görmüştü. Nitekim Hicaz halkı ve Cidde'ye telgraf gönderen Müslüman ileri gelenleri Ali'nin sadece "Hicaz Kralı" unvanını kullanıp, Halifelik iddiasında bulunmamasını şart koşmuşlardı. Şerif Hüseyin aynı gün mecburen tahttan çekilmeyi kabul etti. 10 Haziran 1916 tarihinde, sabaha karşı sarayının penceresinden bir el ateş etmek suretiyle memuru olduğu Osmanlı Devleti'ne savaşın en zor anında düşmanla iş birliği yaparak isyan etmek suretiyle ilan ettiği krallığı sekiz yıl sonra, 4 Ekim 1924 tarihinde hazin bir şekilde sona erdi.

Şerif Hüseyin istifa ederek en azından, iki buharlı gemiye güçlkle sığdırılabilen malını ve canını kurtarabilmiştir. Hicaz halkını çok daha kötü günler bekliyordu. Babası istifa ettiğinde tahta geçmeyi kabul eden Ali, Suud tehdidinden kaynaklı durumun ümitsizliğinin farkındaydı. Bullard'ı kendisine yardıma zorlamak için mevcut şartların çaresizliği altında tahtı kabul edemeyeceğini bildirip, babasıyla gideceğini söyledi. Bu esnada Vahhabiler Arafat Dağı eteklerine ulaşmışlardı. İstedikleri anda yürüyerek Mekke'yi işgal edebilirlerdi.³⁰

29 Stitt, *age.*, s. 78-80.

30 FO 686/112, Telegrams from British Agent, Jeddah to Foreign Office, London and Singapore, 4 October 1924.

Ali'nin blöfü çok fazla işe yaramadı. Kendisi de uzun süredir babasının yerine geçmek istiyordu. Bu güçlü arzu Bullard tarafından bilinmekteydi. Babasının çekildiği gün akşamüzeri, kendisiyle yaptığı telefon görüşmesi sonrasında görevi kabul ederek anayasal haklar temelinde Hicaz Kralı oldu. Anayasal haklar temelinde kral olmasına rağmen Halifelik iddiasında bulunmadığını açıkça ilan etti. Hicaz Ulusal Hizbi, Hicaz'daki yönetim değişikliğini ve Şerif ailesinin Halifeligi gasp girişiminden geri adım kararını Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa'ya, Halifelik Hareketi Merkez Komitesi'ne, Bombay'a, Hindistan İslam Ligi'ne, Haydarabad'a, Kalküta'ya, Tahran'a, Kabil'e, Singapur'a, Casablanca'ya, Londra'ya, Paris'e ve Cava'ya telgraf çekerek bildirdi. Telgrafta Cumhurbaşkanı düzeyinde hitap en başta ismi açıkça zikredilmeden sadece Mustafa Kemal Paşa'ya yapılmıştı.³¹ Şerif'in yıllardır kendi meşruiyetini sağlamak için Türkler hakkında yaptığı kara propaganda herhangi bir etkide bulunamamış; Hicaz Hizbi, son Halife'nin onay yeri olan Ankara'ya ve Mustafa Kemal Paşa'ya ilk sırada bildirim yapmayı uygun görmüştü.

Ali, Bullard ile yaptığı ikinci görüşmede babası tarafından bir türlü sonuçlandırılmayan Hicaz-İngiltere anlaşması müzakerelerinin tamamlanarak imzalanması isteğini ilettili. İdari değişiklik bir mektupla İbni Suud'a bildirildi. Ali, 5 Ekim'de Mekke'ye geri döndü. Londra, ilk başta Ali'nin Hicaz Kralı olmasını resmen tanımaktan kaçınarak ilişkileri *de facto* zeminde yürütmeyi tercih etti. Fransa da Londra ile birlikte hareket etmekteydi.³²

Şerif Hüseyin, Ali'nin 6 Ekim'de Mekke'ye ulaşmasından iki gün sonra, 8 Ekim'de Mekke'den ayrılarak 9 Ekim'de Cidde'ye geldi. Burada limanda kendisini bekleyen Haşimi Krallığına ait iki küçük gemiyle Hicaz'dan ayrılacaktı. Şerif Hüseyin'in Habeşistan'dan arazi satın aldığı biliniyordu. Buradaki arazilerine

31 IOR: R/15/5/36, Telegram from British Consul, Jeddah to Foreign Office, London, and telegram despatch of same date, 4 October 1924.

32 FO 686/112, Telegrams from British Consul, Jeddah to Foreign Office, London, 17 October and 18 October 1924.

gidebilmesi için geçiş yolu sömürgeci ülkeleri olan Fransa ya da İtalya'dan vize alması gerekiyordu. Bu tür bir talepte bulunmadı. Sudan üzerinden vize almaksızın Habeşistan'a gitmesi olasıydı. Bu yönde de bir girişimde de bulunmadı. İngiliz Konsolosu Bullard ve Cidde'de mukim diğer Avrupalı devlet temsilcileri Şerif'ten hoşlanmadıklarından bir an önce Cidde'den ayrılmasını istiyorlardı. Şerif, teknik olarak Hicaz toprağı olup oğlu Abdullah idaresinde bulunan Akabe'ye gitmeye karar vermişti. Kararını son dakikaya kadar İngiliz temsilciler dâhil hiç kimseye söylememiştir. Londra Şerif'in Akabe'de kalıp, özellikle Filistin konusunda yeni sorunlar çıkarmasına izin vermemeye kararlıydı. Şerif buradan Amman'a giderek İngilizlerin Abdullah vasıtasıyla kontrol altına aldıkları işleyişi sabote edebilirdi.³³

Ali'nin değişikliği ümit edilen sonuçları doğurmaktan uzaktı. İlk başta Şerif Hüseyin'in Hicaz'dan ayrılmasını ön şart olarak ileri süren İbni Suud bir yıl önce Şerif'e ek olarak oğullarının da Kutsal Yerlerden ayrılmasını, Mekke'nin yönetimine ise bütün Müslümanların birlikte karar vermesini talep etmeye başlamıştı. Ali, Mekke'ye döndükten sonra Cidde'den Suud'a gönderdiği uzlaşma mektuplarının ulaşmadığını öğrenerek, Suudlar ile uzlaşmak için ulaklar ile yeni mektuplar gönderdi. Vahhabi Suudların cephedeki temsilcisi, Ali'nin tekliflerini ciddiye almayıp; gönderdiği mektupları yırttı, ulaklar da tutuklandı. Mevcut tutum Suudların Mekke'yi işgalde kararlı olduğunu gösteriyordu. Bunun üzerine Ali, Mekke'ye ulaştıktan bir hafta sonra, 12 Ekim'de şehri boşaltmaya karar verdi. Kararı Cidde'deki Avrupalı devlet konsolosluklarına bildirdi. Aynı gece Mekke Ali tarafından boşaltıldı. Ali ve beraberindeki askerleri 14 Ekim'de Cidde'ye ulaştı. Aynı gün Vahhabi Suudlar Mekke'yi işgal etti.³⁴

33 FO 371/10016, Commander Woodward, H.M.S. Clematis, Jeddah to Secretary of the Admiralty, Malta, 10 October 1924.

34 IOR: L/P&S/10/1124, Consul Bullard, Jeddah to Foreign Office, London enclosing Jeddah Report for period 11-20 October 1924.

İbni Suud, işgalden iki ay sonra 5 Aralık 1924 Cuma günü Mekke'ye girerek zaferini kutladı. Atalarının 1803-1813 yılları arasında kesintili olarak gerçekleşen 10 yıllık işgalinden 111 yıl sonra Vahhabi Suudlar yeniden Mekke'yi ele geçirmiş oldular. İbni Suud, Kahire'de bir konferans toplanarak Halife'nin kim olacağına karar verilmesini istedi. Şerif Hüseyin'den farklı olarak görünürde uzlaşmacı, diyaloga açık bir kişilikti. Buna karşın hemen bütün karakteristik özellikleri Şerif ile benzerdi. Tepki çekecek işgal ve katliamları komutanlarına yaptırıyor, kendisi olaylardan habersizmiş gibi davranıyordu. Yaptıklarına meşruiyet kazandırabilmek için Müslümanların ortak karar ve aklını önemseyen açıklamalarda bulunuyor, fakat işler istediği gibi gitmediğinde kolaylıkla taahhütlerini inkârâ yönelerek tereddüt etmeden güce başvuruyordu. Halifelik konferansı da Suud'un Halife olabilmek için kurnaz bir manevrasıydı.

Aynı gün Şerif Hüseyin, Hicaz Krallığına ait iki buharlı gemi *Ragmatain* ve beraberinde *Taviel* ile Cidde'den ayrıldı. *Taviel* buharlısı, *Ragmatain*'den daha küçüktü. Her iki gemiye de, Şerif'in atları, motorlu arabası, diğer eşyaları yüklenmiş, gemilerde yer kalmamıştı. Şerif, idaresi dönemindeki bütün yazışma ve kayıtları da yanına almıştı. 14 Ekim'e kadar, 10 gün süresince tahtını geri alabilme ümidiyle Cidde'de bekledi. Ali ve askerlerinin perişan bir halde şehre gelişi Şerif'in ümitlerinin de sonu olmuştur. Cidde'den ayrılmadan önce 14 Ekim'de Cidde'deki konsolosluklara gönderdiği mektupla Ali'nin sadece Hicaz Kralı olması ve idaresinin anayasal şartlarla sınırlanmasını protesto etmiş fakat Halifelikten bahsetmemiş, Hicaz'dan ayrılarak mevcut haklarından vazgeçmediğini bildirmişti. Şerif, ayrılmadan önce Ali'ye Cidde'yi sonuna kadar savunması emrini vermiştir. Büyük olasılıkla Akabe'den asker toplayıp tekrar Hicaz'a gelmeyi planlıyordu. İngiliz temsilciler; karakterinde taşıdığı muhterislik nedeniyle Şerif'in Yarımada'daki İngiliz sömürge planlarını bozacak entrikalardan kolay vazgeçmeyeceğini biliyorlardı.³⁵

35 IOR: L/P&S/10/1124, Consul Bullard, Jeddah to Foreign Office, London enclosing Jeddah Report for period 11-20 October 1924.

Şerif'in Cidde'den ayrıldığı gün Abdullah, İngiliz temsilcilere babasının Akabe'ye geleceğini, buradan Amman'a nakledileceğini bildirdi. Şerif, hareketini ve seyahat planını telgrafla Abdullah'a iletmişti. Abdullah tarafından yapılan bildirim bir tür izin isteğiydi. Filistin Manda İdaresi Yüksek Komiseri Herbert Samuel, İngiltere'ye kızgınlığı nedeniyle Siyonist planları sekteye uğratacağından emin olduğu Şerif'in kesinlikle Ürdün'e gelmesini istemiyordu. Londra'nın da görüşü bu yöneydi.

Amman'daki İngiliz diplomatik mümessili A. L. Kirkbride, Londra'dan verilen talimat üzerine 17 Ekim'de Abdullah ile ivedi olarak görüşerek, Şerif Hüseyin'in Akabe'de kalmasına ya da Amman'a gelmesine izin verilmeyeceğini söyledi. Abdullah, 6 Şubat 1914 tarihinde Kahire'de Lord Kitchener ile görüşerek isyan planlamasını başlatmıştı. Lawrence'ın en yakın arkadaşıydı, Osmanlı Devleti'ne ait mahrem bilgileri büyük bir keyifle İngilizlere nakletmiş, kardeşi Faysal ile birlikte 1916 yılına kadar hatların arkasındaki casus gibi hizmet görmüştü. Lawrence ile birlikte sadece Hicaz demir yoluna yapılan saldırılarla binlerce sivil ve Türk askerinin canına kıymışlardı. Şimdiye kadar İngiliz politikalarını itirazsız uygulamıştı. Kirkbride'in ultimatому üzerine vicdanının derinliklerinden kopup dudaklarından büyük bir ıstırapla dökülen sözler yine Kirkbride tarafından kayda geçirilmiştir: "*İngiltere Arap dostlarını terk etti, keşke Türklere sadık kalsaydık*".³⁶ Babası Şerif Hüseyin de büyük olasılıkla Akabe yolunda aynı pişmanlığı duyuyordu. Zira kendisi ve oğulları boş hayallerle büyük oyunun küçük taşeronları olarak İngiltere tarafından kullanılmış, işleri bitince de Vahhabi Suudlara karşı yüzüstü bırakılmışlardı. Tarihin çarkı büyük bir hızla dönüyordu, pişmanlık için artık çok geçti.

Mümessil Kirkbride'in Abdullah ile görüştüğü 17 Ekim Cuma günü Şerif Hüseyin de beraberindeki iki gemiyle birlikte Akabe'ye ulaştı. Kirkbride, Şerif'ten bir gün sonra acilen Akabe'ye

36 FO 686/130, Record of A. L. Kirkbride's interview with Emir Abdullah on 19 [17?] October 1924.

gelerek, 19 Ekim’de, Şerif’e nereye gideceğine karar verilinceye kadar Akabe’de bekleyeceğini bildirdi. Bu karara oldukça kızan Şerif Hüseyin bildik şikâyetleri, Türklere isyan ederken kendisine verilen sözler eşliğinde bir kez daha dile getirdi. Muhatabının tavır değişmedi, Londra’nın kararı kesindi, Şerif Hüseyin’in istediği yere gidip istediği gibi hareket etmesine izin verilmeyecekti. Şerif Hüseyin çaresiz, gideceği yer Londra tarafından kararlaştırılınca kadar Akabe’de beklemeyi kabul etti. Yedi ay önce Halife olarak şaşaalı törenlerle gemiye bindiği Akabe limanında bu sefer sahile çıkmasına izin verilmediğinden *Ragmatain*’in güvertesinde beklemek zorunda kalmıştı. Şerif’in iç bölgelere gitmesine izin verilmeyeceği kesin olarak anlaşıldığından Abdullah, babasının karaya çıkabilmesi için Akabe limanı yakınında çadırlar kurdurdu.³⁷

Şerif’in Amman’da ikametine izin verilmemesi üzerine diğer oğlu Faysal, Londra’nın izniyle babasını şartlı olarak Irak’a davet etti. Faysal tarafından koşulan ön şartlara göre Şerif, başkent Bağdat’ta değil Basra’da ikamet edecek, yerel siyasete yani Faysal’ın idaresine karışmayacak, kanunlara uyacak ve daha sonra kendisine daimi bir ikamet ayarlanacaktı. Gerek Faysal gerekse Londra muhteris Şerif’in Bağdat’ta ikametine sıcak bakmıyordu.³⁸ Büyük olasılıkla Faysal’ın isteğiyle teklif kabul edilmedi. Şerif, Akabe’den Cidde’ye gönderdiği mesajlarda halen “Haşimi İdaresi’nin Başkanı” ifadesini kullanıyordu. Akabe’de bir tür yeni sürgün hükûmeti kurmuş, Mekke’deki idaresini buraya taşımıştı. Hicaz’daki gelişmeleri yakından takip etmekteydi. Her ne kadar İngiliz temsilcilerle görüşmelerinde İngiltere’ye olan sarsılmaz dostluğunu sürekli dile getirse de İngiltere’den ümidini kesmişti. Cidde’nin işgalini önleyebilmek için elinden gelen her türlü teması ve girişimi gerçekleştirmekteydi. İngiliz istihbaratı Şerif’in her adımını yakından takip ediyordu.³⁹

37 FO 686/130, Record of A. L. Kirkbride’s interview with Emir Abdullah on 19 October 1924.

38 Allawi, *age.*, s. 574.

39 FO 371/10016, Commander Woodward, H.M.S. Clematis, Jeddah to Commander-in-Chef, Mediterranean Station, 9 November 1924.

Şerif, Akabe'deki karargâhında yeni bir direniş örgütlemeye çalışırken Cidde'deki yabancı ülke konsoloslukları: İngiltere, İtalya, Fransa, Hollanda ve İran temsilcileri 4 Kasım'da İbni Suud'a gönderdikleri ortak telgrafta Şerif ile Suud arasındaki çatışmada taraf olmayacaklarını bildirdiler.⁴⁰ Bu telgraf aynı zamanda İbni Suud'un Hicaz'ın tamamını işgal için serbest bırakılmasının yazılı ilanıdır.

Ortak telgraftan hemen sonra İbni Suud, Şerif'in yerine komutayı devralan Ali liderliğindeki Hicaz güçlerine karşı kanlı bir savaş başlattı. Ali komutasındaki Bedeviler, daha önce Osmanlı'dan ele geçirdikleri şehirlere yaptıkları gibi, mağlup olup geri çekilirken etraflarındaki yerleşimleri ya yakıp yıkıyor ya da yağmıyorlardı. İbni Suud ise bir yandan Şerif güçlerini yok ederken diğer yandan Şerif'e karşı etkin bir propaganda yürütmekteydi. Benzer uygulama Türklere karşı sekiz yıl önce bizzat Şerif Hüseyin tarafından yapılmıştı. Gelişmeler bir filmin tekrarı gibiydi, öyle ki yaptıkları gaddarlık ve kurnazlıkların aynılarının kendilerine karşı yapılmasını sağlayarak tarih ve ilahi yazgı 10 yıl gibi kısa bir süre içinde Şerif ile oğullarından intikam alıyordu.

Suud ilerleyişi karşısında Ali mecburen karargâhını Avrupalı devletlerin konsolosluklarının bulunduğu Cidde'de kurdu. İbni Suud, 21 Kasım'da Cidde halkına gönderdiği ültimatonda Ali'yi kovup teslim olmalarını istedi. Aksi takdirde Cidde halkının sonu da Taif ve Mekke gibi olacaktı. Suudlar, Mekke'nin idarisinden Şerif'in görevini devralacak şekilde Mısırlı Vahhabi Hafid Vahbah'ı, sivil işler için de Halid el-Luvai'yi görevlendirmişlerdi. Halid el-Luvai Şerif'in akrabasıydı, Vahhabi öğretisine tabi olmuştu; Şerif Hüseyin'in hemen bütün karakteristik özelliklerini taşımaktaydı.⁴¹

Suudlar bir an önce işgal ettikleri yerlerde sükûnu sağlayıp Cidde ve Medine'yi ele geçirmek istiyorlardı. Bu amaçla Mekke'de Şerif döneminde konulup gerek hacıları gerekse halkı ezen vergiler indirildi. Buna karşın Vahhabi öğretisi bütün halka zorla kabul

40 L/P&S/10/1127, Wahabee Leaders and Jeddah Consular Corps, November 4, 1924.

41 FO 371/10808, Jeddah Report, 1-21 May 1925.

ettirildi. Direnenler ya dövülüyor ya da ölüm cezasına çarptırılıyordu. Mekke'de bulunan bütün sahabe mezarları Hz. Peygamber'in ilk eşi Hz. Hatice'nin mezarı ile Hz. Peygamber'in doğduğu ev yıkılarak yok edildi. Sigara içilmesi, mevlit ya da siyer veya Vahhabi öğretisi tarafından onaylanmayan teoloji kitaplarının okunması yasaklandı. Cezalar Şerif döneminde olduğu kadar acımasız, keyfi ve gayri hukukiydi. Örneğin, iki Hintli hacı Hz. Hatice'nin mezarında dua ettikleri için ölüm cezasına çarptırılmışlardı. Hacılar 2.000 dolar öderlerse kurtulacaklardı fakat ceplerinde iki dolar bile yoktu. Konsolos Bullard tarafından Mekke'deki durumu öğrenmek üzere şehre gönderilen Munşi İhsanullah beşer dolar ödeyerek iki hacının hayatını kurtarmıştır.⁴² Cezalar acımasız ve ağır olduğu için Mekke ile civar bölgelerde güvenlik sorunu kalmamıştı.

Hicaz'ın Son Kralı Şerif Ali

42 FO 371/10808, Jeddah Report, 1-21 May 1925.

Ali, İbni Suud'un Batılı devlet konsolosluklarının bulunduğu Cidde'yi işgal etmekte tereddüde düşeceğini biliyordu. Şehir kuşatılmıştı fakat işgal esnasında Vahhabiler kontrolden çıkarak Cidde'de de konsolos ve temsilcilerin gözü önünde yeni bir katliam işleyebilirlerdi. Bu nedenle İbni Suud önce Akabe ve Maan'ı işgal ederek Medine ile Cidde'nin bağlantısını kesmeyi planlıyordu. Acilen paraya ihtiyaç duyduğundan İngiltere'den 100 bin sterlin borç istedi. Bunun karşılığında Abdullah ile Faysal'ın bulundukları yerlerdeki İngiliz güdümlü idareleri tanıyıp, Londra'ya sadakatini garantilemeyi taahhüt etti.⁴³

İngiliz Hükûmeti Akabe'nin işgaline izin vermemeye kararlıydı. Maan'ın ise Siyonist Ulusal Yurdu kapsamında yerleşime açılmak ya da demir yolundan faydalanabilmek için Filistin Manda idaresinde kalmasını istiyordu. Şerif Hüseyin 1924 yılı Mart ayında Maan'da oldubitti bir idare kurarak burasını Tebük ve Akabe ile birlikte Hicaz yönetimine almıştı. Aynı tarihlerde Londra, Yüksek Komiser Herbert Samuel vasıtasıyla Ürdün'de anayasal bir idare kurmaya çalışıyordu. İdarenin başında Abdullah olacaktı. Bu esnada Şerif Hüseyin Amman'a gelmişti. Şerif'in varlığında Abdullah'ın herhangi bir karar alması olanaksız olduğundan idare kurma girişimi Şerif Hüseyin Ürdün'den ayrılınca ya kadar ertelendi. İngiliz Hükûmeti Şerif'in Maan oldubittisini kabul etmemekle birlikte, Mekke'nin işgali sonrasında Suud tehdidi karşısında Maan'ın Ürdün idaresine geçmesini istiyordu. Bu nedenle İbni Suud Hicaz toprağı iddiasıyla Akabe ve Maan'a saldırmaması için uyarıldı. Maan, Londra'nın desteğiyle Abdullah'ın egemenlik alanına dâhil edildi.

Cidde'yi elinde tutabilirse Hicaz'ı geri alabileceğine inanan Ali, babasının da yardımıyla İngiltere, Almanya ve Hollanda'dan silah alımına başladı. Ali'nin en önemli sorunu silah değil, savaştacak askerdirdi. Hükmü, Cidde hariç bir yerde geçmiyordu. Bu esnada

43 FO 371/10808, Jeddah Report, 1-21 May 1925.

Tahsin Paşa[?] Cidde'ye getirilerek şehrin savunması için görevlendirildi. Tahsin Paşa Cidde etrafına derin hendekler ve savunma mevzileri kazdırdı. Vahhabilerin bu engelleri aşmaları kolay olmayacaktı. Ali, Denikin güçlerinde savaşıp Rusya'ya geri dönemeyen bir Rus pilot ile üç teknisyeni de satın aldığı savaş uçaklarını kullanmak üzere Cidde'ye getirdi. Düşman mevzilerini bombalama özelliği olmayan uçaklar, Vahhabi bölgeleri üzerinde uçarak keşif yapmakta, varlıklarıyla halka güven vermeye çalışmaktaydılar. Rus Pilot Shirokoff ayda 60 sterlin maaş ve günde bir şişe viski karşılığında hizmet veriyordu.⁴⁴ Rus pilot 1925 yılı Şubat ayında Vahhabi karargâhına el bombası atmaya çalışırken, bombanın uçakta patlaması sonucu yere çakılarak ölecektir.

Silahların nakli İngiliz kontrolündeki sularda büyük oranda sivil İngiliz gemileriyle yapılmaktaydı. Bu durum savaşı kazanması kesin olan İbni Suud ile İngiltere'nin arasında soruna neden olabiliirdi. Durum değerlendirmesi yapan Londra, Ali'ye Suudlar karşısında üstünlük sağlayacak silah naklini "tarafsızlık" politikası bahanesiyle yasaklamaya karar verdi. İbni Suud Suriyeli Rhiani ve Basralı Seyid Talip adındaki iki casusu vasıtasıyla Cidde'de olan biten her şeyi öğrenmekteydi. Cidde etrafında kendisine muhalif olan kabileleri ya çocuk kadın demeden öldürtmüş ya da iç bölgelere sürdürmüştü.⁴⁵

44 FO 371/10016, Commander Woodward, H.M.S. Clematis, Jeddah to Secretary of the Admiralty, Malta enclosing teh report of H. M. S. Vendetta, 22 November 1924. "O dönemde İngilizlerin Orta Doğu Askeri İstihbarat Şefi olarak görev yapan Tuğgeneral Gilbert Clayton'ın kaleme aldığı "An Arabian Diary" adlı kitabın 131. sayfasında Clayton, aslen Suriyeli olan Tahsin Paşa'nın (Tahsin al-Kakir) Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı ordusu mensubu olarak Kanal, Çanakkale ve Kafkas cephelerinde görev yaptığını daha sonra ise Emir Abdullah'ın hizmetine girdiğini belirtmektedir. Bkz. Sir Gilbert Falkingham Clayton, *An Arabian Diary*, University of California Press, 1969, s. 131.

45 FO 371/10016, Commander Woodward, H.M.S. Clematis, Jeddah to Secretary of the Admiralty, Malta enclosing teh report of H. M. S. Vendetta, 22 November 1924.

Şerif Hüseyin, Akabe'yi bir tür nakil merkezi olarak kullanmakta, Hicaz'a silah ve asker sağlamaya çalışmaktaydı. Babası tarafından Akabe'den gönderilen askerler ve yoğun silahlanma ile Ali, 1925 yılı Mayıs ayında Suudlara karşı savaşı kazanıp, Mekke'yi geri alabileceğine inanmaya başladı. İbni Suud, Ali'nin Akabe'de bulunan Şerif Hüseyin'in desteğiyle kendisine bu kadar uzun süre direnebildiğini öğrenmişti. Mayıs ayı başında Londra'nın iznini alarak Akabe'yi işgal edip, Ali'ye desteği kesmeye karar verdi. Her iki yerle ilgili anlaşmazlık vardı. Kuveyt'te 1924 yılı başında İngiltere tarafından toplanan konferansta Arap kabileleriyle İngiltere idaresindeki yerlerin sınır sorunları çözülmeye çalışılmıştı. İbni Suud, başarısız konferansın hemen sonrasında Ürdün'e saldırmıştı. Öneriye göre; Sirhan Vadisi'nin bir kısmının Suudlarda; Akabe ile Maan'ın ise Ürdün sınırlarında kalmasına karar verilecekti. Şerif idaresindeki Hicaz Hükûmeti bütün bunların karşılığında Hurma ile Taraba'yı alacaktı. Konferans sonuç alınamadan dağılmıştı. Hatırlanacağı gibi Londra, 24 Ekim'de İbni Suud'u Ürdün toprağı ilan ettiği Akabe ve Maan'a saldırmaması için uyarmıştı. Suud'un amacı, Akabe ya da Maan'ı işgal değil, İngiltere'yi Şerif'i Akabe'den kovmak için zorlamaktı. Bu amaç Şerif'in Akabe'deki faaliyetlerinden en az Suud kadar rahatsız olan Londra tarafından biliniyordu.⁴⁶

Suud'un Akabe'ye saldırmasını önleyebilmek bahanesiyle Şerif'in Maan'a gitmesine izin verilmeyerek acilen Faysal idaresindeki Basra'ya gönderilmesine karar verildi. Böylece Şerif Hüseyin, Arap Yarımadası'nda İbni Suud'u rahatsız edebilecek yeni entrikalara karışamayacak, Filistin ile ilgili İngiliz planlarına zarar veremeyecekti. Vahhabilerin Akabe'yi işgaline izin verilmeyeceği, Şerif Hüseyin'in ise Akabe'den başka bir yere gönderileceği 27 Mayıs'ta İbni Suud'a bildirildi.⁴⁷

46 CO 727/11, Report on Situation in Aqaba prepared for Committee of Imperial Defence with Appendix, London, 4 June 1925.

47 FO 686/130, Two telegrams (Nos. 33 and 34) from Foreign Office, London to British Agent, Jeddah, 27 May 1925.

Sürgün kararı aynı gün akşamüzeri bildirilip üç hafta içinde Akabe'den ayrılacağı kendisine söylendiğinde Şerif Hüseyin; *"Akabe'den ancak cesedim çıkar, burayı terk edersem mezardan başka gidecek yerim yoktur"* cevabını verdi. Israr ve tehditler de işe yaramadı. İnatçı tutumu üzerine son çare olarak Şerif'in zorla bir gemiye bindirilip sürgün edilmesi seçeneği ele alındı. İngiliz saha görevlileri savaş esnasında isyan ederek kendilerine büyük bir hizmette bulunmuş olan 70 yaş aşmış yaşlı adama [Şerif Hüseyin] Londra tarafından sığınma verilmesinin bir zorunluluk olduğunu düşünüyordu. On yıl önce büyük ümitlerle, her türlü ihanet, entrika, acımasızlıkla kurduğu Arap Krallığı ve Halifelik hülyalarında hüsrana uğramış, aciz, açınacak bir duruma düşmüş olan Şerif, 29 Mayıs'ta yazılı olarak sitem dolu bir mektupla Akabe'den ayrılmaktansa İngiliz savaş gemileri tarafından bombalanıp ailesiyle birlikte öldürülmeye razı olduğunu Londra'ya bildirdi.⁴⁸ Şerif Hüseyin, politik bir sığınmacı olarak Londra'ya davet edilse bu öneriyi kabul edecekti. Fakat Londra, Şerif'i İngiliz anakarasında görmek istemiyordu.

Şerif'in inadı İngiltere için sevimsiz bir durum ortaya çıkarmıştı. Faysal da babasını artık Basra'da ağırlamak istemiyordu. Londra, Şerif'in Akabe'deki sürgün hükûmetinden kurtulabilmek için Şerif'in Filistin ya da Maan'a gitmesine razı olmuştu. Her iki seçenek de daha önce Londra tarafından şiddetle reddedilmişti. Son tekliflere rağmen Şerif yerinden kıpırdamaya niyetli değildi. Beraberindekilerle birlikte Akabe limanının rıhtımına yakın bir köyde sahil kıyısında Abdullah tarafından kurdurulan çadırlarda konaklıyorlardı. Köyde bir tür sürgün hükûmeti ve askerî karargâh kurulmuştu. Şerif'in beraberinde Suriyeli doktoru, bir tercüman, birisi Filistinli diğeri Cevalı Cidde'den gelen iki subay, muhtar, polis şefi ve muhafız

48 FO 371/10808, Telegram from H.M.S. Cornflower with translated message from ex-King Hussein, 29 May 1925.

komutanı vardı. Köyde 50 asker ile 10 polis görevliydi. Çadırların üzerinde Şerif'in üç renk bayrağı dalgalanıyordu. Filistin, Maan ya da başka yerlerden toplanan askerler buradan *Radwa* gemisiyle Cidde'ye gönderiliyordu. *Radwa* Akabe'ye ayda bir uğramaktaydı. Abdullah asker toplama işini organize ediyordu. Almanlar ile iletişim kuran Şerif, Almanya'ya uçak ve cephane siparişi vermişti. İngiliz istihbaratı Şerif'in etrafındaki subay ve doktordan sürekli bilgi almaktaydı. Bu sayede Almanya'ya verilen siparişler tespit edilmişti.⁴⁹

Londra, Akabe sorununu çözmeye kararlıydı. Herbert Samuel'in de tavsiyesiyle Akabe'nin yerel Arap halk tarafından kontrol edilmemesine, Şerif ve Hicaz güçlerinin Akabe'den kovulmasına, Akabe'nin Maan'dan idare edilmesine karar verildi. Maan'daki askerî güçler ile Filistin'deki hava kuvveti her iki yerin çatışmalar esnasında korunabilmesi için güçlendirilecekti. Şerif Hüseyin en geç 17 Haziran'da Akabe'den çıkarılacaktı. Fakat, zorla çıkarılması tansiyonun yüksek olduğu bölgede yeni sorunlara neden olabilirdi. Şerif'i Akabe'den ayrılmaya ikna edebilmek için sürgün edileceği yerin belirlenip kendisine söylenmesine, bu yerin Şerif tarafından kabul edilebilir olmasına karar verildi. Şerif ayrıldıktan sonra İngiliz gücünün gösterilmesi için İngiliz Donanması'na ait bir savaş gemisi belli aralıklarla Akabe limanına gönderilecekti.⁵⁰

Suud'un diğer muhalifi Abdullah ise yine İngiliz manda yönetimi altındaki Ürdün'ün idaresiyle görevliydi. Göreve 25 Mayıs 1923 tarihinde İngiltere'nin bölgedeki çıkarlarına saygı duymak şartıyla getirilmişti. İngilizler tarafından şart koşulan ekonomik kontrolü kabul etmediğinden 1924 yılı Ağustos ayında Hicaz'dan Ürdün'e dönmesine izin verilmemişti. İngiltere ayrıca Ürdün'de anayasal bir idare ile kendi çıkarlarına sadakat istiyordu. Abdullah'a talimatlar Filistin Manda İdaresi

49 FO 371/10812, Intelligence Report, Aqaba, 30 May 1925.

50 CO 727/11, Report on Situation in Aqaba prepared for Committee of Imperial Defence with Appendix, London, 4 June 1925.

Yüksek Komiseri Herbert Samuel tarafından iletilmekteydi. Böylece ikili arasında bir tür üst ilişkisi gelişmişti. Vahhabi Suudlar, 14 Ağustos 1924 tarihinde sınır çatışmaları bahanesiyle Ürdün'e saldırmışlar, Emir Abdullah mecburen 22 Ağustos'ta Londra'nın şartlarını kabul etmişti. İngiliz Hava Kuvvetlerinin müdahalesiyle Suudlar geri çekilmişti. Şerif görevden ayrıldıktan sonra Maan ve Akabe Ali tarafından Kasım ayında Hicaz yönetiminden Ürdün yönetimine devredilmiş, İngilizlerle çatışmak istemeyen İbni Suud, 27 Aralık'ta Ürdün'ün sınırlarını tanıdığını bildirmişti.⁵¹

Londra tarafından Akabe ya da Ürdün'ün herhangi bir toprağının yenik Hicaz güçleri tarafından kullanılmasına izin verilmeyeceği 28 Şubat 1925 tarihinde Ali'ye bildirilmişti. Ali bu kararı kabul etmişti. Maan'daki demir yolu istasyonundan yılda ortalama 20 bin sterlin gelir elde ediliyordu. Suud işgali sonrasında Arabistan topraklarında kalmaması için Maan Vilayeti İngiltere tarafından, Haziran ayı sonunda kesin olarak Ürdün topraklarına dâhil edilmiştir.⁵²

İngiltere'ye karşı direnmesi halinde işlerin kendisi ve oğulları için daha kötüye gidebileceğini gören Şerif, Londra'nın tekliflerini kabul etmeye karar verdi. Oğlu Abdullah ile birlikte 1 Haziran'da, İngiliz donanma gemisi *Delhi* kaptanı ile yaptığı görüşmede 18 Haziran'da Akabe'den ayrılmayı kabul etti. Delhi, 29 Mayıs'ta Londra'nın emriyle Şerif'i ikna etmek için Malta'dan Akabe Körfezi'ne gönderilmiş, görüşme isteği Şerif'ten gelmişti. Şerif, Gemi komutanı ile yaptığı görüşmede birkaç şart ileri sürdü. Sürgüne giderken itibarını koruyabilmek için önce Londra'ya gidip İngiliz Hükûmeti ile görüşmek istiyordu. Bundan sonra Londra'nın kendisi için uygun gördüğü yere gidecekti. İltica talebinin kabul edilmeyeceğinden emin olduğu Türkiye, Avrupa,

51 *The Times*, "The Status of Akaba", July 17, 1925. s. 8.

52 CO 727/11, Report on Situation in Aqaba prepared for Committee of Imperial Defence with Appendix, London, 4 June 1925.

Şerif Hüseyin ve en arkasında Emir Abdullah
(daha sonra Ürdün kralı olacak), 1920'ler

Hindistan ya da Mısır'a gitmeyi kabul etmeyecekti. Milletler Cemiyeti, Ürdün'ün sınırlarını kesin olarak belirleyinceye kadar Akabe'de kalmasına izin verilirse müteşekkik olacaktı. Arap toprağı bir yerde daimi olarak ikamet etmek istiyordu. Akabe'de kalmasına 17 Haziran'dan sonra izin verilmeyeceğı kendisine kesin bir dille söylendi. Londra, Hüseyin'i İngiltere'de ağırlayıp onore etmek istemiyordu. Nitekim Dışişleri Bakanlığı'nda Hüseyin'in Londra'ya gitme talebinin yanına "*certainly not*, kesinlikle hayır" derkenarı düşülmüştür.⁵³

Bütün bu konuşma ve görüşmeler içinde henüz Kıbrıs bir sürgün yeri olarak ciddi şekilde telaffuz edilmemekteydi. Şerif Hüseyin'e 13 Haziran'da Kıbrıs'ın kendisi için sürgün yeri olarak seçildiğı tebliğ edildi. Kıbrıs, ada olduğı için Şerif'in buradaki

53 FO 371/10808, Senior Naval Officer, Red Sea to Admiralty as communicated to Foreign Office, 3 June 1925.

faaliyetlerinin kontrolü kolay olacaktı. Arap coğrafyasına yakınlığı nedeniyle de Şerif için kabul edilebilir bir yerdi. Londra'nın kararı tartışmaya açık değildi. Sürgün yerine limanda demirli bekleyen *Delhi* gemisiyle gidilecekti. Şerif Hüseyin, Kıbrıs'taki konaklama masraflarını kendisi karşılayacaktı. Konaklama yerini ayarlayıncaya kadar kendisi dâhil beraberindeki en fazla 15-20 kişilik grubun Lefkoşa'daki bir otelde konaklaması İngiltere tarafından ödenecekti. Şerif'in Kıbrıs'a gitmeden önce bir temsilcisini buraya göndererek ön ayarlama yapmasına izin verilecekti. *Delhi* 18 Haziran'da Akabe'den hareket edeceğinden bütün bu işlemler için beş gün vardı. Şerif, çaresiz kendisine dayatılan şartları kabul etti. Hicaz'dan beraberine aldığı ağır miktarda eşyasını da birlikte götürülebilmek için Akabe'ye geldiği *Ragmatain* ile Kıbrıs'a gitmesine izin verilmesini istedi.⁵⁴

Kıbrıs için hazırlıklar devam ederken Şerif Hüseyin fikir değiştirdi. Planlanan hareket tarihinden bir gün önce, 17 Haziran'da Kıbrıs yerine Hayfa ya da Cafa'ya gitmesine izin verilmesini istedi. Londra bu isteği reddetti. Sultan Vahdettin de Hayfa'ya yerleşmek istemiş, bu talep de Siyonistlerin işlerini zorlaştıracığı için Londra tarafından kabul edilmemişti. Kıbrıs ise yine bu dönemde Vahdettin'e ikamet yeri aranırken gündeme gelmişti. Son talebi reddedilen Şerif Hüseyin çaresiz kaderine boyun eğerek, 18 Haziran'da Kıbrıs'a gitmek üzere *Delhi* gemisiyle Akabe'den ayrıldı. *Ragmatain* ile seyahatine izin verilmemişti. Şerif, Kıbrıs'a gittikten hemen sonra, kendisinin zorla Kıbrıs'a sürüldüğü, burada esir olduğu söylentisi etrafa yayıldı. Babasının Basra'ya gelmesine gönülsüz davranan Faysal, söylentiler üzerine İngiliz temsilciler nezdinde Şerif'e yapılan muameleden dolayı göstermelik protestolarda bulundu.⁵⁵ Suud güçleri, Şerif Akabe'den yola çıktıktan iki gün sonra Cidde yakınlarından uzak mevzilere

54 FO 686/130, Two telegrams (Nos. 42 and 43) from Foreign Office, London to British Agent, Jeddah, 14 June and 17 June 1925.

55 CO 730/76, Paraphrase telegram from High Commissioner for Iraq to Colonial Office, 29 June 1925.

doğru çekildiler. Bir sonraki saldırı için hazırlık amacıyla yapılan bu hareket, Ali taraftarları tarafından savaşın bittiği şeklinde yorumlandı. Oysa amaç Medine ile Yenbo'ya giden yolları daha etkili şekilde abluka etmekte, savaş yeni başlamıştı.

Ali, babasının Akabe'den ayrılıp Kıbrıs'a gitmesini büyük bir memnuniyetle karşıladı. Buna karşın Şerif Hüseyin'in Akabe'den ayrılışı Ali'yi Suudlar karşısında hem ekonomik hem de askerî açıdan zayıflattı. Nitekim Filistinli Arap askerlerin para almadan savaşmayı reddetmesi Ali'nin direncini kırdı. Aynı dönemde Maan ve Akabe'nin Suudlar tarafından işgali Medine'den gelecek her türlü yardımın önünü kesti. Ali'nin Suudlar karşısında yenilmesi artık an meselesiydi. Ali tarafından Cidde'de konulan ablukaya rağmen Mekke'ye hacıların gelip İbni Suud'un bu yolla yeni mali kaynak elde etmesinin engellenememesi de Ali'nin çözmek zorunda olduğu diğer sorundu.

Vahhabi Suudlar, Hicaz'da işgal ettikleri bölgelerde Şerif'ten daha acımasız bir dikta idaresi uyguluyorlardı. Osmanlı idaresi döneminde de her şey güllük gülistanlık değildi fakat Türkler ayrıldıktan sonra Hicaz halkının hayatı çekilmez bir hal almıştı. Her gelen idare bir öncekini mumla aratacak baskı ve zulümle birlikte geliyordu. Suud işgalinin ilk yılında, 1925 yılı Ağustos ayı başında Bili Kabilesi Şefi İbni Rufada tarafından Suudları Hicaz'dan çıkarmak için başlatılan ayaklanma başarısız oldu. Suudlar, asilere karşı acımasız bir katliam uyguladılar. Hicaz'daki varlıklarını garanti altına almak isteyen Suudlar, isyandan hemen sonra Medine'ye karşı 10.000 kişilik güçle ağır bir saldırı başlattılar, fakat başarılı olamayarak geri çekilmek zorunda kaldılar. Çatışmalarda Hz. Peygamber'in mezarı dâhil kutsal alanlar zarar gördü. Hz. Peygamber'in amcası Hz. Hamza'nın mezarının bizzat Suudlar tarafından yıkıldığı söyleniyordu. Şehri ele geçirmeyi başaramayan Suudlar, Medine'ye gelen bütün yolları keserek şehri abluka altına aldılar. Ali tarafından Medine'ye yiyecek sağlamak için gönderilen 1.000 develik kervan yolda Bedeviler

tarafından soyuldu. Şehir ya Fahrettin Paşa döneminde olduğu gibi çekirge yiyerek beslenecek ya da aç kalarak teslim olacaktı.

Hindistan'daki Halifelik hareketi Yarımada'da kabile şefleri arasındaki çatışmaların Kutsal Yerlerin statüsüne zarar vermesini ya da mevcut durumun daha kötüye gitmesini engellemek istiyordu. Hareket, 1925 yılı başında Kutsal Şehirler etrafındaki kanlı çarpışmaları durdurabilmek için Mekke ve Medine'nin idaresinden bütün Müslümanların katılacağı ortak bir yönetimin sorumlu olmasını talep etti. Bu amaçla, toplanacak konferansın Mekke'de İmam Yahya ve İbni Suud tarafından organize edilmesi istendi. Güvenilmezlikleri artık herkes tarafından bilinen Şerif ve oğulları bu cumhuriyette hiçbir söz hakkına sahip olamayacaklardı. Bu teklif tartışılırken, İbni Suud, 1925 yılı Ocak ayında Cidde dâhil Hicaz'ı işgal etmeye karar vermiştir. Şerif Hüseyin ile benzer şekilde İbni Suud da Mekke'yi kolaylıkla ele geçirebilmesine rağmen Medine'yi işgal edemeyerek kuşatmak zorunda kalmıştır. Suud'un Medine dâhil Hicaz bölgesindeki hâkimiyetini güçlendirebilmek için İngiltere'nin desteğine ihtiyacı vardı. Söz konusu desteği alabilmek amacıyla Hindistan heyetinin Mekke ve Medine ile ilgili bağımsız, bütün Müslümanlar tarafından ortak yönetilecek idari birim isteğiyle bir halifelik konferansı toplanması talebini tereddütsüz kabul etti. İbni Suud ayrıca Vahhabilerin Medine'yi işgal ettiklerinde Hz. Peygamber'in mezarını yıkamayacakları taahhüdünde bulundu.⁵⁶

Kutsal Yerlerin idaresiyle ilgili tartışmalar sürerken Suudlar, Şerif Kıbrıs'a sürgüne gönderildikten hemen sonra Akabe ve Maan'ın yakınındaki bölgeleri ele geçirdi. Böylece Cidde etrafındaki kuşatma biraz daha sıkılaştırıldı. Ali, Cidde'den ayrılmamıştı, elinde kalan yerleri Cidde'den idare ediyordu. Liman kenti Yenbo'nun kırsal bölgeleri Suudlar tarafından işgal edilmişti. Şehir merkezi halen Ali komutasındaki güçlerin elindeydi. Suudlar için sonuç getirici asıl hedef Medine idi. Medine'nin düşmesi

56 FO 371/10809, Proclamation to all Moslems, 23 July 1925.

halinde Cidde de kolaylıkla düşecekti. Arap İsyanı'nı hatırlatır şekilde bütün Hicaz'da işgal edilemeyen tek önemli şehir Medine kalmıştı. Fahrettin Paşa, 1916-1918 yılları arasında Ali komutasındaki asilere karşı direnebilmek için Medine'nin etrafındaki surları güçlendirip yeni savunma mevzileri yaptırmıştı. Bu istihkâmlar şimdi Ali'nin adamları tarafından kullanılıyordu.

Türk güçleri 1919 yılı Ocak ayında Medine'yi teslim ettikten sonra, Şubat ayında Medine Türkler tarafından boşaltılırken, kentteki bütün cephane ve silahlar da teslim antlaşması şartları delaletiyle Arap asilere bırakılmıştı. Kaderin bir tecellisi olarak Fahrettin Paşa'yı Medine'de kuşatıp, avını pençesine almış bir kartal gibi şehirdeki güçlerin nefes almaması için her şeyi yapan Ali; dokuz yıl sonra bu sefer kartalın pençesinde av olarak Türklerden kalan olanaklarla şehri savunmaya çalışıyordu. Suudların bütün Hicaz'ı işgali esnasında Ali'nin etkin olarak birkaç ay direnebildiği tek yer Medine ve Suud'un doğrudan saldırmak istemediği Cidde'dir. Taif ve Mekke işgal edildikten sonra savaşı kaybettiğinin farkında olan Ali, kendisi için daha avantajlı şartlarda bir uzlaşma için mücadele etmekteydi.

Ali'nin elinde Almanlardan satın alınmış savaş uçakları vardı. Fakat cephane halen önemli bir sorundu. Medine'den gelen haberler de Ali için ümit verici değildi. Nitekim, Eylül ayı sonunda Medine savunmasını idare eden Komutan Abdülmecit, Ali'ye bir telgraf çekerek 12 günlük yiyecek kaldığını, yardım gelmezse teslim olacağını bildirdi. Cidde'de de işler her geçen gün biraz daha kötüleşmekteydi. Medine'den yardım çağrıları yapıldığı esnada maaşları birkaç aydır ödenemeyen Yemen, Suriye, Filistinli askerler ait oldukları kabile gruplarıyla isyan ederek, Ali'nin sarayını kuşattılar. Ali, asi askerlerin isteklerini karşılamak zorunda kaldı. Böylece ne şehirde ne de emrindeki askerler üzerinde herhangi bir otoritesi kalmadı. İbni Suud, Cidde'deki bütün gelişmelerden haberdardı. Eylül başında şehir merkezi hariç Yenbo tamamen işgal edildi. Savaş kaybedilmişti, Medine 5 Kasım'da

teslim oldu. Cidde'ye sıkışıp kalmış olan Ali'nin de teslim olması an meselesiydi.

Sultan unvanını kullanan İbni Suud daha önceki barışçı söylemlerine karşın yıl sona ermeden, 11 Aralık'ta Medine'yi işgal edip, gerekli kontrolü sağladığına inandığında daha önce verdiği taahhütlerden geri adım atarak Mekke ve Medine'nin kendi egemenliğinde kalmasına karar verdi. Cidde'nin direnmesi artık imkânsızdı. Ali'nin krallığı ancak bir yıl sürmüştü. Ali, altı yıl önce Medine'yi kuşatıp Fahrettin Paşa'yı esir alan birliklerin komutasını üstlenmişti. İngiliz temsilcilerinin arabuluculuğuyla 13 Aralık 1925 tarihinde Ali ile İbni Suud arasında uzlaşa sağlandı. Arabuluculuk talebi Ali'den gelmiştir. Uzlaşya göre halkın can ve mal güvenliğine dokunulmayacaktı. İbni Suud'un taahhütlerini tutup tutmayacağını zaman gösterecektir. Aynı gün Ali İngiltere'den sığınma talebinde bulundu.⁵⁷

İbni Suud tarafından Ali'nin, atlarını, değerli halılarını ve İngilizlerden aldığı motorlu aracı da beraberinde götürmesine izin verildi. Ali, Filistin'e burası olmazsa Arap yerleşimi, kardeşleri Abdullah ve Faysal'a yakın bir yere gitmek istiyordu. Enteresan şekilde Ali babasının sürgün edildiği Kıbrıs'a gitmeyi talep etmemiştir. Filistin talebi Londra tarafından reddedildi. Uzlaşyadan altı gün sonra 19 Aralık 1925 tarihinde Ali resmen krallıktan çekildi. 20 Aralık 1925 Pazar günü, izin verilen kişisel eşyalarını alıp, diğer her şeyi arkasında bırakıp Cidde limanına giderek İngiltere'nin limandaki gemisi *Clematis*'e bindi. Cidde'de oluşturulan geçici hükûmet, 21 Aralık günü Şehri İbni Suud'a teslim etti. Ali 22 Aralık Salı günü limandaki diğer İngiliz gemisi *Cornflower*'a nakledildi. Aynı gün önce Aden'e buradan da kardeşi Faysal'ın idaresindeki Bağdat'a gitmek üzere Hicaz'dan ayrıldı.⁵⁸ Ali, Hicaz'dan ayrıldıktan sonra birkaç kez Arap kabilelerini Suudlara

57 FO 371/11442, King Ali's Notice of Withdrawal from the Hedjaz, December 19, 22, 1925.

58 FO 371/11442, King Ali's Notice of Withdrawal from the Hedjaz, December 19, 22, 1925.

karşı ayaklandırıp krallığını geri almayı denemiştir. Bütün bu teşebbüsler başarısız olacaktır.

Hicaz'ı babasıyla birlikte önce İngilizlere sonra da Suudlara teslim eden Ali en azından canını ve kişisel eşyalarını kurtarabilmiştir. İbni Suud ile yaptığı görüşmelerde Taif ve Mekke'de karısına ait mülklerin 7-8.000 sterlin tutarındaki ederinin kendisine ödenmesini istemiş, bu talep Suud tarafından kabul edilmiştir. İbni Suud, 23 Aralık'ta at üzerinde muzaffer bir komutan edasıyla Cidde'ye gelerek şehri teslim aldı. Böylece Hicaz'ın Vahhabi Suudlar tarafından işgali tamamlandı.

Hicaz güçlerinin mağlubiyetiyle Vahhabi Suudlar, 122 yıl sonra Mekke başta olmak üzere Kutsal Yerleri ikinci kez işgal ettiler. İlk işgal 1803 yılında yaşanmış fakat kısa sürmüştü. Bu defa Vahhabileri Kutsal Şehirlerden çıkartabilecek Osmanlı Devleti yoktu. Yarımada'daki koruyucu Osmanlı varlığı bizzat Arap milliyetçileri, iş birlikçi kabile şefleri, Şerif ve ailesinin entrikaları delaletiyle sona ermişti.⁵⁹ Şerif Hüseyin ailesinin 1908 yılı Kasım ayında Hüseyin'in Hicaz'da emirlik görevine atanmasıyla başlayıp; ihanet, gaddarlık, hainlik, kurnazlık, düzenbazlık, tiranlık, mezalim ve hırslarla dolu 17 yıllık idaresi Suudların Hicaz'ı bir bütün halinde işgaliyle hüsrana içinde sona erdi. Bu idare sona ererken, arkasında kendisinden daha fanatik, feodal-skolastik bir öğreti, daha faşizan bir tek adam hanedan idaresi, daha mutaassıp bir anlayışla toprakları ellerinden alınmış, yaşamları parçalanmış, gelecekleri yırtılmış bir halk bıraktı.

Bütün Yarımada'daki idareyi Vahhabi örgütlenmeyle ele geçirip kendisine Osmanlı Devleti'nden mülhem Sultan olarak hitap ettiren İbni Suud, başarılarını büyük oranda Şerif Hüseyin'in güvenilmez, gaddar karakterine ve İngiliz desteğine borçludur. Hicaz'ın Ali kontrollündeki kısımlarını işgal edip, muzaffer bir komutan gibi at üzerinde Cidde'ye girdiği 23 Aralık

59 El-Omari Sabri, أوراق الثورة العربية الكبرى [the Great Arab Revolt Papers], Riyadh Al Rayes for Books and Publishing, 1992. s. 87.

This Document is the Property of His Britannic Majesty's Government, and should be returned to the Foreign Office if not required for official use.

ARABIA

P.
4517
1925

Decode. Acting British Consul, (Jeddah),
22nd December, 1925.

D. 6.10 p.m. 22nd December, 1925.

R. 10.30 p.m. 22nd December, 1925.

No. 191. (N).

I proceeded to Ibn Saud's camp with the head of the Provisional Government in Jeddah and Commander-in-Chief of forces yesterday. They officially surrendered and I informed Ibn Saud that my work as intermediary was now finished.

Ibn Saud replied before his full Divan thanking British Government for efforts put forward and assured me in a most vehement and sincere manner that Nejd nation was bound to Great Britain by closest bonds of friendship and treaty relations which they would always hold sacred and that he would never have any relations with any other Power big or small as long as Great Britain respected her religion and honour.

Situation in Jeddah is quiet; disarmament is completed. Troops of Ibn Saud enter tomorrow Wednesday.

Addressed to Foreign Office, sent to India, Cairo, Jerusalem, Baghdad and Singapore.

İbni Suud'un İngiliz konsolosuna teşekkürü ve bağlılık taahhüdü.

1/P&10/1165.

günü İngiltere'nin Cidde Konsolos vekiline, içten teşekkürlerini sunarak, daha önce imzaladığı bütün antlaşmalara uyacağı, İngiltere izin vermeden herhangi bir başka devletle ilişki kurmayacağı sözünü verdi.⁶⁰ Bu taahhütler Sultan İbni Suud'un adı konmamış İngiliz manda yönetimini kabule hazır olduğunu göstermektedir. Bu sayede Arap Yarımadası'nda Vahhabi öğretisini kendi tek adam krallığı altında kurmasını sağlayan Londra'ya vefa borcu ödenmiştir. İbni Suud Hicaz'daki işgalini tamamladıktan sonra, "*Hicaz Kralı ve Necd Sultanı Abdul Aziz bin Abdul Rahman el-Faysal el-Suud*" elkabını kullanmaya başladı. Suudlar, 1932 yılına kadar devletlerini Hicaz-Necd Krallığı şeklinde adlandırdılar. Suud Devleti bu tarihten itibaren "Suudi Arabistan Krallığı" adını almıştır. Halen de bu şekilde adlandırılmaktadır.

60 *IJP* 10/1165, Abdul Aziz to King George V, London, 27 December 1925.

ŞERİF HÜSEYİN'İN SÜRGÜN YILLARI

OSMANLI DEVLETİ'NİN koruyucu şemsiyesi ortadan kalktıktan sonra Arap Yarımadası şefler arası kanlı mücadele sarmalında kaosa sürüklenmiştir. Bu mücadele ve anlaşmazlık halen devam etmektedir. Şerif Hüseyin Paris Barış Konferansı görüşmeleri açıldıktan sonra, ümitlerinin gerçekleşmesi asla olanaklı olmayan düşler olduğunu anlamaya başladı. Güneyden hızla yaklaşan Vahhabi Suud tehlikesi Şerif'in hülyaları için en büyük tehditti. Şerif Hüseyin'in durumu babasını katledip mirasına konmaya çalışan hesap bilmeyen evlada benziyordu. Evladın iş birliğiyle baba ölmüştü. Buna karşın çok sayıda varis mirastan pay almak hatta Şerif'i saf dışı bırakmak için ittifak halindeydi.

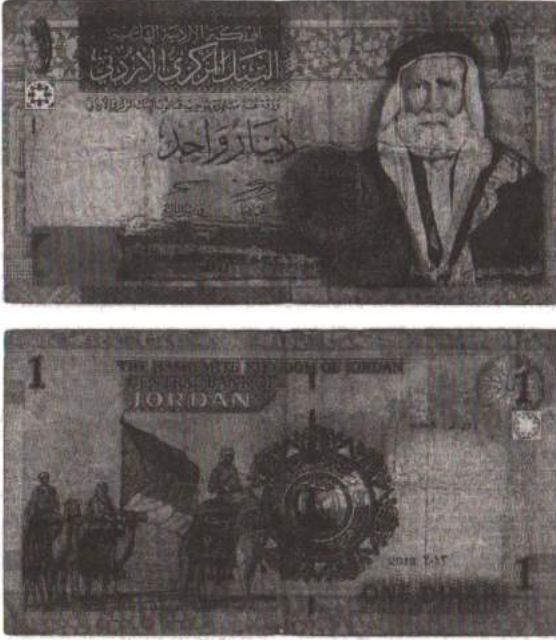
Şerif'in savaş sonrası ilk yılları İngiliz Hükûmeti'ne McMahon tarafından kendisine verilen sözleri hatırlatmakla, daha sonra ise yalvarma derecesine varan ricalarda bulunmakla geçmiştir. İngiliz Hükûmeti'nin önemli bir kısmı Şerif'in "*şımartılmış, huysuz, mızımız bir baş belası olduğunu*" düşünüyordu.¹ Bu nedenle 1920 yılından itibaren İngiliz desteği Şerif'ten İbni Reşit ile Suud'a doğru yönelmeye başlamıştır. Londra ve sahadaki İngiliz temsilcileriyle yaptığı görüşme tutanaklarının satır aralarında Şerif Hüseyin'in kendisinin kullanıldığını acı bir şekilde anlayıp, isyan nedeniyle büyük bir pişmanlık duyduğu görülür.

1 FO 371/5065, Report on subsidies to Arab Chiefs and notes prepared by Political Department, India Office, 29 October 1920.

Pişmanlığı tabi olduğu devleti yıktığı için değil, Arap Yarımadası'nda kendi hanedanlığında bir krallık kuramadığı içindir. Vahhabi Suudların 1924 yılında Mekke'yi işgaliyle Hicaz Emirliği ve şeriflerin bu görevi üstlenmesi uygulaması da son bulmuştur. Arap krallığı hülyaları kuran Şerif Hüseyin, Hicaz Emirliği'nin son bulmasına vesile olmuştur.

Bugün halen Şerif Hüseyin ve beraberindekilerin 1916 yılı Haziran ayında başlatılan ayaklanma ve İngiliz iş birliğiyle Arap dünyasının genelinde “*Büyük Arap Ayaklanması*” şeklinde kabul görür. Nitekim halen tedavülde olan 1 Ürdün Dinarı'nın üzerinde: ön yüzde Şerif Hüseyin'in resmi; arka yüzde ise Arap İsyanı'nı sembolize eden develere binmiş asiler; alt kısımdaysa İngilizce “*Great Arab Revolt*/Büyük Arap İsyanı” yazısı mevcuttur. Yine Ürdün, Filistin ile Arap ülkelerinin çoğunluğu tarafından kullanılan bayrak renk ve temel şeması da Şerif Hüseyin liderliğindeki asilerin kullandığı flamalarla hemen hemen aynıdır. Sırf bu durum bile Arap Milliyetçiliğinin gelişimiyle; isyana Arap coğrafyasında yüklenen anlamı, daha sonra pişman olunduğu şeklindeki savların tutarsızlığını açıkça göstermektedir. Nitekim, isyandan pişman olan Ürdün hanedanının 1 Ürdün Dinarı gibi halk arasında en fazla dolaşımda olan paranın üzerine isyana bağımsızlık anlamları yükleyerek meşrulaştırıp, hafızalarda tutacak sloganlar yazıp, sembolik resimler yerleştirmemesi gerekirdi.

Şerif Hüseyin'in sürgün yılları Halifelik ilanından beş ay sonra, 4 Ekim 1924 tarihinde oğlu Ali lehine mecbur kalıp tahttan çekilerek Akabe'ye gitmesiyle başlamıştır. Şerif, Akabe'de bir tür sürgün hükûmeti ve Suud'a karşı savaşmak için askerî karargâh oluşturmuştur. İngilizler, İbni Suud'un Akabe'ye saldırmasını önlemek bahanesiyle; aslında Şerif ve oğlu Ali'nin Vahhabi Suudlar karşısında direnişini sonlandırabilmek için İbni Suud'un isteğiyle, 1925 yılı Haziran ayında Şerif'i Akabe'den kovarak Kıbrıs'a sürgün göndermişlerdir.

Halen kullanımda olan 1 Ürdün Dinarı'nın ön yüzündeki Şerif Hüseyin resmi ve arka yüzdeki "Büyük Arap İsyanı" yazısı.

Sünni Şerif Hüseyin ailesinin Arap Yarımadası'ndan kovulup, Vahhabi Suudların bölgede egemen kılınmasıyla Arap Yarımadası ve Mısır, Filistin, Suriye ile Basra Körfezi etrafındaki mezhepsel ayrılıklara bir de Yarımada'nın ana gövdesini kontrol eden Vahhabi Suudlar eklenmiştir. Böylece, Araplar arasında bir birlik oluşturulamaması için gerekli tedbirler alınarak İsrail Devleti rahatça kurulmuş, petrol zengini Orta Doğu iç anlaşmazlık ve kanlı savaşların sonlanmadığı bir çatışma sarmalında Batı sömürgesi olmuştur. Orta Doğu'da mezhepsel çatışmaların sonlanıp, ortak aklın oluşturulmasının ön şartı devletlerin inançlara karışmadığı laik, ulus devlet yapılarının oluşturulmasıdır. Yeni yapı güçlü eğitimle desteklenerek yeni neslin sorgulamayı öğrenip, inanç üzerinden sömürülmesi önlenmelidir. Batı sömürgesinden

kurtulabilmek ise ancak Mustafa Kemal Atatürk ve arkadaşları tarafından verilen yurttaş bilinçli cansiparane vatansever, zorlu bir mücadeleyle gerçekleştirilecektir. Orta Doğu halen *sine qua non* nitelikli her iki dinamikten de yoksundur.

Şerif Hüseyin'in Akabe'de dokuz ay süren sürgünlüğü sonrasında sürgün yıllarının ikinci perdesi Kıbrıs'ta başlamıştır. Kıbrıs'ta beş yıl kalmış, Ürdün'e gitmesine izin verildikten birkaç ay sonra kendisi için perde Amman'da kapanmıştır. Kıbrıs sürgünü esnasında Şerif Hüseyin'e Kıbrıs Sömürge Valisi Ronald Storrs tarafından Kıbrıs Halk Kütüphanesi'nde düzenlenen törenle *Order of the Bath Nişanı* (İngiliz Yüksek Şövalye Nişanı) takılmıştır. Benzer nişan 1921 yılı başında Şerif'in oğullarına takılmıştı. Nişan Londra'dan gönderilmiş, Şerif'in Hükûmet Konağı'nda taltif edilmesinden kaçınılmıştır. Şerif Hüseyin Kıbrıs sürgünlüğünün ilk yıllarında günlerini Kur'an okuyup, Arap atı yetiştiriciliğiyle geçirmiştir. Arap Ayaklanması için kendisine İngilizler tarafından gönderilen altınlardan milyonlarca sterlin tutarında kişisel bir servet biriktirip, bu serveti Kıbrıs'ta harcadığı şeklinde söylentiler yayılmıştır. Tutucu fikirlerinin bir kısmını bir kenara bırakıp, İngiliz âdetlerine uyum sağlayan Şerif Hüseyin'in Kıbrıs'ta golf ve kroket oynadığı bilinmektedir.²

Şerif Hüseyin, İngilizler tarafından aldatıldığını, kendi hanedanı altında Arap Krallığı ile Haşimoğulları'na geçecek Halifelik rüyalarının asla gerçekleşmeyebileceğini savaş bittikten hemen sonra anlamıştır. Fakat içine düştüğü çıkmazı, aldanmışlığı kabullenmemek, İngiliz Hükûmeti'ni sözlerini tutmaya zorlamak için 1924 yılına kadar direnmiştir. Osmanlı Devleti'ne karşı işlediği tarihin en ağır suçlarından birisi olan ihanetten ne zaman pişmanlık duymaya başladığını tam olarak belirlemek olanaksızdır. Bu bilgi Şerif ile mezara gitmiştir. Buna karşın Kıbrıs sürgünü esnasında ihanetinden pişmanlığını yüksek sesle dile getirmeye başlamıştır.

2 Allawi, *age.*, s. 593.

Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin Dr. Fazıl Küçük ile birlikte kurucu liderliğini yapmış olup daha sonra KKTC Cumhurbaşkanı olan Rauf Raif Denktaş, Şerif Hüseyin Kıbrıs'a sürgün edildiğinde bir yaşındaydı. Şerif Ada'dan ayrıldığında altı yaşında olan Küçük Raif, Şerif'in Ada'daki sürgün günlerine görgü tanıklığı yapmıştır. Şerif, 18 yıl yaşadığı payitaht hatıraları, düğün Türkçesi, Türk kültürünü çok iyi bilmesi nedeniyle Türk Devletine ihanetine rağmen Kıbrıs'taki Türk toplumu tarafından dışlanmamıştır. Aşağıdaki satırlar Üniversitede aynı sıraları paylaştığımız, sıra arkadaşımız Kıbrıs Türk Ülkü Ocakları Başkanı Selçuk Düzgün'e 2003 yılındaki Annan Planı görüşmeleri esnasında bizzat Merhum Rauf Raif Denktaş tarafından nakledilmiştir. Selçuk, Annan Planı görüşmeleri yapılırken aynı zamanda Kıbrıs'ın önemli gazetelerinden birisi olup, adını Kıbrıs'ta kurulan ilk Türk gizli teşkilatından alan *Volkan* Gazetesi'nin köşe yazarlığını yapmaktaydı. Plan'a evet verilmesini savunan Kıbrıs muhalefeti ve Ankara ile sorunlar yaşayan Denktaş, görevinden ayrılmaya karar verip kendisine yakın gazetecilerle bir veda yemeğinde bir araya gelmişti. Selçuk da bu yemeğe katılan gazeteciler arasındaydı. Yemekteki sohbet dönüp dolaşıp Arap devletlerinin Kıbrıs Meselesine bakışına gelince Denktaş Arapların Türklere karşı yaptığı hataları ve Şerif Hüseyin'in itiraflarını anlatır. Aynı itiraf Nevzat Yalçıntaş tarafından da yine Rauf Denktaş'tan naklen kayda geçirilmiştir:

Küçük yaşta Rauf Denktaş, babasıyla birlikte zaman zaman Şerif Hüseyin'in evine ziyaret edermiş. Rauf Denktaş o günlerde gördüklerini Nevzat Yalçıntaş'a şöyle nakletmiş: "Babamla yanına gittiğimizde hep aynı olay tekrarlanıyordu. Babam onun eli ni öper, o da anlatmaya başlardı. Şerif Hazretleri: 'Ahhh, ben ne yaptım, ahhh, ben ne yaptım? Yaptığımın cezasını çekiyorum. Niye Osmanlı'ya ihanet ettik?' derdi. Çünkü İngilizler kendisine Arapların kralı ve Müslümanların halifesi olacağını vadetmişlerdi. Hâlbuki Filistin'e İngilizler yerleşmişlerdi. Oraya Yahudiler

mütemadiyen göç ediyorlardı. Suriye'ye Fransızlar kendi kültür ve dillerini yaymışlardı. İngilizler de Irak'a kendi dil ve kültürlerini götürmüşlerdi. (Şerif) Hüseyin babamın yanında hep iç geçirirdi. Bundan sonra babam onu teselli edecek birkaç laf söyler, ben de yanında dururdum.

Bir müddet sonra (Şerif) Hüseyin: 'Raif anlat şu İstanbul havalarını dinleyeyim.' derdi. Konuşma esnasında bir taş plak çalmaya başladılar. O zaman Şerif Hüseyin: 'Ahh! İstanbul, payitaht' diyerek ağlamaya başladılar. Babam a o sırada onu teselli edici sözleri söylerdi: 'Şerif Hazretleri, bu takdir-i İlahidir üzülme... Sen hata yaptın; ama bundan çok pişman olduğun gözlerinden akan göz yaşlarından belli oluyor. Allah seni bundan dolayı affeder; yapma, ağlama.' Babam onu teselli ederken kendisi de ağlardı. Plak bitince biraz daha sohbet ederlerdi. Daha sonra babam onun elini öperdi. Biz kalkıp giderken (Şerif) Hüseyin: 'Rauf gel' deyip bana elini öptürür ve elime bir altın verirdi (Şerif Hüseyin o zamanlardan İngilizlerden emekli maaş alıyordu). Ben de bu yüzden hep babamla Şerif Hazretleri'ne gitmek isterdim... Şerif Hüseyin hastalandı, ölümü yaklaşmıştı. Ölümüne yakın Ürdün Prensi olan oğlu Abdullah'ın yanına gitti. Onu Amman'a biz uğurlamıştık. Bir müddet sonra ise onun ölüm haberi bize ulaştı..."

Yukarıdaki anıya ek olarak Şerif Hüseyin ile ilgili bilgilerin bir kısmı ölümünden sonra akrabaları tarafından nakledilen sözlü hatıratır. Güvenilirlikleri dikkatle irdelenmesi gereken bu nakillerin satır aralarında önemli bilgiler bulmak mümkündür. Feridun Cemal Erkin, Ürdün Kralı Abdullah tarafından kendisine nakledilen aşağıdaki anıyı kitabında kaydetmiştir.

II. Dünya Savaşı Alman üstünlüğüyle sürerken, Türkiye savaşa dâhil olmama durumunu muhafaza edebilmek için yoğun bir diplomatik çaba sarf etmekteydi. Almanya'nın Haziran ayında Sovyetler Birliği'ne saldırması sonrasında, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, Arap ülkelerinin durumunu ve savaşın bu bölgelerdeki gidişatını öğrenebilmek üzere 1942 yılı Şubat ayında daha

önce Beyrut Konsolosluğu görevinde bulunmuş olan Feridun Cemal Erkin'i Arap Yarımadası'na göndermiştir. Erkin, Suriye ve Lübnan'ı ziyaret ettikten sonra, bu tarihte henüz Ürdün Kralı ilan edilmemiş olan Şerif Hüseyin'in oğlu Abdullah tarafından Ürdün'e davet edildi. Erkin hatıratında, Abdullah'ın Şeria Nehri'nin karşı kıyısında Şu'ne Ovası'nda büyük bir çadır kurdurduğunu, kendisiyle akıcı Türkçe konuştuğunu, kendisini büyük bir nezaket ve hürmetle ağırladığını kaydetmektedir. Yine Erkin'in nakline göre; bu yemekte Abdullah Türk diplomata aşağıdaki hadiseyi nakletmiştir:

Müttefikler, daha doğrusu İngilizler babama Osmanlı İdaresi'ne isyan edip, İmparatorluğun düşmanlarıyla iş birliği yapması karşılığında, kendisini, Hicaz Krallığına getirmek vaadinde bulundular. Babam gerçi Hicaz Kralı oldu; fakat bir süre sonra Vahhabiler kendisini düşürdüler. Kral Suud onun yerine geçti. Babam İngilizlerin himayesinde Kıbrıs'a yerleşti. Orada hastalandı, kendisini Amman'a aldım, uzun müddet hasta yattı, çok ıstırap çekti. Günün birinde, ikindi vakti, sarayın bandosu, öteden beri âdet olduğu üzere bahçede konser veriyordu. Hava sıcak, pencereler açıktı. Bir aralık bando hepimizin bildiği İzmir Marşı'nı çalmaya başladı. Babamın birçok eski hatıralarını hafızasında canlandırmasını önlemek için pencereyi yavaşça kapadım. Bana seslendi: Evlat neden o pencereyi kapatıyorsun? İzmir Marşı'nın eski günleri bana hatırlatmaması için değil mi? Ben, velinimetine ihanet etmiş asi bir kulum, günahım büyüktür. Kral olacağımı sandım, Tanrı beni sürgünlüğe düşürdü. Hasta oldum, buraya sığındım. Bırak pencereyi aç, şu marşı dinleyeyim, duyduğum vicdan azabının şiddeti, o eski hatıraların canlanması ile büsbütün ağırlaşsın, ta ki Cenabı Hakk bu günahkâr kulunu dünyada affederek, ahirette hesap gününde daha büyük cezadan korusun.³

3 Feridun Cemal Erkin, *Dışişlerinde 34 Yıl*, C. I, Türk Tarih Kurumu: Ankara, 1980.

Feridun Cemal Erkin, Abdullah'ın anlattığı anıyı şaşkınlıkla heyecan içinde dinlemiş, duyduklarından dehşete düşmüştür. Hatıratında, Şerif Hüseyin ile ailesinin düşmanla iş birliğinin ve Medine'de Fahrettin Paşa'ya yönelttikleri saldırıların lanetine uğradıklarını, Şerif Hüseyin'in zillet içinde öldüğünü; Irak Kralı Faysal'ın zehirlenerek öldüğünü; Faysal'ın oğlunun arabasının bir ağaca çarpması sonucu öldüğünü; Kral Abdullah'ın Kudüs'te Mescid-i Aksa'ya (Harem-i Şerif) girerken bir Filistinli tarafından hançerlenerek öldüğünü; Abdullah'ın oğlu Tallal'ın çıldırarak İstanbul'da şifa evinde öldüğünü; Irak Kralı Faysal'ın kız kardeşinin Rodos'ta kaldığı otelin Rum garsonu ile kaçtığını, bütün bunların düşmanla iş birliği yapan Haşimi ailesinin başına gelen ilahi takdir lanetler olduğunu yazmaktadır.⁴

Şevket Süreyya da, Türkiye'nin Ürdün Büyükelçisi Celal Karasapan'a Kral Abdullah'ın:

[Babam Kıbrıs'ta ölürken bütün yakınlarını etrafına toplayarak] –bu bizim başımıza gelenler ve gelecekler ekmek kapımız (Velinimetimiz) koruyucumuz ve asırlar boyu efendimiz olan Osmanlı Devleti'ne karşı işlediğimiz günahların, giriştiğimiz isyanların, ilahi bir cezasıdır.⁵

dediğini rivayet etmektedir. Şerif Hüseyin Kıbrıs'ta değil oğlu Abdullah'ın yanında Amman'da ölmüştür. Buna karşın Şevket Süreyya çok doğru bir tespitle, Şerif Hüseyin'in bütün hayatı boyunca ilk defa doğru söylediğini, sözlerinde ilk defa samimi olduğunu belirtmektedir.

Her ne kadar sürgün edilse de, gerek Arap Krallığı gerekse sürgünlüğün ilk döneminde Halifelik hülyalarından vazgeçmek Şerif Hüseyin için kolay olmamıştır. Kıbrıs'a gönderildikten sonra bir süre oğlu Ali'yi mali olarak desteklemeye devam etti. Cidde'deki savaşın kazanılıp kendisinin geri döneceğine yönelik

4 Erkin, *age.*, s. 126-127.

5 Şevket Süreyya Aydemir, *Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa*, C. III, Remzi Kitabevi: İstanbul, 2003. s. 292-293.

ümidini kaybetmemiştir. Kıbrıs'ta esir tutuluyor şeklinde kendisi için yayılan söylentileri Londra'ya karşı bir pazarlık aracı olarak kullanmaya çalıştı. Aslında söylentiler doğrudu, Şerif Hüseyin Kıbrıs'a kendi isteğiyle değil, Londra'nın "*Akabe ve Maan'ı Suudlara karşı bir karargâh olarak kullanıyorsun, buraları boşaltmazsan Suudlar her iki yeri de işgal edecekler*" tehdidi üzerine mecburen gitmişti. Kıbrıs, Şerif için bir tür açık hapishaneydi, sıkı gözetim altındaydı, İngiltere izin vermeden değil adadan ayrılması yaşadığı kenti bile değiştirmesi olanaksızdı.

Sürgün günleri başladıktan iki ay sonra Lefkoşa'dan 22 Ağustos'ta, Başbakan Stanley Baldwin'e yazdığı mektupta, kendisinin en zor anda İtilaf Devletleri; Çanakkale'de, Kut'ül Amare'de yenilmiş, Paris işgal edilmek üzere iken tarafını İngiltere'den yana seçtiğini fakat İngiltere'nin yeni dostu İbni Suud'un bu zor dönemde ortak düşman [Türkler] ile iyi ilişkiler içinde rahat bir hayat sürdüğünü dile getirdi. Şerif, mektubunda kendisinin İngiliz halkının sıkı bir dostu olduğunu fakat kendisine verilen sözlerin tutulmadığını da belirtmekteydi.⁶

Şerif halen İbni Suud'un 1914 yılında kendisinden önce İngiltere ile anlaştığını ya bilmiyor ya da bu bilgiyi tezlerini güçlendirebilmek için bilmezden geliyordu. Londra bıkkınlık veren bu tür şikâyet ve sızlanmaları dikkate almaya artık değer görmüyordu. Londra'ya yazılan mektuptan kısa süre sonra İbni Suud, temsilcisi Şeyh Mased İbn Salem'i eski düşmanı Şerif'in durumunu yerinde gözlemlemek için Kıbrıs'a gönderdi. Şerif, Salem ile İbni Suud'a gönderdiği mektupta savaş ya da katliamlara değinmeden iyi dileklerini dile getirmeyi tercih etti. Mektup "Hicaz'ın Son Kralı Hüseyin bin Ali" şeklinde imzalanmıştı. Halifelik ya da benzer herhangi bir unvandan kaçınılmıştı.⁷ Barış mesajlarıyla yüklü mektubun amacı Suud'un Cidde'yi işgalini önlemektir. Suud Şerif'in niyetini anladığından mektuba cevap vermedi.

6 CO 727/12, Further note from ex-King Hussein to Prime Minister, London, 25 September 1925.

7 CO 727/12, Further note from ex-King Hussein to Prime Minister, London, 25 September 1925.

Şerif, Eylül sonunda yine Başbakan Baldwin'e yazdığı ikinci mektupta, McMahon mektuplaşmalarını, kendisine verilen sözleri ve İngiltere ile yaşadığı anlaşmazlıkları, Arap bağımsızlığı sözünün tutulmadığı, Akabe'den ayrılmadan önce sırf İbni Suud istediği için karada değil de *Delhi* savaş gemisinde bekletilmesini acı bir dille şikâyet etti. İngiltere tarafından cezalandırılmasını Mekke'de Hint hastanesi kurulmasına izin vermemesi ve İngiltere ile bir anlaşma imzalamamasının neden olduğunu, İbni Reşit'in birkaç yıl önce yendiği İbni Suud'un kısa sürede bu kadar güçlenmesinin açıkça ismini zikretmese de İngiltere sayesinde olası olduğunu dile getirdi. Bu sızlanmaların da Londra'da artık karşılığı yoktu. Londra tercihini kazanacak; sorun çıkarmadan gelecek on yıllarda kendisine kazandıracak tarafan yana kullanmıştı.⁸

Şerif Hüseyin'in Kıbrıs günleri hakkında detaylı bilgi elde etmek mümkün olmamıştır. Buna karşın, İngiltere'nin Şerif'in Arap Yarımadası'ndaki siyasi gelişmelere müdâhil olmasına izin vermediğini bilmekteyiz. Nitekim Şerif, Yarımada'dan siyasi girişimlere müdâhil olup İngiliz karşıtı entrika çevirememesi için kovulmuştur. Türk toplumu ile de çok fazla temas kurması istenmemiştir. Güvenilmez karakteri ve I. Dünya Savaşı esnasındaki ihaneti Türk toplumu tarafından bilindiğinden, Şerif'in temaslarının herhangi bir politik etkisi olması olanaksızdı. Kıbrıs sürgün yılları esnasında Kıbrıs'taki bir Ermeni kilisesinin yapım masraflarını karşıladığı kaydedilmektedir.⁹

Şaşaalı, entrikalarla dolu yaşamının aksine Kıbrıs'ta sıradan bir sürgün hayatı sürdüğü bilinmektedir. Sürgünlüğün son yılları hastalık ve çaresizlik içinde geçmiştir. Şerif'in Kıbrıs'tan ayrılmasına 1929 yılına kadar izin verilmemiş, kendisi zorunlu ikamete mecbur tutulmuştur. 1929 yılı Temmuz ayında iki oğlu Ali ve Abdullah İngiltere'nin izniyle Kıbrıs'a giderek Şerif'i ziyaret etmişlerdir.¹⁰

8 CO 727/12, Further note from ex-King Hussein to Prime Minister, London, 25 September 1925.

9 *Jordan remembers Sharif Hussein bin Ali*, <http://www.jordantimes.com/news/local/jordan-remembers-sharif-hussein-bin-ali> (13 Eylül 2018 tarihinde erişildi).

10 CO 732/13, Telegrams from Acting High Commissioner for Transjordan to Secretary of State for Colonies, 26, 29 June and 20 July 1929.

Abdullah, 20 Temmuz'da Ürdün'e döndüğünde İngiliz temsilcilere, babasının sağlık durumunun iyi olmadığını söyleyerek, Kıbrıs'tan ya Amman ya da Bağdat'a gitmesine izin verilmesi ricasında bulundu. Şerif'in beraberindeki eşi Kıbrıs'ta ölmüştü, yaşı ilerlemiş, hafızası zayıflamıştı. Yalnız başına kaldığı için kendi ihtiyaçlarını görmekten aciz zor bir duruma düşmüştü. Abdullah, Amman'ın babası için iklim ve mesafe olarak daha uygun bir tedavi yeri olduğunu; fakat Amman'a gelmesine izin verilmezse Bağdat'a izin verilmesini istiyordu. Londra, Şerif'in Amman'a gelmesi halinde, 1924 yılında yaptığı gibi, buradaki işleyişi bozacağı, özellikle Filistin'de kışkırtmalarda bulunabileceği, yeni müttefik İbni Suud'un Şerif'i Amman'da görmek istemeyeceğini düşünüyordu. Yine de Amman İngiltere için Bağdat'ta ikametinden daha uygundu. Dışişleri Bakanlığı'nda yapılan görüşmelerde Şerif'in siyasi işlere karışmayacağını Abdullah tarafından garanti edilmesi şartıyla Amman'a gitmesine izin verilmesi kararlaştırıldı.¹¹ Bağdat iklim olarak da yaşlı Şerif'in yaşayabileceği bir yer değildi. Londra daha sonra bu kararı uygulamamak için bahaneler aramaya başladı.

Şerif'in oğullarından sadece Ürdün Emiri Abdullah babasının sağlığı ile ciddi olarak ilgileniyordu. Hicaz eski Kralı Ali, Irak Kralı Faysal ve Zeyd, kendilerine verebileceği rahatsızlığı hesaplayarak Şerif'in Kıbrıs'ta kalmasını yeğliyorlardı. Şerif sadece İngiltere için değil oğulları için de bir an önce kurtulmanın elzem olduğu bir yükü. Nitekim üç oğlu isteksizliklerini ve olumsuz görüşlerini açıkça İngiliz temsilcilere söylemişlerdi. İngiliz Hükûmeti, Dışişleri Bakanlığının olumlu görüşüne rağmen, tabi olduğu devlete ihanet ederek savaşın en zor anında kendisine yardım sağlayan Şerif'in Kıbrıs'tan ayrılmasına gönülsüzdü. Abdullah ve Faysal tarafından yapılan bütün başvurular bu nedenle karşılıksız bırakılmaktaydı. Bunun üzerine Şerif'in Bağdat'a nakledilmesi seçeneği üç oğlu tarafından tekrar gündeme getirildi.¹²

11 CO 732/41/18, Second Telegram from High Commissioner for Transjordan to Secretary of State for the Colonies, 20 July 1929.

12 CO 732/41/18, Sir Ronald Storrs, Government House, Cyprus to Colonial Office, London, 27 November 1929.

Kıbrıs Sömürge Valisi Ronald Storrs, Londra'nın 28 Ekim tarihli talimatıyla 22 Kasım 1929 tarihinde Lefkoşa'daki evinde Şerif Hüseyin ile görüşerek Şerif'in niyetini ve durumunu tespit etmeye çalıştı. Görüşme esnasında Şerif'in en küçük oğlu Zeyd yanında idi. Zeyd'in ağabeyleri ile ilişkisi iyi değildi. Şerif görüşmeden dört gün önce beyin kanamasına bağlı felç geçirmişti. Bu nedenle bahar başına kadar izin verilse de adadan ayrılamazdı. McMahon'un Doğu danışmanı olan Ronald Storrs, Arap İsyanı esnasında İngiltere'nin Hicaz'daki etkin saha görevlileri arasındaydı. Hatta iddialara göre Ronald Storrs, sakallı, sarıklı Şerif'in Arap İsyanı'na liderlik etmesini öneren ilk kişiydi.¹³ Şerif ile bu dönemde defalarca görüşmüş ikili arasında yakın dostluk kurulmuştu. Napolyon'un Elbe Adası'na (1814) sürgünü esnasında başına bir yüzbaşının gardiyan olarak konulması ile benzer şekilde, tarih Şerif'ten intikam alır gibi isyan esnasındaki en yakın iş birlikçisini gardiyan olarak başına dikmişti. Storrs, Şerif'e adadan ayrılıp Bağdat'a gitmek isteyip istemediğini sordu. Faysal ile Şerif arasında Mısır'daki mülklerin paylaşımı konusunda anlaşmazlık mevcuttu. Baba, oğul küslük yaşıyorlardı, son iki aydır birbirleriyle herhangi bir iletişimde bulunmamışlardı.¹⁴ Bu nedenle Şerif'in Bağdat'a gitmeye gönülsüz olacağı Storrs tarafından biliniyordu.

Şerif, Storrs ile görüşürken İngiltere tarafından adadan ayrılmasına izin verilmediğini biliyordu. Storrs'un sorusuna sağlığının iyi olmadığı fakat adadan ayrıldığında yaşamsal ihtiyaçlarını karşılayabilecek refahtan da yoksun olduğu cevabını verdi. Storrs'un raporu doğrultusunda sağlık durumunun uygun olmaması nedeniyle Şerif'in Kıbrıs'tan ayrılmasının ertelenmesine karar verildi. Şerif'i, güçten tamamen düşüp, Suud ve Filistin için sakıncalı olmaktan çıkıncaya kadar adada tutmaya kararlı olan Londra'nın eli bir süreliğine rahatlamış oldu.

13 Barr, *Kırmızı Çizgi...*, s. 33.

14 CO 732/41/18, Sir Ronald Storrs, Government House, Cyprus to Colonial Office, London, 27 November 1929.

Storrs ile görüşükten sonra ikinci bir felç geçirip ayaklarını kullanamamaya başlayan Şerif'in durumu daha da kötüleşti. Abdullah bir kez daha babasının Amman'a, buna izin verilmezse Bağdat'a nakli için İngiliz yetkililere başvurdu. Amman'a gelmesi halinde Şerif'in politik işlere karışmayacağı taahhüdünde bulundu. İngiltere Şerif'i İbni Suud ve Filistin'e çok yakın olan Amman'a göndermek istemiyordu. Bu durumda Suud ile Londra'nın arası açılabilirdi. Bu esnada Irak'ta babasıyla ilgilenmediği için Faysal'a karşı yoğun bir eleştiri başlamıştı. Faysal mecburen Londra'ya başvurarak babasını Irak'a götürmesine İngiltere'nin itirazı olup olmadığını öğrenmek istedi. Kendisine verilen cevapta babasının Bağdat'a gelmeyi kabul etmeyeceği söylendi.¹⁵ Londra, Faysal ile Şerif'in arasında anlaşmazlık olduğundan haberdardı.

Nakil tartışmaları sürerken Şerif Hüseyin'in sağlığı günden güne daha da kötüleşmiştir. Buna karşın Londra 1916 yılında isyan ederken "*babasından çok İngiltere'ye güvendiğini*" söyleyen Şerif'in 1930 yılı sonuna kadar Kıbrıs'tan ayrılmasına izin vermedi. Ölmek üzere olan Şerif, cesedinin Arap toprağı Bağdat'a gömülmesini vasiyet etti. Daha sonra bu isteğini değiştirerek Mekke'ye gömülme arzusunda bulundu. İbni Suud'un bu define izin vermeyeceği açıktı. Şerif'in hastalığı ağırlaştığı için bakımıyla küçük oğlu Zeyd ilgilenmeye başlamıştı. Abdullah ve Faysal, Londra'nın inatçı tutumu karşısında, 1930 yılı Kasım ayı sonunda ölmeden önce babalarını son kez görmek üzere Kıbrıs'a gitmek isteklerini Londra'ya bildirdiler. Faysal, Kıbrıs'a giderken kendisine bir İngiliz savaş gemisinin eşlik etmesini istiyordu. Müzakereler sürerken, 18 Kasım'da Şerif'in öldüğü haberi Londra'ya ulaştı. Aynı gün haberin asılsız olduğu anlaşıldı.¹⁶

Talep İngiltere tarafından kabul edildi. Faysal, 21 Kasım'da İngiliz Kraliyet Hava Kuvvetleri'ne ait bir uçakla Amman'a, 22

15 CO 732/41/18, High Commissioner for Transjordan to Colonial Office, London, 2 December 1929.

16 CO 732/45/13, Three Telegrams from Admiralty to Commander-in-Chief, Mediterranean Station, 18 November 1930.

Kasım'da Abdullah ile birlikte İngiliz savaş gemisi *Bryony*'e binmek üzere yine aynı uçakla İskenderiye'ye gitti. Heyetin beraberrinde Şerif'i muayene etmek için Faysal'ın özel İngiliz doktoru da bulunuyordu. Abdullah ve Faysal 24 Kasım'da *Bryony* zırhlısı ile Larnaka limanından Kıbrıs'a ulaştılar. Şerif, hasta, halsiz, hareket etmekten aciz bir durumdaydı. İki kızı yanına gelmişti. Abdullah ve Faysal Şerif'i son günlerini geçirmek için Amman'a götürmek amacıyla Kıbrıs Sömürge Valisi Storrs'tan bir kez daha izin istediler. Şerif'i muayene eden doktor, her an ölebileceğini, en iyi ihtimalle birkaç ay yaşayabileceğini söylemişti. Doktorlara göre sedyede yatmak suretiyle deniz yolculuğu yapabiliirdi. Londra, Şerif'in Bağdat'a götürülmesine izin vermeyi kabul etti. Bağdat izni Faysal Lefkoşa'da iken bir yıl önce Ağustos ayında Faysal'a da verilmişti. Fakat Amman'a nakil halen Londra için sakıncalı görülmekteydi.¹⁷

Şerif'in gitgide kötüleşen sağlık durumu, İngiliz çıkarlarına en zor anda hizmet etmiş ölmek üzere olan bir yaşlı adamın nakline izin verilmemesi Londra'da fikir ayrılığına neden oldu. Dışişleri Bakanlığı Amman seçeneğine direnirken, Koloniler Bakanlığı ve Donanma Bakanlığı nakle sıcak bakarak, İbni Suud'un bu konuda söz hakkına sahip olmaması gerektiğini söylüyorlardı. Kıbrıs'taki Genel Vali Storrs da nakilden yanaydı. Uzun süren tartışmalar sonrasında, 28 Kasım'da Dışişleri Bakanlığı, ilerleyen sağlık sorunlarıyla birisi kral diğeri emir iki oğlunun ısrarları üzerine Bağdat ısrarından geri adım attı, Şerif'in Amman'a nakline izin verildi. Şerif Hüseyin, 26 Kasım 1930 Çarşamba günü akşamı, Amman'a gitmesi için Hayfa'ya nakledilmek üzere Lefkoşa'dan alınarak iki siyahi hizmetçisi, iki hemşiresiyle birlikte İngiliz zırhlısı *Bryony*'e götürüldü. Abdullah'ın oğlu Tallal da nakil esnasında dedesinin yanındaydı. Aynı gece Kıbrıs'tan hareket eden *Bryony* zırhlısı ertesi sabaha karşı Hayfa limanına ulaştı. Doktorların tavsiyesine uyulup Şerif, dikkatle yatar şekilde

17 CO 732/45/13, Governor of Cyprus to Colonial Office, 24 November 1930.

gemiden indirilerek rıhtımda bekleyen özel bir araçla Amman'a nakledildi.¹⁸

Enteresan şekilde döneme ait İngiliz arşiv vesikaları, gerek sürgün dönemi gerekse nakil esnasında Şerif'e yönelik Kıbrıs Türk Toplumundan gelen herhangi bir ilgi ya da kızgınlıktan bahsetmemektedir. Rauf Denктаş, anılarında Şerif'i babasıyla birlikte Amman'a uğurladıklarını kaydetmektedir. Arşiv vesikalarında bu kayda yönelik herhangi bir bilgiye rast gelinememiştir. Oysa vesikalar bütün detaylarıyla Şerif'in her hareketini kaydetmiştir. Zeyd ve iki kardeşi Kıbrıs'taki mal varlıklarıyla ilgili sorunları halletmek üzere Lefkoşa'da kalmışlardı. Zeyd, kız kardeşleriyle birlikte Şubat başında Kıbrıs'tan ayrılarak Bağdat'a gidecektir.

Şerif Hüseyin, sürgündeyken Arap coğrafyası üzerindeki sömürge politikaları ve baskılar daha da artmıştı. Kabile savaşları, sonu gelmez güç mücadeleleri, acımasız sömürgecilik faaliyetleri halkın gündelik yaşamını çekilmez hale getirmişti. Vahhabi fanatizmi ve yayılcılığı, Filistin ile Suriye'deki gelişmeler mevcut olumsuzlukları daha da beter hale getirmişti. Beş yıl önce; Akabe'den Kıbrıs'a sürülürken İngilizlerle iş birliği, şahsi hırsları için yaptıkları, gaddar idaresi ve Filistin davasına ihaneti nedeniyle Şerif'ten tiksinti duyuluyordu. Her şeye karşın krallığının son döneminde Suudlara karşı bütün gücüyle savaşmış, İngiltere ile anlaşamadığı için Filistin ve Suriye'deki işgalleri tanımamıştı. Hemen tamamı güdümlü gazetelerde Şerif'in günah ve sevaplarıyla en azından Arap uyanış hareketinin önderi olduğu yazılıyordu. Geleceğe yönelik ümitlerini kaybetmek üzere olan halkın Şerif'in yaptıklarını unutmak için çokça sebebi vardı. Bu nedenle Şerif altı yıl sürgün sonrasında Amman'a döndüğünde Filistin, Irak, Suriye ve Ürdün'den Amman'a gelen halk kitleleri tarafından kendisinin bile beklemediği bir sevgiyle karşılandı.¹⁹

18 CO 732/45/13, Commander Tuprell, H.M.S. Bryony to Commander-in-Chief, Mediterranean Station, 2 December 1930.

19 CO 732/51/5, Extract from Arabic press, 17 December 1930.

Amman'a nakledildikten sonra Şerif Hüseyin'in sağlığı hızla iyileşmeye başladı. Mart ayında Filistin Yüksek Komiseri Sir John Chanceller ile bir görüşme yaptı. Görüşmede; "*Müslümanların iyiliğinin İngiltere ile iş birliğine bağlı olduğuna inanıyorum*" diyerek İngiltere Kralı George'a Hindistan sorunundaki çözümü kolaylaştırıcı başarısı için tebriklerini gönderdi. Şerif, Komiser ile görüşmesini bir koltukta oturarak yapmıştı. John Chanceller'in tespitine göre; hafızasında boşluklar vardı, geçmiş olayları tarihsel dizini içinde hatırlayamıyor, çok çabuk yoruluyordu. Görüşmede Yüksek Komisere Hicaz işi altın saplı hançer ile bir kemer hediye etti.²⁰ Sağlığı düzelen Şerif hızla siyasi konulara el atıp, altı yıl aradan sonra kaldığı yerden devam etmek niyetindeydi. Buna karşın kendisi farkında olmasa da ömrünün son günlerini yaşıyordu.

Amman'da bulunduğu sürede oğulları, kızları ve torunları tarafından sıkça ziyaret edildi. Kendisini ziyarete gelenlere İngilizlerin güvenilmezliğini ve kendisine neler yaptıklarını anlatıyordu. Londra'nın bütün bu yakınmalardan haberi vardı. Şerif Hüseyin'in, ölmeden kısa süre önce oğlu Abdullah'a "*İngilizlere dikkat et*" dediği rivayet edilir. Abdullah bu uyarıya kulak asmamıştır. Nitekim İsrail Devleti kurulurken Ürdün ordusunun başında bir İngiliz general olan Globe Paşa vardı. Abdullah, Siyonistleri desteklerse Suriye'nin kendisine verileceğini ümit ediyordu.²¹

Yüksek Komiserle görüşmesi sonrasında Şerif Hüseyin'in sağlık durumu yeniden kötüleşmeye başladı. Kötüleşen durumu bir daha geri döndürülemedi. Faysal babasını Bağdat'a götürmek istiyordu. Bu nakle artık imkân yoktu. Şerif Hüseyin 4 Haziran 1931 tarihinde sabah saat 03.00'da Amman'da 79 yaşında öldü. Arşiv vesikaları öldüğünde 83 yaşında olduğunu kaydetmektedir ki, bu durumda doğum tarihi 1852 değil 1848 olmalıdır. Ölmeden önce Mekke'de gömülmeyi vasiyet etmişti. Bu

20 CO 732/51/5, High Commissioner for Transjordan, Jerusalem to Secretary of State for Colonies, London, 21 March 1931.

21 Bkz. Al-Nadawi, Abulhas منكرات سائح في الشرق العربي, [Tourist Notes in the Arab East], Al-Resalah Foundation, Beirut, 1978.

dileği yerine getirilemeyerek Kudüs'te Harem-i Şerif'e (Mescid-i Aksa) defnedilmesine karar verildi. Öldüğü gün saat 10.00'da taksiyle Kudüs'e defnedilmek üzere kortej eşliğinde yola çıkarıldı. Kortejde aile üyelerine ek olarak Ürdün Manda idaresinden sorumlu mukim İngiliz temsilcileri de bulunuyordu.²²

Kortejin yol üzerinde geçtiği köylerde halk Şerif Hüseyin'in cenazesine saygı ve taziyede bulundu. Cenaze alayı öğleden sonra 14.20'de Kudüs'e ulaştı. Kudüs'ün Babüzzehra kapısında, Müslüman ve Hristiyan Filistinlilerin düzenlediği gösterişli tören alayı sonrasında kortej Kudüs sokaklarından geçti. Cenaze, saat 16.00'da Kubbet'üs-Sahra Camisi'ne götürüldü. Diplomatik temsilcilere ek olarak Kudüs'teki Yahudi din adamları da davet edilmemelerine rağmen cenazeye katıldı. Şerif Hüseyin öldüğü gün akşam 17.00'da Harem-i Şerif'te eski camide defnedildi. Mezarı ile Harem-i Şerif arasında bağlantı sağlayabilmek için Harem-i Şerif'in duvarında küçük bir pencere açıldı. Şerif Hüseyin, şaşaalı, gösterişli, iş birlikçi, fırsatçı, kurnaz ve gaddar bir yaşam sürmüştü. Cenazesi sakin, barış içinde fakat yine gösterişli bir şekilde defnedildi.²³ Şerif Hüseyin sonrasında Arap coğrafyası bir kaostan diğerine savruldu. Kendisi ve oğullarının iş birlikçi diğer kabile şef ve milliyetçilik akımlarının büyümesine kapılıp eşhasla birlikte sebebiyet verdikleri yıkımın etkileri halen devam etmektedir.

22 IOR: L/P&S/11/301, High Commissioner for Palestine, Jerusalem to Colonial Office, 11 June 1931.

23 IOR: L/P&S/11/301, High Commissioner for Palestine, Jerusalem to Colonial Office, 11 June 1931.

DEĞERLENDİRME

HAYATI, hırs ile entrikaların harekete geçirdiği kurnazlık ve gaddarlıklarla örülü Şerif Hüseyin, Arap İsyanı'na elebaşılık yapmıştır. Şerif Hüseyin'in 1848 (1852?) yılında Mekke'de başlayıp, 1931 yılında Amman'da sona eren yaşam öyküsü doymak bilmeyen arzular ve hüsrانların çemberinde şekillenmiştir. Şerif Hüseyin'in yaşamını Osmanlı Devleti, Araplar ve İngiltere için önemli hale getiren olgu 1908 yılında Hicaz Emirliği'ne atanmasıyla başlamıştır. Şerif'in gerek Emirliğe atanmasına kadar geçen sürede gerekse Arap İsyanı'na elebaşılık yaptığı 10 Haziran 1916 tarihine kadar hayatıyla ilgili elimizde çok fazla bilgi yoktur.

I. Dünya Savaşı başlayıncaya kadar Şerif Hüseyin Osmanlı Devleti'nin bürokratik hiyerarşi içerisinde yetki ve sorumlulukları kurallarla belli bir Devlet görevlisidir. Şerif'in sergüzeştle dolu yaşam öyküsü I. Dünya Savaşı patlak vermeden birkaç ay önce, emirliği gasp edebilmek için Londra ile ilişki kurmaya çalıştığı 1914 yılı Şubat ayında başlamıştır. Bu teşebbüs beraberinde Arap İsyanı'na elebaşılık yapma sürecini getirmiştir.

İsyan sonrasında Şerif Hüseyin'in hayatı, Türk ordularının Arap çöllerinde mağlup olması, Vahhabi Suudların Yarımada'ya yayılması, İngiltere'nin Yarımada'yı sömürgeleştirmesi, Filistin'de Yahudiler için ulusal bir yurt kurulması, Fransa'nın Suriye'yi işgal etmesi, Yarımada'nın bir uçtan diğer uca emperyalistler tarafından paylaşılması, Arap halkının geleceğinin elinden alınıp,

gelişme ümitlerinin yüzyıllarca geriye savrulmasının hikâyesidir. İsyan ve isyana giden süreç bütün bu tarihsel döngüde kilit rol oynamıştır.

Dönemdeki tarihî gelişmelerde Şerif Hüseyin'in hırsları ve güvenilmez karakteri önemli bir role sahiptir. Bu bakımdan Şerif Hüseyin'in hayatı, hırsları, aldanışları, ihanet sonrasında başına gelenler ibretle okunmalıdır. Şerif Hüseyin ile birlikte Arap milliyetçileri İngiliz Hükûmeti tarafından İngiliz çıkarları için hırsları tahrik edilerek kullanılmış, Londra istediklerini elde edince de Şerif Hüseyin ile militan yoldaşları kaderine terk edilerek, ya sömürgeleştirilmiş ya da güçlü rakip İbni Suud karşısında yüzüstü bırakılmıştır.

İngiltere'nin Arap Yarımadası'nı Osmanlı Devleti'nden kopartabilmesi iş birlikçi yerel kabile şefleri ve Arap milliyetçilerinin desteğiyle mümkün olmuştur. Arap milliyetçiliğinin gelişimi ve Osmanlı karşıtı dikotomik yapısı irdelenmeden bölgeyle kurulacak her tür ideolojik, inançsal ve kültürel ilişki beklentileri karışlamayıp, başarısız olmaya mahkûmdur. Son yüzyılda bu tür iyi hesaplanmamış hamlelerin başarısızlık örnekleri çokça vardır.

İngilizler, Hicaz'ı ve daha sonra bütün Arap Yarımadası'nı çok iyi organize edilmiş bir saha ekibi; hemen her detayı kaydeden raporlama, bilgiyi, belleği yazıya dökme disipliniyle sömürgeleştirebilmişlerdir. Buradan bakıldığında İngiliz saha görevlilerinin Arap Yarımadası'ndaki çalışmalarındaki titizlik ve vatanseverlik İngiltere Devleti açısından takdire şayandır. Şerif Hüseyin'in Kıbrıs'ta yaşaması sağlığı nedeniyle olanaksız hale gelmesine rağmen kendisine 1930 yılı sonuna kadar oğullarından birisinin yanına nakledilmesine izin verilmemiştir. Sırf bu uygulama bile Şerif Hüseyin'in İngiliz politikalarını sorgulamaksızın uygularken ne kadar büyük bir aldanmışlık yaşadığını göstermektedir.

Bu çalışmanın amacı, Şerif Hüseyin'in inişli, çıkışlı hayat hikâyesiyle birlikte dönemin tarihî gelişmelerine elden geldiğince ışık tutmaktır. Elde edilebilen bulgu ve belgeler doğrultusunda

ŞERİF HÜSEYİN

kuyumcu titizliğiyle tarafsız bir metodoloji takip edilmiştir. Amaç, Şerif Hüseyin'i, Arap milliyetçilerini, İttihat Terakki'yi, İngiltere'yi ya da İbni Suud'u yargılamak değildir. Amaç, günümüzde halen izdüşümlerini kolaylıkla görebildiğimiz geçmişteki yaşamışlıkları sebep-sonuç ilişkisi içerisinde değerlendirmektir. Tarih ilmi parçalara ayrılarak değerlendirilemez. Bir bütünlük içinde irdelendiğinde sağlıklı sonuçlar verir. Bu çalışmada da söz konusu kural göz önünde tutularak, bütüncül bir metodoloji takip edildi.

Tarihî süreç bilinip, tarihî olgu ve olaylardan ders alındığında aynı hatalar tekrarlanmaz. Sözü uzatmak lüzumsuzdur; bütün gerçekler bütün çıplaklıklarıyla eserde ortaya konulmuştur. Yaşananlar ve yaşanmakta olanlar İlahi yazgı değil; yanlış politikaların, akılcı düşünceden, sorgulayıcı felsefi yöntemden kısaca bilimden uzaklaşmanın doğal sonucudur. Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün dikkat çektiği gibi inanç bireysel vicdanlarda yaşanmalıdır, toplumlar için "*hayatta en hakiki mürşit ilimdir*"; ilim ve fen yoksa ilerleme de yoktur.

KAYNAKÇA

A-ARŞİV BELGELERİ*

British Foreign Office:

IOR:L/P&S/18/B348; FO 686/14; FO 371/2486; FO 882/22; IOR, R/15/6/314; FO 195/2376; FO 371/2131; FO 371/2140; FO 371/3059; FO 371/8997; FO 371/6237; FO 371/6343; IOR: L/P&S/10/391; FO 371/10006; FO 141/438/7755; FO 686/12; FO 686/33; IOR: L/P&S/10/385; R/15/5/25; IOR: L/P&S/10/390; FO 141/813/3551; FO 371/5065; FO 371/5062; FO 686/44; IOR: L/P&S/10/936; FO 371/5061; FO 371/8939; IOR: L/P&S/10/1124; FO 371/7718; FO 686/93; FO 371/7711; FO 371/7713; FO 371/8946; FO 686/75; FO 686/111; CO 727/8; FO 371/10808; FO 141/672/16185; FO 171/672/16185; CO 733/67; FO 371/10016; FO 371/11446; FO 686/112; IOR: L/P&S/10/1127; IOR: R/15/5/36; FO 686/130; FO 371/10808; CO 727/11; FO 371/10812; CO 730/76; FO 371/10809; FO 371/11442; IOR: L/P&S/10/1165; CO 727/12; CO 732/13; CO 732/41/18; CO 732/45/13; CO 732/51/5; IOR: L/P&S/11/301.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi ve Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

BOA, BEO.003448.258542.001; BOA, 030.10.260.748.5; BOA, A.} AMD.00029.0100.001; 1979; BOA, DH.ŞFR.00551.00108.001; BOA, DH.EUM.2SB.00026.001.003; BOA, DH.EUM.2SB.0007.0039.002; BCA, 12.06.1922/03010.260.7580.14; BOA, 030.10.260.748.5; BCA, 03.018.01.02.04.8.62.011. 29/09/1934.

Resmî Raporlar

Amir Faysal's Momerandum to the Supreme Council at The Paris Peace Conference, 1 January 1919.

* Kullanılan arşiv belgelerinin tam künyesi dipnotlarda yazılmıştır.

- Anglo-Hashimite Treaty*, Signed at Amman, December 8. 1921.
Arab Bulletins, Secret, Savoy Hotel, Cairo, 1916-1921.
British Treaty with Ibn Sa'ud, 26 December 1915.
Büyük Harpte Türk Harbi [BHTH]-ATASE IV, 1979.
Hicaz Vilayeti Salnamesi, Defa 4 [4. Cilt], Mekke-i Mükerrerme, Sene-i Hicri 1306 [1888].
Record of a Secret Meeting of the Supreme Council at the Paris to Consider the Sykes-Picot Agreement, 20 March 1919.
Report of the High Commissioner on the Administration of Palestine 1920-1925, Printed and Published by His Majesty's Stationary Office; London, 1925.
Report of the High Commissioner on the Administration of Palestine 1920-1925, Printed and Published by His Majesty's Stationary Office; London, 1925.
Report of the High Commissioner on the Administration of Palestine 1920-1925, Printed and Published by His Majesty's Stationary Office; London, 1925.
Statement of British Policy (Churchill Memorandum) on Palestine, 1 July 1922.
The Arab Bulletin, explanatory notes, 1916.
The Zionist Organization's Memorandum to the Supreme Council at the Peace Conference, 3 February 1919.

B-Kitaplar

- Abdullah, Al-Nafisi, [دور الشيعة في تطور العراق السياسي الحديث the Role of Shiites in Modern Iraq's Political Development], Zar Al-Sallasel, Kuwait, 1990.
 Abulhassan, Al-Nadawi, [منكرات سائح في الشرق العربي Tourist Notes in the Arab East], Al-Resalah Foundation, Beirut, 1978.
 Allawi, Ali A., *Irak Kralı I. Faysal*, (çev. Hakan Abacı), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları: İstanbul, 2014.
 Antonius, George, *The Arab Awakening*, Hamish Hamilton: London, 1945.
 Aydemir, Şevket Süreyya, *Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa*, C. III, Remzi Kitabevi: İstanbul, 2003.
 Ayman, Mahmoud, [دراسة الاتجاهات السياسية للصحف المصرية التي تابعت الثورة العربية A Study of the Political Trends of the Egyptian Newspapers that followed the Arab Revolution], University of Suez, Egypt, 2016.
 Baker, Randall, *King Hussein and the Kingdom of Hejaz*, The Olander Press; England, 1979.
 Barr, James, *Kırmızı Çizgi-Paylaşlamayan Toprakların Yakın Tarihi*, (çev. Ekin Can Göksoy), Pegasus Yayınları: İstanbul, 2016.
 ———, [Desert Burns: Lawrence of Arabia and Secrets of the British War in the Arabian Peninsula], Dar al-Saki for Publishing and Distribution, 2018.
 Clayton, Sir Gilbert Falkingham, *An Arabian Diary*, University of California Press, 1969, s. 131.

- Erkin, Feridun Cemal, *Dışişlerinde 34 Yıl*, C. I, Türk Tarih Kurumu: Ankara, 1980.
- Evliya Çelebi, *Seyahatname*, (haz. Seyit Ali Kahraman), C. II, Yapı Kredi Yayınları: Ankara, 2013.
- Hatıralar, Cemal Paşa*, Haz. Alpay Kabacalı, 5. Baskı, İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2010.
- Hoca Sadettin Efendi, *Tacü't Tevarih*, C. IV, (haz. İsmail Parmaksızoğlu), Kültür Bakanlığı Yayınları: Ankara, 1992.
- Hussein, Moanis, تاريخ قريش [History of Quraish], Dar Al-Manahil for printing, publishing and distribution and modern era for publication and distribution, 2002.
- İslam Ansiklopedisi, C. 25
- James, Bar, الصحراء تشتعل: لورانس العرب وأسرار الحرب البريطانية في الجزيرة العربية [Desert Burns: Lawrence of Arabia and Secrets of the British War in the Arabian Peninsula], Dar al-Saki for Publishing and Distribution, 2018.
- Köse, İsmail, İngiliz Arşiv Belgelerinde Arap İsyanı, Kronik Kitap: İstanbul, 2018.
- Kral Abdullah, *Biz Osmanlı'ya Neden İsyân Ettik?* (çev. Halit Özkan), 9. Baskı, Klasik Yayınları: İstanbul, 2006.
- Najdah, Safwa, الجزيرة العربية في الوثائق البريطانية (نجد والحجاز) [The Arabic Peninsula in British Documents (Najd and Hijaz)] Translation by:, Vol. II and III, by Dar al-Saqi.
- Philby, H. St. John, "Unpopular Hussein", *The Daily Telegraph*, 17 February 1925.
- Qadri, Qaulji, الثورة العربية الكبرى: 1916 - 1925 جيل الفداء يوماً بيوم مع كامل الأسماء والو [The Great Arab Revolt: 1916-1925 Day-by-Day Redemption with All Names, Documents and Roles], Publishing Company for Distribution and Publication, 1998.
- Sabri, El-Omari, S, أوراق الثورة العربية الكبرى [the Great Arab Revolt Papers], Riyadh Al Rayes for Books and Publishing, 1992.
- Sir Gilbert Falkingham Clayton, *An Arabian Diary*, University of California Press: 1969.
- Solafah, Almagot, خط في الرمال بريطانيا فرنسا والصراع الذي شكل الشرق الأوسط [A line in the sand], translated book Dar al-Hikma, London, 2015,
- Stitt, George, *Son Mekke Emiri Şerif Ali Haydar Paşa Anlatıyor*, (çev. Y. Selman İnanc), Kronik Kitap: İstanbul, 2018.
- Şıvgın, Hale, *Trablusgarp Savaşı ve 1911-1912 Türk-İtalyan İlişkileri*, Atatürk Araştırma Merkezi: Ankara, 2006.
- Tahani, Abdul Rahman, نشأة دولة تركيا الحديثة [the emergence of the modern state of Turkey], Dar Al-Alam Al-Arabi, Cairo, 2011.
- TBMM Zabıt Cerridesi, İ. 2, C. 2, 03 Mart 1340 [1924].

- Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi, Büyük Taarruza Hazırlık ve Büyük Taarruz*, C. II, 1. K. 6, Kitap 1, Ankara, 1994.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Mekke-i Mükەرreme Emirleri*, Türk Tarih Kurumu: Ankara, 2013.
- War Memoirs of David Lloyd George*, C. IV, Ivor Nicholson & Watson: London, 1934.
- Williams, M. V. Seton, *Britain and The Arab States*, Luzac & Company Ltd.: London, 1948. "الطبعة ل لنشر المتحدة دار . "الحسين ابن الله ل ع بد ال كاملة الاثر , 1979. [AbduAllah Bin Alhusayin, Kral Abduallah bin Alhusayin'in Bütün Eserleri, Elmütehida Yayınevi, 2 Baskı, Lübnan 1979].

C-Makaleler

- Bilgin, Tâner, "Thomas Edward Lawrence'ın Ölümü'nün Basındaki Yansımalarına Dair Bazı Gözlemler", *Akademik Bakış Dergisi*, (Kasım-Aralık 2015) 52. s. 463-481.
- Bostancı, Mustafa, "Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin Hicaz'daki Hâkimiyet Mücadelesi", *Akademik Bakış*, C. 7, (2014 Yaz) 14. s. 117-136.
- Boztemir, Recep, "Arap İsyanı, 1916-1918", *Mülkiye Dergisi*, C. XXXV, (2011) 272. s. 61-79.
- Colonel T. E. Lawrence, "Secrets of War on Mecca" *Daily Express*, 28 May 1920.
- Çopur, İzzettin, "Hicaz, Filistin ve Suriye Cephesinde Arap Ayaklanması, Bu Ayaklanmada İngiliz Lawrence'in Rolü", *Stratejik Araştırma ve Etüt Bülteni*, Genelkurmay ATASE Yayını, S.1, Y.1, (Eylül 2001), Ankara, 2001.
- Korkmaz, Seyfullah, "Cemal Paşa'nın Hatıralarına Göre I. Dünya Savaşında Filistin Cephesi", *FRÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (2017/2) XLIII. s. 45-77.
- Mouyad, Al-Arkabawi, موقف جريدة المستقبل الباريسية من الثورة العربية الكبرى بين عامي 1916- 1919, [The position of the Arabic-Parisian newspaper "The Future" of the Great Arab Revolt between 1916- 1919], a study presented to the International Conference of the Centennial of the Great Arab Revolt 1916 - 2016, held by Zarqa University, Jordan, 2016.
- Öztürk, Taha, "Şerif Hüseyin'in Mekke Emirliği'ne Atanma Sürecinde Ailesiyle İstanbul'da Geçirdiği Yıllar", *Vakanivüs, Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, (Mart 2017) 2/1. s. 152-165.
- Uyar, Mesut, "Ottoman Arab Officers between Natinoalism and Loyalty durin the First World War ", *War in History*, 20 (4), 2013. s. 526-544.
- Ünalp, Rezzan, "XX. Yüzyıl Başlarında Kuzey Afrika: Osmanlı ve Alman Politikalarının Bölgeye Etkileri, Panislamizme İlişkin Batı Kaynaklı Değerlendirmeler", *Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi*, Y. 10, S. 19, (Şubat 2012), Genelkurmay ATASE Yayınları, Ankara, 2012.

ŞERİF HÜSEYİN

D-Gazeteler

The Times, "Arabs and the Allies, Emir Abdullah's Views", 31 March 1921.

The Times of India Weekly, "Husscin the New Caliph, Special Interview in the Camp at Transjordan", 22 March 1924.

New York Times, "Say Britain Wants Arabia", May 19, 1906.

The Times, "The King of Hedjaz and The Times", April 17, 1919.

Daily Express, "Our Subsidised War in Arabia", 27 May 1920.

Daily Express, "Our Subsidised War in Arabia", 27 May 1920.

The Times, "Subsidies to Arab Rulers", March 03, 1922.

Daily Mail, "Union of Arab States", 19 May 1923.

The Times, "Arab Unity", June 08, 1923.

The Times, "King Hussein at Amman", January 11, 1924.

The Times, "Government and King Hussein", May 1, 1924.

The Times, "The Status of Akaba", July 17, 1925.

The Times, "Hedjaz History in Stamps", August 04, 1925.

The Times, "The McMahon-Hussein Letters", February 15, 1939.

The Times, "Mecca's Peril, Population in Flight", 29 September 1924.

Jordan remembers Sharif Hussein bin Ali, <http://www.jordantimes.com/news/local/jordan-remembers-sharif-hussein-bin-ali> (13 Eylül 2018 tarihinde erişildi).

İ S M A İ L K Ö S E

ŞERİF HÜSEYİN

**BÜYÜK HIRSLARLA BAŞLAYIP
HÜSRANLA BİTEN BİR YAŞAM ÖYKÜSÜ...**

Osmanlı tarihinde bir seferde yaşanan en büyük toprak kaybı Haziran 1916'da Şerif Hüseyin'in liderliğini yaptığı Arap İsyanı ile gerçekleşmiştir. İsyan İngilizlerle iş birliği yapan Şerif Hüseyin, dört oğlu ve merkez karargâhları Şam'da bulunan Arap milliyetçileri tarafından örgütlenmiş ve Orta Arabistan'daki Suudlar dahil Yarımada'nın hemen her vahasında yakılan çoban ateşlerinin birleşiminden oluşmuştur. Nitekim isyanın önemli etkisiyle de Arap Yarımadası Osmanlı Devleti'nden kopmaya başlamıştır.

Bu dramatik olay sadece Yarımada'yı Türk idaresinden ayırmamış, beraberinde bir dizi felaketi ve sonu belirsiz savrulmayı da getirmiştir.

Ancak hem isyanın hem de Birinci Dünya Savaşı'nın üzerinden yüz yıl geçmesine rağmen gerek asilerin elebaşı Şerif Hüseyin ile isyanının gelişimi ve gerçekleşme süreciyle ilgili, gerekse isyanın kapsamı hakkında tartışmalar halen devam etmektedir.

Daha önce *İngiliz Arşiv Belgelerinde Arap İsyanı* adlı kitabıyla isyanı tüm boyutlarıyla ele alan İsmail Köse, bu kez merceğini Şerif Hüseyin'e çeviriyor. Daha önce benzeri görülmemiş bir titizliğe sahip olan *Şerif Hüseyin* adlı bu çalışma, önce İngiltere ve Arap Yarımadası üzerine eğiliyor. Şerif Hüseyin'in Hicaz emirliği ve emirlik görevindeyken icra ettiği faaliyetleriyle ilerliyor. Arap Yarımadası'ndaki güç mücadelesini tüm gerilimiyle hissettiren kitap, Şerif Hüseyin'in Hicaz Cep Krallığı ve bu krallığın Suud işgaliyle son bulmasını derinlemesine anlatıyor. Son bölümdeyse Şerif Hüseyin'in sürgün yılları ele alınıyor.

Şerif Hüseyin'in kontrol edilemez hırslarla başlayan ancak ne kendisinin ne de destekçilerinin öngöremediği ölçüde büyük bir hüsrana biten yaşam öyküsü, bütün çıplaklığıyla bu çalışmada yer alıyor...

Kronik

₺25,00

ISBN: 978-975-2430-61-5

kronikkitap.com

kronikkitap

9 789752 430815